

แนวปัญหาเฉลย ชั้นมัธยมศึกษาอภิศรรมิกโท [มัชฌม-โท]

อภิศรรมมหาวิททยาลัยแห่งประเทศไทย
วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

ปริจเฉทที่ ๘ ปฏิจจสมุปปาททีปนี

จำนวน ๕๐ ข้อ

ข้อ ๑ ถาม. จงแสดงคาถาอาร์มภทและคำปฏิญญาของพระอนุรุธาจารย์เกี่ยวกับการแสดงปฏิจจสมุปปาทในปริจเฉทที่ ๘ ทั้งบาลีและคำแปล ?

ตอบ. แสดงคาถาอาร์มภทและคำปฏิญญาของพระอนุรุธาจารย์ ดังนี้

เยสํ สุขตธมมานํ

เย ธมฺมา ปจฺจยา ยถา

ตํ วิภาคมิเหทานิ

ปวกฺขามิ ยถารหํ ฯ

แปลว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ สังฆตธรรม อสังฆตธรรม และบัญญัติธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ปัจจยูปันตรมเหล่านี้ คือ สังฆตธรรม โดยอาการต่างๆ มี เหตุสัตติ อาร์มมณสัตติ เป็นต้น บัดนี้ในปัจจัยสังคหะ นี้ ข้าพเจ้า (พระอนุรุธาจารย์) จะแสดงซึ่งประเภทต่างๆ กันแห่งอำนาจการอุปการะของปัจจัย และปัจจยูปันตรเหล่านั้น ตามสมควร

ข้อ ๒ ถาม. จงแสดงความหมายและคำอธิบายของคำว่า ปัจจัยธรรม ปัจจยูปันตรม และปัจจนิกธรรม ?

ตอบ. แสดงความหมายและคำอธิบายของคำดังต่อไปนี้

๑. ปัจจัยธรรม คือ ธรรมที่เป็นผู้ช่วยอุปการะแก่ผลธรรม ที่ตนเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นชนกสัตติ คือ สามารถให้เกิด ขึ้นโดยตรง และอุปถัมภกสัตติ คือ อุดหนุนผลธรรม ที่เกิดขึ้นจากตนและเกิดจากปัจจัยอื่นให้ตั้งมั่นและให้เจริญขึ้นได้ ปัจจัยธรรมที่ช่วย อุปการะแก่ผลธรรมได้นี้หมายเอาทั้งสังฆตธรรม อสังฆตธรรม และบัญญัติธรรม รวมความว่า ธรรมทั้งหมด ทั้งที่เป็นปรมัตถธรรมและบัญญัติธรรม สามารถเป็นปัจจัยธรรม ได้ทั้งสิ้น (เช่น อาร์มมณปัจจัย ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถเป็นอาร์มณแก่จิตและเจตสิกได้ ทั้งหมด เช่น พระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมสามารถรู้ทุกสิ่งทุกอย่างได้ทั้งหมด)

๒. ปัจจยูปันตรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้น เพราะอำนาจของปัจจัยที่ช่วยอุปการะแก่ตน ได้แก่ สังฆตธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งเท่านั้น ส่วนพระนิพพานนั้นเป็นปัจจยูปันตรมไม่ได้ เพราะพระนิพพานไม่มีปัจจัยใดๆ ปรุงแต่งให้เกิดขึ้น ฉะนั้นปัจจยูปันตรม คือ ธรรมที่เป็นผลของปัจจัยธรรมทั้งหมดนั้น จึงได้แก่ ปรมัตถธรรม ที่เป็นสังฆตธรรม คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ เท่านั้น

สอบธรรมะ ด้วยการทูลจิต ชีวิตเอาดีไม่ได้

๓. **ปัจจัยนิกรรม** คือ ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจัยอุปันกรรมโดยสิ้นเชิง และเป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจัยธรรมบางประการ ฉะนั้น ปัจจัยนิกรรมจึงมี ๒ นัย คือ

๑) **ปัจจัยนิกรรม** ที่เป็นได้ทั้งปัจจัยธรรมและปัจจัยนิกรรม

๒) **ปัจจัยนิกรรม** ที่เป็นได้เฉพาะปัจจัยนิกรรมอย่างเดียว เป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ รวมความแล้ว ปัจจัยนิกรรมเป็นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจัยอุปันกรรมโดยแน่นอน และเป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจัยธรรมบางประการ

ในปัจจัยทั้ง ๒๔ ปัจจัยนั้น ทุกๆ ปัจจัย จำแนกองค์ธรรมไว้เป็น ๓ หมวดด้วยกัน เว้นแต่สหชาติปัจจัย เท่านั้น ที่ไม่มีปัจจัยนิกรรม เพราะสหชาติปัจจัยนั้นมีธรรมที่เป็นเหตุกับผลเกิดร่วมกัน จึงคงมีแต่ปัจจัยธรรมกับปัจจัยอุปันกรรมเท่านั้น

ข้อ ๓ **ถาม.** ให้แสดงวจนัตถะพร้อมทั้งคำแปลและความหมายโดยสังเขปของคำดังต่อไปนี้

ก. ปฏิจจสมุปบาท ข. ปฏฐาน ค. นยะ ฉ. ปฏิจจสมุปบาทนยะ ง. ปฏฐานนยะ
ตอบ. แสดงวจนัตถะพร้อมทั้งคำแปลของคำต่อไปนี้

ก. **ปฏิจจสมุปบาท** มีวจนัตถะแสดงว่า **ปัจจัยสามคฤคิ ปฏิจจ สมํ สห จ ปัจจุปปนฺหนมฺเม อุปฺปาเทตฺติ = ปฏิจจสมุปปาโท** แปลความว่า หมู่แห่งเหตุอันใด มี อวิชชา เป็นต้น จนถึงชาติเป็นที่สุด ย่อมทำให้ผลธรรมมีสังขารเป็นต้น จนถึงอุปายาสเป็นที่สุด เกิดขึ้นสม่าเสมอพร้อมกัน โดยอาศัยความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเหตุนั้นๆ ฉะนั้น หมู่แห่งเหตุอันนั้น จึงชื่อว่า **ปฏิจจสมุปบาท** หมายความว่า หมວเหตุหมู่แห่งธรรมที่เป็นเหตุ ซึ่งทำให้ผลธรรมของตนเกิดขึ้นโดยสม่าเสมอพร้อมเพรียงกันโดยความเป็นปัจจัยเกี่ยวข้องเนื่องเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันเป็นประจักษ์ลูกโซ่

อีกนัยหนึ่ง **ปฏิจจ สมํ สห จ อุปฺปชฺชติ เอตฺสฺมาติ = ปฏิจจสมุปปาโท** แปลความว่า ผลธรรมมีสังขารเป็นต้น จนถึงอุปายาสเป็นที่สุด เมื่อได้อาศัยการประชุมร่วมกันแห่งปัจจัยแล้ว ย่อมเกิดขึ้นสม่าเสมอพร้อมเพรียงกัน เพราะอาศัยเหตุต่างๆ มี อวิชชา เป็นต้น ฉะนั้น เหตุต่างๆ มีอวิชชาเป็นต้นเหล่านั้น จึงชื่อว่า **ปฏิจจสมุปบาท** ได้แก่ อวิชชาเป็นต้น จนถึงชาติเป็นที่สุด หมายความว่า เหตุธรรมที่เป็นปัจจัยให้ผลธรรมของตนเกิดขึ้น

ข. **ปฏฐาน** มีวจนัตถะแสดงว่า **นํานปฺปการานิ ธานานิ ปจฺจยา เอตฺถาติ = ปฏฐาโน** แปลความว่า ปัจจัยทั้งหลายที่เป็นเหตุซึ่งมีอำนาจโดยประการต่างๆ มีอำนาจ

เหตุ อำนาจอารมณ์เป็นต้น มีอยู่ในปรกณนี้ เหตุนั้น ปรกณนี้จึงชื่อว่า ปฏฺฐาน
หมายความว่า ปรกณที่แสดงถึงปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัยและอารมณ์ปัจจัย เป็นต้น

ค. นยะ มีวจนัตถะแสดงว่า นียติ ฌายตฺติ = นโย แปลความว่า การแสดงที่พึง
รู้โดยบัณฑิตทั้งหลาย ฉะนั้น การแสดงนั้น จึงชื่อว่า นยะ หมายความว่า เป็นวิธีการ
แสดงที่บัณฑิตทั้งหลายสามารถกำหนดรู้ได้ด้วยปัญญาของตน ๆ ตามสมควร

ฌ. ปฏิจฺจสมุปฺปาทนัย มีวจนัตถะแสดงว่า ปฏิจฺจสมุปฺปาเท เทสิโต นโย =
ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย แปลความว่า นัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในปฏิจฺจสมุปฺปาท ชื่อ
ว่า ปฏิจฺจสมุปฺปาทนัย หมายความว่า เป็นวิธีการแสดงที่บัณฑิตทั้งหลายพึงรู้ได้ด้วย
ปัญญาของตน ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในปฏิจฺจสมุปฺปาท

ง. ปฏฺฐานนัย มีวจนัตถะแสดงว่า ปฏฺฐานเน เทสิโต นโย = ปฏฺฐานนโย แปล
ความว่า นัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในปฏฺฐาน ฉะนั้นจึงชื่อว่า ปฏฺฐานนัย หมายความว่า
เป็นวิธีการแสดงที่บัณฑิตทั้งหลายพึงกำหนดรู้ได้ด้วยปัญญาของตน ๆ ตามสมควร
ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์ปฏฺฐาน

ข้อ ๔ ถาม. ก. อำนาจพิเศษในการช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมของปัจจัยธรรมนั้น
มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและข้ออุปมา

ข. เพราะเหตุใด ปริจเฉทที่ ๘ นี้ จึงได้ชื่อว่า ปัจจยสังคหะ ? จงอธิบาย

ตอบ. ก. อำนาจพิเศษในการช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมของปัจจัยธรรม
นั้น มี ๒ อย่าง คือ

๑. ชนกสํตติ ช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อุปมา
เหมือนผู้ใหญ่ช่วยอุปการะแก้ผู้น้อย ที่ยังไม่มีหลักฐานให้มีหลักฐานขึ้น

๒. อุปัตถัมภกสํตติ ช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น
และเจริญขึ้น อุปมาเหมือนผู้ใหญ่ที่ช่วยอุปการะแก้ผู้น้อยที่มีฐานะอยู่แล้ว ให้ตั้งตัวได้
และเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้น

ข. เหตุที่ปริจเฉทที่ ๘ ได้ชื่อว่า ปัจจยสังคหะ นั้น เพราะพระอนุรุธาจารย์ได้
แสดงการรวบรวมธรรมที่เป็นปัจจัยและปัจจัยปบัน ตามนัยแห่งปฏิจฺจสมุปฺปาทและนัย
แห่งปฏฺฐานทั้งหมดไว้ในปริจเฉทนี้ ฉะนั้น ปริจเฉทที่ ๘ นี้ จึงชื่อว่า ปัจจยสังคหะ

ข้อ ๕ ถาม. การแสดงเรื่องปัจจัยนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นัย คืออะไรบ้าง ?

และนัยเหล่านั้น ทรงแสดงต่างกันอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. การแสดงเรื่องปัจจัยนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๒ นัย คือ

๑. ปฏิจจสมุปบาทนัย เป็นนัยที่ทรงแสดงเพียงให้รู้ว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นในโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดมาจากกรรมที่เป็นเหตุทั้งสิ้น จะเกิดขึ้นมาเอง ลอยๆ หรือมีผู้ใดสร้างให้เกิดขึ้นมา โดยปราศจากกรรมที่เป็นเหตุ นั้นย่อมไม่มี แต่ไม่ได้ทรงแสดงถึงรายละเอียดของอำนาจปัจจัยนั้นๆ ว่า ได้ให้การอุปการะแก่ปัจจัยอุปบันธกรรมด้วยอำนาจปัจจัยอะไรบ้าง

๒. ปฏฐานนัย เป็นนัยที่ทรงแสดงให้รู้ว่า สิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหลาย ที่ปรากฏในอนันตจักรวาล ล้วนแต่เป็นเหตุเป็นผล เกี่ยวเนื่องกันตามกรรมที่เป็นเหตุเป็นผล ส่วนที่จะปรากฏขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับเหตุผลนั้น ไม่มีเลย และแสดงถึงอำนาจปัจจัยนั้นๆ ว่า การอุปการะของปัจจัยนั้นๆ เป็นไปด้วยอำนาจแห่งเหตุปัจจัยบ้าง, อารัมมณปัจจัยบ้าง, อนันตรปัจจัยบ้าง เป็นต้น ซึ่งอำนาจการอุปการะโดยปัจจัยต่างๆ ในปภังค์ที่ชื่อว่า “ปฏฐาน” นี้ มีโดยย่อ ๒๔ ปัจจัย

ข้อ ๖ ถาม. ให้แสดงการขาดลงแห่งวิภูฏะทั้ง ๓ และสมุฏฐานของอวิชชา พร้อมทั้งคาถาบาลีและคำแปล ?

ตอบ. แสดงการขาดลงแห่งวิภูฏะทั้ง ๓ และสมุฏฐานของอวิชชา พร้อมทั้งคาถาบาลีและคำแปลดังต่อไปนี้

เตสเมว จ มุลานํ

นิโรธเณ นิรุชฺฌติ

ชรามรณมุจฺฉาย

ปีฬิตานมภินฺทโส

อาสวานํ สมุปฺปาทา

อวิชฺชา จ ปวทุณฺติ ฯ

แปลความว่า

เมื่อวิภูฏะมูลทั้ง ๒ นั้น ดับสิ้นลงไม่มีเหลือด้วยอำนาจแห่งอหัตตมรรคญาณแล้ว การหมุนเวียนแห่งปฏิจจสมุปบาท คือ วิภูฏะทั้ง ๓ ก็ย่อมดับลงทันที อวิชชาเกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยการเกิดขึ้นแห่งอาสวธรรมที่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูกเบียดเบียนด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย และกรรมที่เป็นเหตุแห่งความหลง คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส อยู่เนื่อง ๆ นั้นเอง

ข้อ ๗ ถาม. การแสดงเรื่องปัจจัยในปริจเฉทที่ ๘ นี้ เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีกี่นัย คือนัยอะไรบ้าง ? จงอธิบาย

ตอบ. การแสดงเรื่องปัจจัยในปริจเฉทที่ ๘ นี้ เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มี ๓ นัย คือ

๑. การแสดงผลตามนัยแห่งปฏิจสมุปบาท แสดงเพียงให้รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกทั้งปวง ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดมาจากกรรมที่เป็นเหตุทั้งสิ้น ที่เกิดขึ้นเอง หรือมีเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์สร้างให้เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยกรรมที่เป็นเหตุนั้น ย่อมไม่มีเลย หมายความว่า นัยแห่งปฏิจสมุปบาทนี้เป็นการแสดงเพียงว่า เมื่อมีเหตุมีปัจจัยครบบริบูรณ์แล้ว ผลก็ย่อมปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา แต่ไม่ได้แสดงถึงอำนาจปัจจัยนั้นๆ ว่า การช่วยอุปการะของปัจจัยนั้น เป็นไปโดยความเป็นเหตุบ้าง อารมณบ้าง

๒. การแสดงผลตามนัยแห่งปฏิฐาน แสดงให้รู้ว่าสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกทั้งปวงนั้น ล้วนแต่เป็นเหตุเป็นผลที่เกี่ยวเนื่องกันตามสมควร ที่ปรากฏขึ้นโดยไม่เกี่ยวเนื่องกับเหตุผลนั้นไม่มีเลย และได้แสดงถึงอำนาจปัจจัยนั้นๆ ด้วยว่า การอุปการะของปัจจัยนั้นๆ ย่อมเป็นไปโดยอำนาจแห่งเหตุบ้าง อารมณบ้าง เป็นต้น (แสดงเหตุหลายๆ อย่างรวมกันแล้วจึงทำให้ผลเกิดขึ้น)

๓. อรรถกถานัย หรือ มิสสกันัย พระอรรถกถาจารย์ได้รวบรวมนัยทั้ง ๒ นั้น เข้าด้วยกัน แล้วแสดงไว้อีกแผนกหนึ่ง ซึ่งได้แสดงไว้ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา โดยได้นำเอาอำนาจปัจจัยนั้นๆ มาแสดงรวมอยู่ด้วย เช่น แสดงว่า ในการที่อวิชชา เป็นเหตุให้เกิดปัญญากิสังขารนั้น มีอำนาจปัจจัย ๒ ปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัย ปกตูปนิสสยปัจจัย ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๘ ถาม. การรู้รूपนามตามเหตุผลของปฏิจสมุปบาทนัย และปฏิฐานนัยนั้น มีประโยชน์อย่างไรบ้าง ? จงอธิบาย

ตอบ. ประโยชน์ที่ได้รับจากการรู้รूपนามตามเหตุผลของปฏิจสมุปบาทและปฏิฐานนั้นมีดังนี้

๑. เมื่อมีความรู้ความเข้าใจเหตุผลในความเป็นอยู่ของตนเองว่า รุปนามที่สมมติกันว่า เรา เขา ที่ปรากฏอยู่นี้ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้สร้างขึ้น มีแต่เหตุกับผลที่เกี่ยวเนื่องกันตามสภาวะเท่านั้นไม่มีตัวตนเราเขาแต่อย่างใดเลย เมื่อรู้เช่นนี้แล้ว ย่อมสามารถถ่ายถอนความเห็นผิดที่เห็นว่า รุปนามชั้นที่ ๕ เป็นตัวตนเสียได้

๒. ความรู้ความเข้าใจในรूपนามตามเหตุผลเช่นนี้ เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำผู้นั้นให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง เพราะสามารถละสักกายทิฐิและวิจิกิจณา พร้อมทั้งสัสสตทิฐิ

อุจเฉททิฏฐิ และนัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อกริยทิฏฐิ ได้ตามสมควรแก่ความรู้ของตน ซึ่งสำเร็จมาจากสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา อันสามารถ ละทิฏฐิเหล่านี้ได้โดยตักขณิกปัญหาน วิชฌัมภนปหาน และสมุจเฉทปหาน ตามสมควรแก่ กำลังปัญญา

๓. ความรู้ความเข้าใจในรูปนามตามเหตุผลที่เป็นสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา ทั้ง ๓ นี้ ถ้าจะสงเคราะห์เข้าในวิปัสสนาญาณและวิสุทธิแล้ว ย่อมได้ อย่างละ ๒ คือ วิปัสสนาญาณ ๒ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัจจัยปริคคหญาณ และ วิสุทธิ ๒ ได้แก่ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ

ฉะนั้น ปฏิจสุมุขปาทธรรมนี้ จึงนับว่าเป็นภูมิของวิปัสสนาภูมิหนึ่งด้วย

ข้อ ๙ ถาม. ปฏิจสุมุขปาทธรรมนั้น ท่านจำแนกแสดงเป็นกี่นัย คืออะไรบ้าง? และจง จำแนกแต่ละนัยนั้นพร้อมด้วยองค์ธรรม ให้เห็นโครงสร้างอย่างชัดเจน

ตอบ. ปฏิจสุมุขปาทธรรมนั้น จำแนกการแสดงออกเป็น ๗ นัย คือ

๑) อัทธา ๓	๒) องค์ ๑๒	๓) อาการ ๒๐	๔) สันธิ ๓
๕) สังเขป ๔	๖) วัฏฏะ ๓	๗) มूल ๒	

นัยที่ ๑ อัทธา ๓ ได้แก่

๑. อดีตอัทธา ได้แก่ อวิชชา สังขาร เป็นอดีตกาล

๒. อนาคตอัทธา ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคตกาล

๓. ปัจจุบันอัทธา ได้แก่ วิญญูญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ เป็นปัจจุบันกาล

นัยที่ ๒ องค์ ๑๒ ได้แก่

๑. อวิชชา องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒ ที่ไม่รู้ธรรม ๘ ประการ เป็นปัจจัยให้สังขาร ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร เกิดขึ้น

๒. สังขาร องค์ธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗

๓. วิญญูญาณ องค์ธรรมได้แก่ โลกียวิบากจิต ๓๒

๔. นามรูป องค์ธรรมนาม = เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในโลเกียวิบากจิต ๓๒

รูป = กัมมรูป ๑๘ ที่ปรากฏขึ้นเพราะอาศัยวิญญูญาณ

๕. สฬายตนะ องค์ธรรมได้แก่ อายตนะภายใน ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ โลกียวิบากจิต ๓๒)

๖. ผัสสะ องค์ธรรมได้แก่ ผัสสะเจตสิก ที่ในโลเกียวิปากจิต ๓๒ ได้แก่ ผัสสะ ๖ คือ จักขุสัมผัส ผัสสะ โสตสัมผัส ผัสสะ ฆานสัมผัส ผัสสะ ชิวหาสัมผัส ผัสสะ กายสัมผัส ผัสสะ มโนสัมผัส

๗. เวทนา องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ในโลเกียวิปากจิต ๓๒ ซึ่งได้แก่ เวทนา ๖ คือ จักขุสัมผัสสาเวทนา โสตสัมผัสสาเวทนา ฆานสัมผัสสาเวทนา ชิวหาสัมผัสสาเวทนา กายสัมผัสสาเวทนา มโนสัมผัสสาเวทนา

๘. ตัณหา องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิกที่ในโลภมูลจิต ๘ ซึ่งได้แก่ ตัณหา ๖ คือ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ฐัมมตัณหา ในอาการ ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๙. อุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ อุปาทานองค์ธรรม ๒ คือ โลภะ ทิฏฐิ ซึ่งได้แก่ อุปาทาน ๔ คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สัมผัสอุปาทาน อัตตวาทุปาทาน

๑๐. ภาวะ มี ๒ อย่าง คือ

ก. กัมมภาวะ องค์ธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒ โลเกียกุศลจิต ๑๗

ข. อุปัตติภาวะ องค์ธรรมได้แก่ โลเกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐

๑๑. ชาติ องค์ธรรมได้แก่ การเกิดขึ้นครั้งแรกของโลเกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐

๑๒. ชรามरणะ องค์ธรรมได้แก่ ความแก่และความดับไปของโลเกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐

หนี้ยี่ ๓ อาการ ๒๐ ได้แก่

๑. อดีตเหตุ ๕ องค์ธรรมได้แก่ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ

๒. ปัจจุบันผล ๕ องค์ธรรมได้แก่ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

๓. ปัจจุบันเหตุ ๕ องค์ธรรมได้แก่ ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ อวิชชา สังขาร

๔. อนาคตผล ๕ องค์ธรรมได้แก่ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

หนี้ยี่ ๔ สนิธิ ๓ ได้แก่

๑. ระหว่างอดีตเหตุกับปัจจุบันผล ได้แก่ รอยต่อระหว่างสังขารกับวิญญาน

๒. ระหว่างปัจจุบันผลกับปัจจุบันเหตุ ได้แก่ รอยต่อระหว่างเวทนากับตัณหา

๓. ระหว่างปัจจุบันเหตุกับอนาคตผล ได้แก่ รอยต่อระหว่างกัมมภาวะกับชาติ

หนี้ยี่ ๕ สังเขป ๔ ได้แก่

๑. อดีตเหตุ องค์ธรรมได้แก่ อวิชชา สังขาร

๒. ปัจจุบันผล องค์ธรรมได้แก่ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

๓. ปัจจุบันเหตุ องค์ธรรมได้แก่ ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ

๔. อนาคตผล องค์ธรรมได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ

นัยที่ ๖ วัฏฏะ ๓ ได้แก่

๑. กิเลสวัฏฏ์ องค์ธรรมได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน

๒. กัมมวัฏฏ์ องค์ธรรมได้แก่ สังขาร กัมมภาวะ

๓. วิปากวัฏฏ์ องค์ธรรมได้แก่ อุปปัตติภาวะ คือ วิญญูณ นามรูป สพายตนะ

ผัสสะ เวทนา และชาติ ชรา มรณะ

นัยที่ ๗ มूल ๒ ได้แก่

๑. อดีตมูล องค์ธรรมได้แก่ อวิชชาเป็นรากเหง้าในอดีต

๒. ปัจจุบันมูล องค์ธรรมได้แก่ ตัณหาเป็นรากเหง้าในปัจจุบัน

ข้อ ๑๐ ถาม. บุคคลไม่รู้อย่างไร จึงชื่อว่า มีอวิชชา และรู้อย่างไร จึงจะสามารถทำลาย
อวิชชาได้ ? จงอธิบายชี้แจง

ตอบ. บุคคลผู้ไม่รู้ธรรม ๘ ประการ ชื่อว่า มีอวิชชา คือ

๑. ทุกเข อญาณัง ความไม่รู้ในทุกข์ คือ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ
เป็นต้น

๒. ทุกขสมุทเย อญาณัง ความไม่รู้ในเหตุให้ทุกข์เกิด คือ ตัณหาความทะยาน
อยากต่าง ๆ ได้แก่ ตัณหา ๓ ตัณหา ๖ หรือ ตัณหา ๑๐๘

๓. ทุกขนิโรธอญาณัง ความไม่รู้ในความดับแห่งทุกข์ คือ พระนิพพาน

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาย อญาณัง ความไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ
แห่งทุกข์ คือ มรรคมงคล ๘ ประการ

๕. ปุพพันเต อญาณัง ความไม่รู้ในขั้นอายุตนะ ชาติ ที่เป็นอดีต

๖. อปรันเต อญาณัง ความไม่รู้ในขั้นอายุตนะ ชาติ ที่เป็นอนาคต

๗. ปุพพันตาปรันเต อญาณัง ความไม่รู้ในขั้นอายุตนะ ชาติ ทั้งที่เป็นอดีตและ
อนาคต

๘. อทิปปัจจยตา ปฏิจสสมุปันเนสุ ธัมเมสุ อญาณัง ความไม่รู้ในปฏิจสสมุ
บาท คือ ธรรมที่อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นโดยความเป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องกันไปโดย
ไม่ขาดสาย

ส่วนบุคคลผู้รู้ในธรรม ๘ ประการเหล่านี้ตามความเป็นจริง โดยไม่หลงงมงาย
ย่อมสามารถละอวิชชาได้โดยลำดับ

ข้อ ๑๑ ถาม. บุคคลที่ถูกปกปิดด้วยวิชชา นั้น แบ่งเป็นกี่ประเภท คือใครบ้าง ? และแต่ละประเภทนั้น ย่อมแสดงพฤติกรรมเป็นไปอย่างไรบ้าง ? จงอธิบายพอสังเขป

ตอบ. บุคคลที่ถูกปกปิดด้วยวิชชา นั้น แบ่งเป็น ๓ ประเภท และแต่ละประเภทนั้น ย่อมแสดงพฤติกรรมเป็นไปดังต่อไปนี้

๑. บุคคลที่มีวิชชาชนิดหนามาก ได้แก่ อวิชชาของอัมมชลาชฌนที่ไม่รู้ว่าการกระทำอย่างนี้ดี เป็นกุศล การกระทำอย่างนี้ไม่ดี เป็นอกุศล ด้วยอำนาจอวิชชาที่ปกปิดไว้ไม่ให้รู้ ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้ จึงกล้าทำในทุจริตต่าง ๆ อย่างไม่รู้สึกรังเกียจและละอายแก่ใจ

๒. บุคคลที่มีวิชชาชนิดเบาบางมากแล้ว ได้แก่ อวิชชาของกัลยาณชลาชฌน ที่รู้ว่า การกระทำอย่างนี้ดี เป็นกุศล การกระทำอย่างนี้ไม่ดี เป็นอกุศล ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้ เมื่อขณะที่อกุศลจิตเกิดขึ้น ก็สามารถระงับไว้ภายในได้ ไม่ปล่อยให้ล่วงออกมาถึงกายกรรม วาจากรรม แล้วปรับเปลี่ยนจิตใจและการกระทำนั้นให้เป็นกุศลเกิดขึ้น

๓. บุคคลที่มีวิชชาชนิดเบาบางมากที่สุดแล้ว ได้แก่ อวิชชาของผู้ที่สำเร็จเป็น พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี เพราะท่านเหล่านั้นเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ แล้ว แต่ยังไม่ได้ทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นไปเท่านั้นเอง

ข้อ ๑๒ ถาม. สังขารประเภทใดบ้างที่เป็นผลของอวิชชาและสังขารประเภทใดบ้างที่ไม่ใช่เป็นผลของอวิชชา ? จงแสดงพร้อมความหมายพอสังเขป

ตอบ. สังขารที่เป็นผลของอวิชชา มี ๖ อย่างคือ

๑. ปุญญาภิสังขาร หมายถึง กุศลเจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งโลกียกุศลวิบากจิตและกุศลกัมมชรูปให้เกิดขึ้นโดยตรง ได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ รูปาวจรกุศลเจตนา ๕

๒. อปุญญาภิสังขาร หมายถึง อกุศลเจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งอกุศลวิบากจิต และอกุศลกัมมชรูปให้เกิดขึ้นโดยตรง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒

๓. อาเนญยาภิสังขาร หมายถึง กุศลเจตนาซึ่งเป็นกุศลที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เป็นผู้ปรุงแต่งอรุณวิบากจิตให้เกิดขึ้น ได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔

๔. กายสังขาร หมายถึง เจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งกายทุจริตและกายสุจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ ที่เกี่ยวข้องกับกายกรรม

๕. วาจาสังขาร หมายถึง เจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งวาจาทุจริตและวาจาสุจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ ที่เกี่ยวข้องกับวาจากรรม

๖. จิตตสังขาร หมายถึง เจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งมโนทุจริตและมโนสุจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลภียกุศลเจตนา ๑๗ ที่เกี่ยวข้องด้วยใจอย่างเดียว

สังขาร ที่มีใช้เป็นผลของอวิชชา มี ๗ อย่าง ได้แก่

๑. สังขตสังขาร หมายถึง ธรรมที่ถูกปัจจัย ๔ ปรุงแต่ง ได้แก่ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมด ดังพระพุทธพจน์ว่า อนิจจา วต สงฺขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เป็นต้น

๒. อภิสังขตสังขาร หมายถึง รูปนามที่ถูกกรรมปรุงแต่งโดยตรง ได้แก่ โลภียวิบากจิตและกัมมรูป อภิสังขตสังขารนี้ก็สงเคราะห์เข้าในสังขตสังขารด้วย

๓. อภิสังขรณกสังขาร หมายถึง ธรรมที่เป็นผู้ปรุงแต่งให้โลภียวิบากจิตและกัมมรูปเกิดขึ้นโดยตรง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลภียกุศลเจตนา ๑๗

๔. ปโยคากิสังขาร หมายถึง ความพยายามปรุงแต่งทางกายและทางใจ ได้แก่ วิริยเจตสิกที่เกี่ยวกับกายกรรมและมโนกรรม (ไม่รวมเอาวิริยะที่เกี่ยวกับบวชกรรม เพราะทางวาทาจารย์ วิริยเจตสิกไม่ได้เป็นประธาน แต่มีวิตกวิจารณ์เป็นประธาน ส่วนวิริยะเจตสิกเป็นตัวสนับสนุน)

๕. กายสังขาร หมายถึง ธรรมชาติที่ปรุงแต่งร่างกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้าออก

๖. วจิสังขาร หมายถึง ธรรมชาติที่ปรุงแต่งวาทา ได้แก่ วิตก วิจารณ์

๗. จิตตสังขาร หมายถึง ธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัญญา เวทนา หรือเจตสิก ๕๐ (เว้น วิตก วิจารณ์)

ข้อ ๑๓ ถาม. ภัยอันน่ากลัวสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งยากที่จะป้องกันและต้านทานได้ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบายมาพอสังเขป

ตอบ. ภัยอันน่ากลัวสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งยากที่จะป้องกันและต้านทานได้นั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑. นานาสัตตฤกลโลกนภัย ภัยคือการแหงนหน้ามองหาคาสดา ได้แก่ ภัยที่ยังไม่พ้นจากการนับถือศาสดาต่างๆ หมายความว่า ในภพชาตินี้ แม้บุคคลบางคนจะเป็นผู้เคารพนับถือพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าเป็นบรมศาสดาก็จริง แต่บุคคลนั้นยังเป็นผู้ไม่มีความมั่นคงในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ฉะนั้น ในภพชาติต่อไป บุคคลนั้นก็อาจผันแปรไม่นับถือศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นๆ ตลอดจนนับถือพระเจ้า พระพรหม เป็นต้น นี่ก็เป็นภัยที่น่ากลัวประการหนึ่ง

๒. วินิปาติกภัย ภัยคือความไม่แน่นอนในสังสารวัฏฏ์ ได้แก่ ภัยคือการไปเกิดในที่ต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นปุถุชนซึ่งยังกำหนดแน่นอนไม่ได้ในสังสารวัฏฏ์

สอบธรรมะ ด้วยการทุจริต ชีวิตเอาดีไม่ได้

หมายความว่า เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้ว จะไปเกิด ณ ที่ไหนก็รู้ไม่ได้ จะไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม หรือไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน ก็รู้ไม่ได้ทั้งสิ้น ซึ่งแล้วแต่กรรมของบุคคลนั้นๆ ที่ได้ทำไว้ หรือชาตินี้เกิดเป็นคนรวย สวยฉลาด เกิดในตระกูลสูง มีสติสัมปชัญญะดี มีอวัยวะครบถ้วน มีสุขภาพดี แต่ต่อไปชาติหน้าอาจจะไปเกิดเป็นคนยากจน ไม่สวย โง่เขลา เกิดในตระกูลต่ำต้อย มีสติพ้นเพื่อน มีอวัยวะขาดตกบกพร่อง เป็นคนอ่อนแอไข้โรค เหล่านี้เป็นต้นก็เป็นได้ นี่ก็เป็นภัยที่น่ากลัวอีกประการหนึ่ง

๓. **อุปายิกภัย** ภัยคือการเกิดในอบาย ได้แก่ ภัยคือการเกิดในอบายของปุถุชนทั้งหลายที่ยังไม่พ้นจากการไปเกิดในอบายภูมิ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์ดิรัจฉานก็ตาม แม้บางพวกจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาหรือพรหมอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่แน่นอนว่าจะไม่ไปเกิดในอบายอีก เพราะยังเป็นปุถุชนอยู่ หรือแม้ว่าในชาติที่ ๒ ต่อไปจะไม่ไปเกิดในอบายด้วยอำนาจกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้กระทำไว้ในชาตินี้ก็ตาม แต่ชาติที่ ๓ เป็นต้นต่อไปนั้น ก็ยังไม่แน่นอนอีก อาจจะไปเกิดในอบายอีก ด้วยอำนาจกุศลกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติที่ ๒ เป็นต้นนั้นก็ได้นี้ก็เป็นภัยที่น่ากลัวอีกประการหนึ่ง

๔. **ทุจจริตภัย** ภัยคือการกระทำทุจริตกรรม ได้แก่ ภัยคือการที่ยังไม่พ้นจากการกระทำอันเป็นทุจริตต่างๆ ของปุถุชนทั้งหลาย หมายความว่า ในชาตินี้แม้บุคคลบางคนอาจจะยังไม่ได้กระทำทุจริตกรรม คือ ความประพฤติมิชอบ เช่น การฆ่าสัตว์ การเบียดเบียนสัตว์ การเป็นโจรผู้ร้าย เป็นคนพูดจาเหลวไหล เสพสุรายาเมา เป็นคนมีความเห็นผิดอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างก็ตาม เพราะอำนาจกุศลกรรมที่ช่วยอุดหนุนสนับสนุนให้ดำเนินชีวิตอยู่ในทางที่ชอบประกอบด้วยสัมมาทิฐิ แต่ในชาติต่อไปก็ยังไม่แน่นอน อาจไปเกิดเป็นคนที่มีความยินดีพอใจในการกระทำทุจริต คือ เป็นผู้ที่ชอบฆ่าสัตว์ เป็นโจรผู้ร้าย เป็นคนพูดจาเหลวไหล ชอบสุรายาเมา มีความผิด เหล่านี้เป็นต้นก็เป็นได้ นี่ก็เป็นภัยที่น่ากลัวอีกประการหนึ่ง

ข้อ ๑๔ ถาม. ทุกข์มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง และแต่ละประเภทยกมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง
จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. ทุกข์มี ๒ ประเภท คือ ทุกข์สามัญ กับ ทุกข์พิเศษ

๑. ทุกข์สามัญ หมายถึง ความทุกข์ที่มีแก่บุคคลทั่วไปที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ที่เป็นไปใน ๓๑ ภูมิ ที่เป็นไปตามธรรมดา โดยไม่มียกเว้นและไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงได้ มี ๔ ประการ คือ

๑) การเกิด หมายถึง การอุบัติเกิดขึ้นในภพภูมิต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยกำเนิด ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

(๑) ชลาพุชกำเนิด เกิดในมดลูกในครรภ์มารดา คลอดออกมาเป็นตัว

(๒) อันทชกำเนิด เกิดในครรภ์มารดา คลอดออกมาเป็นไข่ก่อนแล้ว จึงฟักออกมาเป็นตัวทีหลัง เรียกว่า ทวิชะ แปลว่า สัตว์เกิดสองหน

(๓) สังเสทชกำเนิด เกิดในที่ชื้นแฉะหรือในถ้ำโคล ในเมื่อดเล็ด เป็นต้น โดยเกิดเป็นตัวก่อนแล้วค่อยๆ เจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ

(๔) โอปปาติกกำเนิด เกิดเติบโตขึ้นทันทีโดยไม่ต้องอาศัยมารดาเกิด

๒) การแก่ หมายถึง การที่สัตว์ทั้งหลายมีสภาพเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิม ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งถึงความทรุดโทรมไปแห่งร่างกายโดยลำดับ

๓) การเจ็บ หมายถึง รูปนามของสัตว์ทั้งหลาย มีปัจจัยบางประการที่ไม่ถูกกันเข้าไปประทุษร้ายเบียดเบียนให้สูญเสียความปกติของรูปนามนั้นไป

๔) การตาย หมายถึง การที่รูปนามของสัตว์ทั้งหลายดับสิ้นไป โดยความตายอย่างใดอย่างหนึ่ง มี ขณิกมรณะ คือ การเกิดดับเป็นขณะๆ สมมุติมรณะ คือ ตายโดยสมมุติ หรือ สมุจเจทมรณะ คือ การปรินิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นต้น

๒. ทุกข์พิเศษ หมายถึง ความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพยสนะ ๕ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายประการพร้อมกัน

พยสนะ หมายถึง ความพินาศย่อยยับที่ทำให้บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ยังไม่สิ้นจากอาสวะกิเลส เมื่อได้ประสบเข้าแล้วทำให้ถึงความเศร้าโศกเสียใจพิไรรำพัน หรือถึงความเหือดแห้งใจ หมดอาลัยตายอยากในชีวิต เป็นเหมือนตายทั้งเป็น ทำให้สภาพจิตในขณะนั้นไม่สดชื่นแจ่มใส มีสภาพหวนอมขมกลืน หรือระทมทุกข์ เป็นต้น มี ๕ ประการ คือ

(๑) ญาติพยสนะ ความเสื่อมญาติ หมายถึง ญาติพี่น้องหรือคนที่รัก คนที่เคารพนับถือเป็นอย่างมากนั้น เกิดวิบัติฉิบหาย หรือล้มหายตายจากไปอย่างกะทันหัน โดยที่ยังทำใจยอมรับสภาพนั้นไม่ได้ หรือเกิดแตกหักตัดขาดจากกันในระหว่างญาติพี่น้อง หรือถูกคนรักหักอก ทรยศหักหลัง ยากที่จะทำใจยอมรับได้ จึงทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจ พิไรรำพัน เหือดแห้งใจ

(๒) โภคพยสนะ ความเสื่อมโภคะ หมายถึง ทรัพย์สินเงินทอง เรือกสวนไร่นา บ้านช่องห้องหอ เป็นต้นที่ตนรักและหวงแหน มีคุณค่าต่อชีวิตและจิตใจของตนนั้น เกิดพังพินาศไปด้วยภัยพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง มี อัคคีภัย ถูกไฟไหม้ วาตภัย ถูกลมพัด พังทลาย โจรภัย ถูกโจรปล้นเผาทำลายย่อยยับไป เป็นต้น ยากที่จะทำใจยอมรับได้ จึงทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจ พิโรราพัน เหล็ดแห่งใจ

(๓) โรคพยสนะ ความเสื่อมเพราะโรค หมายถึง บุคคลที่ถูกโรคภัยไข้เจ็บรุมเร้า อย่างหนัก ร่างกายทุพพลภาพ หดเรี่ยวแรง จนทำให้หมดความหวังในความสดใส โรจนรุ่งแห่งชีวิต มีชีวิตอยู่แบบรอความตายไปวันๆ หรือเพ็งเห็นว่าตนเองเป็นโรคร้ายแรง ที่สังคมรังเกียจ หรือโรคที่หมดหนทางเยียวยารักษาได้ ในปัจจุบันทันด่วน โดยที่ตนเอง ทำใจยอมรับไม่ได้ ก็ทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจ เหล็ดแห่งใจ จนทำให้หมดอาลัย ตายอยากในชีวิต

(๔) สิลพยสนะ ความวิบัติแห่งศีล หมายถึง บุคคลนั้นถึงความขาดทะลุแห่ง ศีลาจารวัตรที่ตนเองตั้งใจสมาทานปฏิบัติมานั้นเกิดทำลายไปโดยความประมาทพลั้ง พลาดขาดสติของตนก็ดี หรือถูกบุคคลอื่นใช้อุบายหลอกล่อยั่วยุให้ศีลของตนพินาศไปก็ ดี หรือเป็นคนที่ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจไปตามกระแสกิเลสตัณหา ไม่ได้สำรวมระวังรักษาศีล ตามภาวะของตนให้บริสุทธิ์หมดจดก็ดี เมื่อถึงคราวที่จะต้องใช้ศีลเป็นบรรทัดฐานสำคัญ ในการที่จะให้คุณธรรมจริยธรรมอย่างอื่นเกิดขึ้นต่อไป แต่ปรากฏว่าวันเวลาที่ผ่านมานั้น ตนเองได้ทำลายศีลของตนเสียย่อยยับ จนสายเกินไปที่จะตั้งใจสมาทานประพฤติ ปฏิบัติให้บริสุทธิ์ขึ้นมาใหม่ได้อีก หรือหมดหนทางที่จะเยียวยาแก้ไขได้แล้ว ก็ทำให้ต้อง สูญเสียโอกาสอันมีค่าที่จะได้บรรลุคุณธรรมอันยอดเยี่ยมนั้นไป ทำให้เกิดความเศร้า โศกเสียใจ พิโรราพัน เหล็ดแห่งใจ เกิดความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เมื่อนึกถึงความไม่ดีที่ ตนได้ประพฤติไปแล้ว และนึกถึงสิ่งที่ดีงามที่ตนไม่ได้ตั้งใจสมาทานประพฤติให้เกิดมี ขึ้นในสันดานนั้น ทำให้เกิดความท้อแท้เบื่อหน่าย และหมดอาลัยตายอยากในชีวิต จิตใจมีแต่ความหดหู่ท้อถอย หมดหวังในชีวิตที่รุ่งโรจน์สดใสไป

(๕) ทิฏฐิพยสนะ ความวิบัติเพราะความเห็นผิด หมายถึง บุคคลนั้นเป็นผู้มี ความคิดความเห็นที่ผิดและดำเนินชีวิตไปในทางที่ไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมอัน ดีงาม เมื่อเกิดความรู้สึกสำนึกขึ้นมาได้ว่า ที่ตนเองประพฤติปฏิบัติมานั้น ไม่ใช่หนทาง ที่ถูกต้องเลย แต่หนทางที่ผิด อันเป็นความไร้สาระทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ของ ผู้อื่นโดยสิ้นเชิงก็ดี หรือเป็นความประพฤติที่ทำลายประโยชน์ตนและประโยชน์ของผู้อื่น อย่างร้ายแรงก็ดี เมื่อสำนึกได้เช่นนี้ จึงทำให้บุคคลนั้นเกิดความเดือดร้อนใจในความไม่

ดีที่ตนได้ประพฤติไปแล้ว และความดีงามที่ตนเองไม่ได้ตั้งใจสมารถทำให้เกิดขึ้น ทำให้ต้องสูญเสียเวลาทั้งชีวิตไปกับการยึดถือปฏิบัติในสิ่งที่ไร้สาระประโยชน์นั้น เมื่อเกิดความรู้สึกตัวขึ้นมาเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดความเศร้าหมองใจ ท้อแท้ไร้ความหวังในความสดใสแห่งชีวิต หรือสายเกินไปที่จะเริ่มต้นทำความดีใหม่อีก ก็ทำให้หมดอาลัยตายอยากในชีวิตไป

ข้อ ๑๕ ถาม. การปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์นั้น มีกี่แนวทาง คืออะไรบ้าง และแต่ละแนวทางนั้นทำให้พ้นจากทุกข์อะไรได้บ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. การปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์นั้น มี ๒ แนวทาง คือ

๑. การปฏิบัติให้พ้นจากความทุกข์ทางโลก ได้แก่ การปฏิบัติให้ถึงพร้อมด้วยสัมปทา ๔ อย่าง คือ

๑) อุฏฐานสัมปทา การถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ในการศึกษาเล่าเรียน ศิลปวิทยาที่เป็นคุณต่อการประกอบอาชีพ ขยันในการประกอบอาชีพการงาน ในทางที่ไม่มิโทษ เพื่อรวบรวมสะสมทรัพย์ไว้ใช้จ่าย ไม่ให้เกิดความอดขัดขาดแคลนลำบาก ในชีวิตประจำวัน หรือในคราวเจ็บป่วย มีภารกิจจำเป็น

๒) อารักขสัมปทา การถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รักษาศิลปวิทยาที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้วไม่ให้เสื่อมเลือนไป รักษาหน้าที่การงานที่ทำอยู่มิให้สูญเสียไป รักษาทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นโดยชอบธรรมมิให้ฉิบหายไป เพราะเหตุอันไม่สมควรต่างๆ

๓) กัลยาณมิตตตา การเป็นผู้มีมิตรดีงาม ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร อันจะชักชวนไปในทางที่ฉิบหาย

๔) สมชีวิตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการเลี้ยงชีพ ตามสมควรแก่ทรัพย์และฐานะของตน ไม่ฟุ่มเฟือยหรือฝืดเคืองจนเกินไป

เมื่อบุคคลปฏิบัติได้ดังนี้ ย่อมพ้นจากทุกข์ในทางโลก มีความทุกข์ที่เกิดจากการไม่มีทรัพย์ ทุกข์ที่เกิดจากการไม่ได้ใช้ทรัพย์ในการบริโภค ทุกข์เพราะความเป็นหนี้ เป็นต้นเสียได้

๒. การปฏิบัติให้พ้นจากความทุกข์ทางธรรม ได้แก่ การปฏิบัติในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้มีความยิ่งยวด เป็นอริสัลลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญสิกขา อันเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ในองค์มรรค เพื่อประหาณอนุสัยกิเลสให้เด็ดขาดไปโดยสมบูรณ์ตามสมควรแก่มรรคนั้นๆ

ข้อ ๑๖ ถาม. จงอธิบายข้อที่ว่า ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร ปรากฏเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็นเหตุ ? ให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจน

ตอบ. อธิบายเหตุผลในข้อธรรมต่อไปนี้

๑. ปุญญาภิสังขารปรากฏเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิชชาเป็นเหตุ คือ บุคคลบางคนที่มีความเลื่อมใสพอใจในการทำบุญต่างๆ มีการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น โดยปรารถนาความสุขความสบายอันเป็นผลแห่งการกระทำนั้นๆ เช่น บางคนมีความเห็นว่า ความสุขของพวกรูปพรหม เป็นความสุขที่ประณีตยิ่งกว่าความสุขของพวกเทวดาและพวกมนุษย์ ดังนี้แล้วจึงพยายามบำเพ็ญรูปฌาน เป็นต้น

๒. อปุญญาภิสังขารปรากฏเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิชชาเป็นเหตุ คือ บุคคลบางจำพวกไม่เชื่อว่าการกระทำดีนั้นเป็นบุญ การกระทำชั่วเป็นบาป ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้ จึงมีความพอใจในการกระทำทุจริตกรรมต่างๆ มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น หรือบางพวกทั้งที่รู้ว่า การกระทำชั่วต่างๆ นั้นไม่ดี เป็นบาป แต่ตนเองก็หาได้ละเว้นจากความชั่วนั้นไม่ หรือบางพวกมีความเข้าใจว่า ถ้าฆ่าสัตว์แล้วนำไปบูชาเทพเจ้า หรือผีบาง เช่นนี้แล้ว เทพเจ้าหรือผีบางนั้นจะบันดาลให้สำเร็จตามความประสงค์ของตนได้ ดังนี้ เป็นต้น การกระทำทุจริตกรรมต่างๆ ของบุคคลดังกล่าวมาแล้ว ก็เป็นเพราะมองไม่เห็นโทษของ ทุกข์ สมุทัย และคิดพิจารณาไปไม่ถึงคุณของนิโรธและมรรค ด้วยอำนาจแห่งโมหะปกปิดไว้นั่นเอง

๓. อาเนญชาภิสังขารปรากฏเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิชชาเป็นเหตุ คือ ผู้ที่เห็นว่า ความทุกข์ความเดือดร้อนต่างๆ นั้น ล้วนแต่เกิดมาจากรูปธรรมเป็นเหตุทั้งสิ้น จึงพยายามหาหนทางที่จะไม่ให้มีรูปเกิดขึ้น โดยพยายามทำฌานไปตามลำดับ จนถึงอรุณ ฌาน หรือรูปพรหมบางพวกมีความเห็นว่า ความสุขที่เกิดจากอรุณ ฌานนั้นประณีตยิ่งกว่าความสุขที่เกิดจากรูปฌาน ดังนี้แล้ว จึงพยายามทำอรุณ ฌานให้บังเกิดขึ้น

ข้อ ๑๗ ถาม. จะกล่าวได้ไหมว่า “ผู้ปราศจากอวิชชาแล้วจะไม่บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา”? เพราะเหตุไร ? จงอธิบายเหตุผล

ตอบ. การกล่าวเช่นนั้น ไม่เป็นการถูกต้องเลย เพราะความจริงแล้ว พระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ปราศจากอวิชชาโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่ท่านเหล่านั้นก็ยังบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาอยู่เสมอไม่ได้ขาด แต่ว่า ท่าน ศีล ภาวนา ที่พระอรหันต์กระทำไปนั้น ไม่จัดว่าเป็นปุญญาภิสังขาร หรือ อาเนญชาภิสังขาร ที่เป็นผลของอวิชชา การกระทำนั้นจัดเป็น

เพียงกิริยาอันเป็นสังขารสามัญ และไม่มีการให้ผลเกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลในภพชาติต่อไปแต่อย่างใด

การกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ของพระอรหันต์ ที่เรียกว่า เป็นสังขารสามัญนั้น ก็หมายถึง การปรุงแต่งของเจตนาเพื่อให้การงานที่เกี่ยวกับทางกาย ทางวาจา หรือทางใจนั้น สำเร็จลงเท่านั้น ตรงกับที่กล่าวว่า “น หิ โกจิ ปฏิจฺจสมุปฺปาตฺรหิโต สงฺขตฺตมโม นาม อตฺถิ” แปลความว่า ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งถือว่าสังขตะ แต่พ้นไปจากปฏิจฺจสมุปปาตนั้นย่อมไม่มีเลย หมายความว่า กิริยาจิตของพระอรหันต์ก็ยังได้ชื่อว่าสังขาร ซึ่งสงเคราะห์เข้าเป็นองค์ของปฏิจฺจสมุปปาตด้วย

ข้อ ๑๘ ถาม. สังขารประเภทใดบ้าง ที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญาน และวิญญานอะไรบ้างที่

เป็นผลของสังขาร ? จงชี้แจงให้ได้ความเข้าใจพอสังเขป

ตอบ. สังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญาน มี ๓ ประเภท คือ

๑. ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนากรรมที่ในมหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕

๒. อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนากรรมที่ในอกุศลจิต ๑๒

๓. อาเนญยาภิสังขาร ได้แก่ เจตนากรรมที่ในรูปาวจรกุศลจิต ๔

วิญญานที่เป็นผลของสังขาร ได้แก่ โลเกยวิบากวิญญาน ๓๒ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ปฏิสนธิวิญญาน ๑๙ ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙

๒. ปวัตติวิญญาน ๓๒ ได้แก่

อกุศลวิบากจิต ๗ เป็นผลของอกุศลกรรม ๑๒

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ เป็นผลของมหากุศลเจตนากรรม ๘ ชนิดที่เป็นโสมมกุศล

มหาวิบากจิต ๘ เป็นผลของมหากุศลเจตนากรรม ๘ ชนิดที่เป็นอกกัมมกุศล

รูปาวจรวิบากจิต ๕ เป็นผลของรูปาวจรกุศลเจตนากรรม ๕

อรูปาวจรวิบากจิต ๔ เป็นผลของอรูปาวจรกุศลเจตนากรรม ๔

ข้อ ๑๙ ถาม. เจตนาที่อยู่ในวิบากและกิริยาไม่จัดเป็นสังขาร มีปุญญาภิสังขารเป็นต้น

เพราะเหตุไร? และกุศลเจตนาที่ชื่อว่าบุญ แต่ไม่ชื่อว่า ปุญญาภิสังขาร หรือ

อาเนญยาภิสังขารนั้นมีหรือไม่ ถ้ามีได้แก่กุศลเจตนาชนิดไหน ? จงอธิบาย

ตอบ. เจตนาที่อยู่ในวิบากไม่จัดเป็นสังขาร เพราะเหตุว่า ตัวเองก็เป็นวิบากคือเป็นผลซึ่งมีสภาพที่สุกงอมอยู่แล้ว ไม่สามารถทำให้ผลของตนเกิดขึ้นได้อีก จึงไม่จัดเป็นสังขารมีปัญญากิสังขารเป็นต้น ส่วนเจตนาที่อยู่ในกิริยานั้น ก็ไม่จัดเป็นสังขาร เพราะเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้หมดสิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวงแล้ว เป็นผู้ที่ไม่มีกำหนัดเกิดขึ้นในภพใหม่อีกต่อไป ท่านจึงไม่มีเจตนาที่เป็นสังขารปรุงแต่งให้เกิดบุญหรือบาปอีกต่อไป เป็นแต่เพียงการกระทำตามหน้าที่ให้สำเร็จกิจนั้นๆ ที่เรียกว่า กิริยา เท่านั้น ฉะนั้น เจตนาในกิริยาจิตของพระอรหันต์ จึงไม่จัดเป็นสังขารมีปัญญากิสังขารเป็นต้น

และกุศลเจตนาที่ชื่อว่า บุญ แต่ไม่ชื่อว่า ปุญญากิสังขาร หรืออาเนญซากิสังขาร นั้นมีอยู่ ได้แก่ โลกุตตรกุศลเจตนา คือ เจตนาที่เกิดพร้อมกับมรรคจิต อธิบายว่า โลกุตตรกุศลเจตนา นั้น ได้ชื่อว่า เป็นบุญก็จริง แต่ไม่ชื่อว่า ปุญญากิสังขาร หรืออาเนญซากิสังขาร เพราะเป็นเจตนาที่ไม่มีหน้าที่ในการกระทำให้เกิดภพชาติที่เป็นวัฏฏสงสาร แต่เป็นเจตนาที่ทำหน้าที่ทำลายภพชาติเท่านั้น ฉะนั้น โลกุตตรกุศลเจตนา จึงไม่จัดเป็นปุญญากิสังขารหรืออาเนญซากิสังขารแต่อย่างใด

ข้อ ๒๐ ทาม. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างสังขารที่เป็นผลของอวิชชา กับสังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญูณพร้อมคำอธิบาย ?

ตอบ. สังขารมี ๒ อย่าง คือ สังขารที่เป็นผลของอวิชชาอย่างหนึ่ง สังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญูณอย่างหนึ่ง

สังขารที่เป็นผลของอวิชชา นั้น ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอกุศลและโลกียกุศลทั้งหมดไม่มียกเว้นอย่างหนึ่งอย่างใด ส่วนสังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญูณนั้น ยกเว้นเจตนาที่อยู่ในอุทัจจสัมปยุตตจิต ขณะที่อกุศลวิบากปฏิสันธิวิญญูณเกิดขึ้นโดยอาศัยอปุญญากิสังขารเป็นเหตุ เพราะอุทัจจสัมปยุตตเจตนาไม่มีกำลังพอที่จะส่งผลในปฏิสันติกาลให้เกิดเป็นพวกอบายสัตว์ได้ แต่ในปวัตติกาลนั้นสามารถส่งผลให้เป็นอกุศลวิบากได้ ฉะนั้น ในคำว่า “**สังขารปจฺจยา วิญญูณ**” นั้น ระหว่างอปุญญากิสังขารเป็นเหตุ ปฏิสันธิวิญญูณเป็นผล จึงต้องเว้นอุทัจจสัมปยุตตเจตนาเสีย คงได้เฉพาะอกุศลเจตนา ๑๑ เท่านั้น แต่ระหว่าง อปุญญากิสังขารเป็นเหตุ ปวัตติวิญญูณเป็นผลนั้น ย่อมได้อกุศลเจตนา ๑๒ ทั้งหมด

ส่วนปุญญากิสังขารนั้น เว้นเจตนาที่ในกุศลอธิกขณเสียโดยแน่นอน เพราะอธิกขณกุศลเจตนาไม่มีหน้าที่ส่งผลเป็นวิปากวิญญูณ ทั้งในปฏิสันติกาลและปวัตติ

กาลแต่อย่างใด อภิญญาต่าง ๆ มีอิทธิวิธอภิญญาเป็นต้นที่เกิดขึ้น ก็เป็นผลมาจากกุศล อภิญญา ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่ไม่เรียกว่า เป็นผลโดยตรง เป็นแต่เพียง ประจักษ์สิทธิผล คือ ผลข้างเคียงที่เกิดจากปฏิกิริยาหรือกำลังของฌานจิตนั่นเอง แต่ถึงแม้ว่าจะเว้นเจตนาที่อยู่ในกุศลอภิญญาก็ตาม จำนวนเจตนาที่เป็นปญญาภิสังขาร ก็คงมี ๑๓ ดวงเท่าเดิม เพราะกุศลอภิญญานั้น เป็นปฏิกิริยาพิเศษที่เกิดจากรูปาวจรปัญจฌานกุศลนั่นเอง แต่รูปาวจรกุศลปัญจฌานที่ไม่เกี่ยวกับอภิญญาก็มีอยู่ เพราะบุคคลที่ได้รูปาวจรปัญจฌานกุศลที่ไม่ได้อภิญญานั้นก็มีอยู่เป็นจำนวนมิใช่น้อย

สำหรับอาเนญชาภิสังขารนั้น คงได้เจตนาทั้งหมดไม่มีการยกเว้น ฉะนั้น เมื่อสรุปจำนวนสังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญานแล้ว คงได้เจตนากรรม ๒๙ คือ ปญญาภิสังขาร ๑๓ (เว้นเจตนาที่ในกุศลอภิญญา) อปญญาภิสังขาร ๑๒ (เว้นอุทฺธัจจสัมปยุตตเจตนาที่ไม่ได้ให้ผลในปฏิสนธิกาล) อาเนญชาภิสังขาร ๔

อนึ่ง อกุศลเจตนาที่ถูกประหารโดยมรรคทั้ง ๔ และกุศลอกุศลเจตนาที่เป็น อโหสิกรรม แม้ว่าจะเป็นสังขารที่เกิดจากอวิชชาเป็นเหตุก็จริง แต่ไม่จัดเข้าในสังขารที่เป็นเหตุของวิญญานเช่นเดียวกัน เพราะเป็นกรรมที่ไม่ทำให้ผลเกิดขึ้นนั่นเอง

ข้อ ๒๑ ทาม. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างวิญญานโดยอภิธัมมภาษณีนัยและ สุตตันตภาษณีนัย พร้อมทั้งคำอธิบาย ?

ตอบ. แสดงความแตกต่างกันระหว่างวิญญานโดยอภิธัมมภาษณีนัยและ สุตตันตภาษณีนัย ดังนี้

วิญญานเมื่อว่าโดยอภิธัมมภาษณีนัยนั้นหมายเอาจิตทั้งหมด ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง เพราะคำว่า วิญญานนั้น ก็ได้แก่ จิตทั้งหมดนั่นเอง ซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีอารมณ์ เป็นพิเศษไปจากการรู้ของสัญญาและปัญญา ฉะนั้น จึงนับเอาจิตทั้งหมดได้ และอีกนัยหนึ่ง จิตทั้งหมดที่เกิดขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัยสังขาร คือ การปรุงแต่ง ฉะนั้น จึงนับเอาจิตทั้งหมด ดังกล่าวแล้ว

ส่วนวิญญานที่ว่าโดยสุตตันตภาษณีนัยนั้น หมายเอาโลภียวิปากจิต ๓๒ เพราะ การแสดงปฏิจจสมุปบาทโดยสุตตันตภาษณีนัยนั้นมีการจำแนกโดยกาล คือ กาลที่เป็น อดีต ปัจจุบัน อนาคต จำแนกโดยเหตุผล โดยวิภูฏะ ๓ เป็นต้น เมื่อจำแนกโดยภาพแล้ว ก็จัดเข้าเป็นปัจจุบันนภาพ ดังที่แสดงว่า “มชฺฌเณ อฏฺฐ ปจฺจุปฺปนฺโน อทฺธา” เมื่อว่าโดย เหตุผลแล้ว วิญญานจัดเป็นปัจจุบันผล ดังที่แสดงว่า “อิทานิ ผลปญฺจกั” เมื่อว่าโดย

วิญญูทั้ง ๓ แล้ว วิญญูนั้นก็จัดเข้าในวิปากวิญญู ดังที่แสดงว่า “อวเสสา จ วิปากวิญญู” ฉะนั้น คำว่า วิญญูอันที่เป็นผลของสังขารนี้จึงได้แก่ โลเกยวิปากจิต ๓๒ เท่านั้น

เมื่อสรุปแล้ว การแสดงวิญญูโดยอภิธรรมภาษณีนัยนั้น องค์ธรรมไม่จำกัด เพราะคำว่า วิญญู ก็ได้แก่ จิตทั้งหมด คำว่า นาม ก็ได้แก่ เจตสิกทั้งหมด คำว่า รูป ก็ได้แก่ รูปทั้งหมด คำว่า ผัสสะ ก็ได้แก่ ผัสสะทั้งหมด ดังนี้เป็นต้น เพราะไม่มีการจำแนกโดยกาล เหตุ ผล เป็นต้น ส่วนการแสดงวิญญูโดยสุดตันตภาษณีนัยนั้น องค์ธรรมมีจำกัดเฉพาะในโลเกยวิปากจิต ๓๒ เท่านั้น เพราะวิญญูที่ทรงแสดงไว้ในปัจจุสมุปบาทอันเป็นสุดตันตภาษณีนัยนั้น หมายถึงเฉพาะวิญญูอันที่เป็นผลของสังขารเท่านั้น การแสดงปัจจุสมุปบาทโดยนัยทั้งสองดังกล่าวมาแล้วนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในวิภังคปกรณ์ในอภิธรรมปิฎก

ข้อ ๒๒ ทาม. จงแสดงการจำแนกปฏิสนธิวิญญู ๑๙ โดยภูมิ กำเนิด คติ และ วิญญูฐานจิต ว่ามีอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. แสดงการจำแนกปฏิสนธิวิญญู ๑๙ โดยภูมิ มี ๓ ประเภท คือ

๑. กามปฏิสนธิวิญญู มี ๑๐ คือ อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘
๒. รูปาวจรปฏิสนธิวิญญู มี ๕ คือ รูปาวจรวิปากจิต ๕
๓. อรูปาวจรปฏิสนธิวิญญู มี ๔ คือ อรูปาวจรวิปากจิต ๔

แสดงการจำแนกปฏิสนธิวิญญู ๑๙ โดยกำเนิด แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ชลาพุชปฏิสนธิวิญญู มี ๑๐ คือ อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘
๒. อัณฑชปฏิสนธิวิญญู มี ๑๐ คือ อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘
๓. สังเสทชปฏิสนธิวิญญู มี ๑๐ คือ อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘
๔. โอปปาทิกปฏิสนธิวิญญู มี ๑๙ คือ ปฏิสนธิจิต ๑๙ ทั้งหมด

แสดงการจำแนกปฏิสนธิวิญญู ๑๙ โดยคติ มี ๕ ประเภท คือ

๑. เทวคติปฏิสนธิวิญญู มี ๑๘ (เว้นอุเบกขาสันตীরณอกุศลวิปากจิต ๑)
๒. มนุสสคติปฏิสนธิวิญญู มี ๙ ได้แก่ อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิปากจิต ๑ มหาวิปากจิต ๘
๓. นิรยคติปฏิสนธิวิญญู มี ๑ ได้แก่ อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิปากจิต ๑
๔. ตีรจณาคติปฏิสนธิวิญญู มี ๑ ได้แก่ อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิปากจิต ๑
๕. เปตตคติปฏิสนธิวิญญู มี ๑ ได้แก่ อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิปากจิต ๑

แสดงการจำแนกปฏิสนธิวิญญู ๑๙ โดยวิญญูฐานจิต มี ๗ ประเภท คือ

สอบธรรมะ ด้วยการทูลจิต ชีวิตเอาดีไม่ได้

๑. นานัตตกายนานัตตสัณญ์ปฏิสนธิวิญญาณ มี ๙ ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณ
กุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘

๒. นานัตตกายเอกัตตสัณญ์ปฏิสนธิวิญญาณ มี ๒ ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณ
อกุศลวิบากจิต ๑ ปฐมฌานวิบากจิต ๑

๓. เอกัตตกายนานัตตสัณญ์ปฏิสนธิวิญญาณ มี ๒ ได้แก่ ทุตติยฌานวิบากจิต
๑ ตุตติยฌานวิบากจิต ๑

๔. เอกัตตกายเอกัตตสัณญ์ปฏิสนธิวิญญาณ มี ๒ ได้แก่ จตตฌานวิบากจิต
๑ ปัญจฌานวิบากจิต ๑

๕. อากาสาณัญจายตนปฏิสนธิวิญญาณ มี ๑ ได้แก่ อากาสาณัญจายตนวิบาก
จิต ๑

๖. วิญญาณัญจายตนปฏิสนธิวิญญาณมี ๑ ได้แก่ วิญญาณัญจายตนวิบากจิต ๑

๗. อากิญจัญญายตนปฏิสนธิวิญญาณมี ๑ ได้แก่ อากิญจัญญายตนวิบากจิต ๑

ข้อ ๒๓ ถาม. ให้แสดงจำนวนปฏิสนธิวิญญาณ ดังต่อไปนี้

ก. รูปมิสสกวิญญาณ	ข. รูปอมิสสกวิญญาณ	ค. กามวิญญาณ
ฌ. รูปวิญญาณ	ง. อรูปวิญญาณ	จ. อันทชวิญญาณ
ฉ. ชลาพุชวิญญาณ	ช. สังเสทชวิญญาณ	ซ. โอปปาติกวิญญาณ
ฌ. เทวคตวิญญาณ	ญ. มนุสสคตวิญญาณ	ฎ. นิรยคตวิญญาณ
ฏ. ตีรจณานคตวิญญาณ	?	

ตอบ. แสดงจำนวนปฏิสนธิวิญญาณ ดังต่อไปนี้

ก. รูปมิสสกวิญญาณ หมายถึง ปฏิสนธิวิญญาณที่เกิดปะปนด้วยรูป มี ๑๕ ดวง
คือ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘
รูปาวจรวิบากจิต ๕ ซึ่งเกิดแก่บุคคลผู้เกิดอยู่ในปัจจุโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีชั้น ๕ ได้แก่
กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัณญัสตตภูมิ)

ข. รูปอมิสสกวิญญาณ หมายถึง ปฏิสนธิวิญญาณที่ไม่ได้เกิดปะปนด้วยรูป มี ๔
ดวงคือ อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ซึ่งเกิดแก่บุคคลผู้เกิดอยู่ในจตุโวการภูมิ คือ ภูมิที่มี
เฉพาะนามชั้น ๔ ได้แก่ อรูปภูมิ ๔

ค. กามวิญญาณ หมายถึง ปฏิสนธิวิญญาณที่เกิดในกามภูมิ มี ๑๐ ดวง คือ
อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ ซึ่ง
เกิดแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ ตามสมควร

ฅ. รูปวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดขึ้นในรูปภูมิ มี ๕ ดวง ได้แก่ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ซึ่งเกิดแก่พวกพรหมที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตพรหม) ตามสมควรแก่ภูมิชั้นนั้นๆ

ง. อรูปวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดในอรูปภูมิ มี ๔ ดวงคือ อรูปา วจรวิบากจิต ๔ ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในอรูปภูมิ ๔ ตามสมควร

จ. อัมมทวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นอัมมทกัมมัตถิ มี ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ ตามสมควร

ฉ. ชลาพุชวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นชลาพุชกัมมัตถิ มี ๑๐ ดวงคือ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ ตามสมควร

ช. สังเสทวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นสังเสทกัมมัตถิ มี ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ ตามสมควร

ซ. โอปปาติกวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นโอปปาติกกัมมัตถิ มี ๑๕ ดวง คือ ปฏิสนธิจิต ๑๕ นั้นเอง ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดอยู่ใน ๓๑ ภูมิตามสมควร

ฌ. เทวคตวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นเทวดาและพรหมทั้งหลาย มี ๑๔ ดวง (เว้นอุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑) ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในสุคติภูมิ ๒๖ (เว้นอสังขยสัตตภูมิ)

ญ. มนุสสคตวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นมนุษย์ มี ๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์ภูมิ

ฎ. นิริยคตวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นสัตว์นรก มี ๑ ดวง คือ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดเป็นสัตว์นรก

ฏ. ตีรจณาคตวิญญาน หมายถึง ปฏิสนธิวิญญานที่เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน มี ๑ ดวงคือ อุเบกขาสันตัตถิณอกุศลวิบากจิต ๑ ซึ่งเกิดแก่บุคคลที่เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

ข้อ ๒๔ ถาม. วิญญานเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูป มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. วิญญานที่เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูป มี ๓ อย่าง คือ

สอภธรรมะ ด้วยการทุจริต ชีวิตเอาดีไม่ได้

๑. ญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม ในรูปภูมิ ๔ และในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (คือวิบากญาณที่ช่วยอุปการะแก่เจตสิกอย่างเดียว) มี ๒ อย่าง คือ

ก. ในรูปภูมิ ๔ นั้น รูปาวจรวิบากจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่เจตสิก ๓๐ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

ข. ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ นั้น ทวิปัญจวิญาณจิต ๑๐ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ในปวัตติกาลตามสมควร (เพราะทวิปัญจวิญาณจิต ๑๐ ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ จึงช่วยอุปการะแก่เจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมกันกับตนได้อย่างเดียว)

๒. ญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ในอสัญญสัตตภูมิ และในปัญจโวการภูมิ (คือกัมมวิญาณช่วยอุปการะแก่กัมมชรูปอย่างเดียว)

ในอสัญญสัตตภูมิ กัมมวิญาณ คือ รูปาวจรปัญจกมลจิตที่เกิดพร้อมด้วย สัญญาวิราคาวาณาในอดีตภพ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กัมมชรูป ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ของพวกอสัญญสัตตพรหม ด้วยอำนาจนักขณิกกัมมปัจจัย

ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) รูปาวจรกุศลจิต ๕ ที่ประกอบกับกุศลเจตนาในอดีตภพ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปวัตติกัมมชรูปของพวกรูปพรหม

๓. ญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป ในปัญจโวการภูมิ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

ก. วิบากญาณ คือ ปัญจโวการปฏิสนธิวิญาณ ๑๕ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่เจตสิก ๓๕ ปฏิสนธิกัมมชรูป และปวัตติวิบากวิญาณ ๑๘ (เว้นทวิปัญจวิญาณจิต ๑๐ และอรุปวิบากจิต ๔ เพราะจิตเหล่านี้ไม่สามารถทำให้รูปเกิดได้) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่เจตสิก ๓๕ และจิตตชรูปในปวัตติกาล

ข. กัมมวิญาณ ๒๕ (เว้นอรุปกุศลจิต ๔) ในอดีตภพ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในโลเกยวิบากวิญาณ ๒๘ (เว้นอรุปวิบากจิต ๔) และปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูปในปัจจุบันภพ

ข้อ ๒๕ ทาม. ให้ชี้แจงรายละเอียดในหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ญาณที่เป็นผลของสังขาร โดยแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก

ข. จำแนกปฏิสนธิวิญาณ ๑๘ โดยสังขาร ๓

ค. จำแนกปวัตติวิญาณ ๓๒ โดยสังขาร ๓

ตอบ. ชี้แจงรายละเอียดในหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ญาณที่เป็นผลของสังขาร แบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือ

๑) วิทยาณที่เกิดในปฏิสนธิกาลชื่อว่าปฏิสนธิวิทยาณ ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ๑๙
 ๒) วิทยาณที่เกิดในปวัตติกาลชื่อว่าปวัตติวิทยาณ ได้แก่ โลเกียวิบากจิต ๓๒
 หมายถึง.. ปฏิสนธิกาลนั้น หมายถึงเฉพาะอุปาทกขณะของปฏิสนธิจิตเท่านั้น
 ส่วนปวัตติกาลนั้น หมายถึงตั้งแต่รู้ตักขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป)

ข. จำแนกปฏิสนธิวิทยาณ ๑๙ โดยสังขาร ๓ ดังนี้

๑) อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๑ (เว้นอุทัจจสัมปยุตตเจตนา) เป็น
 เหตุ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ เป็นผลให้ปฏิสนธิในอบายภูมิทั้ง ๔ เป็นพวก
 ทุกคติบุคคล คือ พวกอบายสัตว์ทั้งหลาย

๒) ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ มหากุศลทวิเหตุกโสมกะเจตนา ๔ เป็นเหตุ อุเบกขา
 สันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ เป็นผลให้ปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ ๑ จาคุมหาราชิกาภูมิ ๑ เป็น
 พวกสุคติเหตุบุคคล คือ มนุษย์ที่ไม่สมประกอบ มีพิกลพิการ ไข้ บ้า บอด หนวก
 เป็นต้น และเป็นพวกเทวดาชั้นต่ำ

๓) ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ มหากุศลทวิเหตุกอกัฏฐะเจตนา ๔ และติเหตุกโสม
 กะเจตนา ๔ เป็นเหตุ มหาวิบากญาณวิปยุตตจิต ๔ เป็นผลให้ปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ ๑
 และเทวภูมิ ๖ เป็นพวกทวิเหตุบุคคล คือ มนุษย์และเทวดาชั้นกลาง

๔) ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ มหากุศลติเหตุกอกัฏฐะเจตนา ๔ เป็นเหตุ มหา
 วิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ เป็นผลให้ปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ ๑ และเทวภูมิ ๖ เป็นพวก
 ติเหตุบุคคล คือ มนุษย์และเทวดาชั้นสูง

๕) ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ รูปาวจรกุศลเจตนา ๕ เป็นเหตุ รูปาวจรวิบากจิต ๕
 เป็นผลให้ปฏิสนธิในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) เป็นพวกรูปพรหม

๖) อาเนญชาภิสังขาร ได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔ เป็นเหตุ อรูปาวจรวิบาก
 จิต ๔ เป็นผลให้ปฏิสนธิในอรูปภูมิ ๔ เป็นพวกอรูปพรหม

ค. จำแนกปวัตติวิทยาณ ๓๒ โดยสังขาร ๓ ดังนี้

๑. อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ เป็นเหตุ อกุศลวิบากจิต ๗ ได้แก่
 การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรับรู้รส การรับรู้ถูกต้อง การรับอารมณ์ การได้สวน
 อารมณ์ และการรับอารมณ์ต่อจากขณะที่ไม่ดี เป็นผลในกามภูมิ ๑๑

๒. อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ เป็นเหตุ อกุศลวิบากจิต ๗ ได้แก่
 การเห็น การได้ยิน การรับอารมณ์ การได้สวนอารมณ์ที่ไม่ดี เป็นผลในรูปภูมิ ๑๕

๓. ปุณฺณาสังขาร ได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ เป็นเหตุ อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้ถูกต้อง การรับอารมณ์ การได้สวณ อารมณ์ และการรับอารมณ์ต่อจากขณะที่ดี เป็นผลในกามภูมิ ๑๑

๔. ปุณฺณาสังขาร ได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ เป็นเหตุ มหาวิบากจิต ๘ ได้แก่ การรับอารมณ์ต่อจากขณะที่ดีเป็นผล ในกามสุคติภูมิ ๗

๕. ปุณฺณาสังขาร ได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ เป็นเหตุ อเหตุกกุศลวิบากจิต ๕ ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การรับอารมณ์ การได้สวณอารมณ์ที่ดี เป็นผลในรูปภูมิ ๑๕

๖. ปุณฺณาสังขาร ได้แก่ รูปาวจรกุศลเจตนา ๕ เป็นเหตุ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ได้แก่ การรักษาภพเป็นผลในรูปภูมิ ๑๕

๗. อาเนญยาสังขาร ได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔ เป็นเหตุ อรูปาวจรวิบาก ๔ ได้แก่ การรักษาภพเป็นผล ในอรูปภูมิ ๔

ข้อ ๒๖ ถาม. จงแสดงคำอธิบายที่นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสพายตนะให้ได้ความเข้าใจ ชัดเจน ?

ตอบ. นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสพายตนะนั้น มี ๔ ประการ คือ

๑. นาม คือ เจตสิกขันธ์ ๓ ที่เกิดพร้อมพร้อมกันกับตน เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ มนายตนะ

๒. นาม คือ เจตสิกขันธ์ ๓ ที่เกิดขึ้นภายหลัง เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปัญจายตนะ (คือปสาทรูป ๕) ที่เกิดก่อนและยังตั้งอยู่

๓. รูป คือ วัตถุรูป ๖ ที่เกิดพร้อมกันก็ดี รูปที่เกิดก่อนและตั้งอยู่ก็ดี เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ มนายตนะ

๔. รูป คือ กัมมชมมหาภูตรูป ๔ รูปชีวิตินทรีย์ ๑ กัมมชโอชารูป ๑ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ ปัญจายตนะ (คือปสาทรูป ๕ ส่วนวัณณะ สัททะ คันธะ รสะ เป็นอายตนะภายนอก จึงไม่ได้เกิดจากโลกียวิบากจิต)

นาม คือเจตสิกขันธ์ ๓ และ รูป คือวัตถุรูป ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่มนายตนะ

ข้อ ๒๗ ถาม. จงแสดงอำนาจปัจจัยที่เข้ากันได้ ในการช่วยอุปการะดังต่อไปนี้

ก. วิปากวิญญูณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามคือเจตสิกที่ประกอบ

ข. ปฏิสนธิวิญญูณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่หทัยวัตถุรูป

ค. ปฏิสนธิวิญญูณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป (เว้นหทัยวัตถุ)

ง. กัมมวิญญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูปในอสังขยัตตภูมิ

จ. กัมมวิญญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป ในปัญจโวการภูมิ และเอกโวการภูมิ

ตอบ. แสดงอำนาจปัจจัยที่เข้ากันได้ในการช่วยอุปการะดังต่อไปนี้

ก. วิปากวิญญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม คือ เจตสิกที่ประกอบนั้นได้
อำนาจปัจจัย ๙ คือ

๑. สหชาติปัจจัย	๒. อัญญมัญญปัจจัย	๓. นิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย	๕. อาหารปัจจัย	๖. อินทริยปัจจัย
๗. วิปยุตตปัจจัย	๘. อัตติปัจจัย	๙. อวิคตปัจจัย

ข. ปฏิสนธิวิญญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่หทัยวัตถุรูปนั้นได้อำนาจปัจจัย ๙ คือ

๑. สหชาติปัจจัย	๒. อัญญมัญญปัจจัย	๓. นิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย	๕. อาหารปัจจัย	๖. อินทริยปัจจัย
๗. สัมปยุตตปัจจัย	๘. อัตติปัจจัย	๙. อวิคตปัจจัย

ค. ปฏิสนธิวิญญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป (เว้นหทัยวัตถุ) นั้น ได้
อำนาจปัจจัย ๘ คือ

๑. สหชาติปัจจัย	๒. นิสสยปัจจัย	๓. วิปากปัจจัย
๔. อาหารปัจจัย	๕. อินทริยปัจจัย	๖. วิปยุตตปัจจัย
๗. อัตติปัจจัย	๘. อวิคตปัจจัย	

ง. กัมมวิญญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป ในอสังขยัตตภูมินั้น ได้
อำนาจปัจจัย ๑ คือ

๑. ปกตูปนิสสยปัจจัย

จ. กัมมวิญญาณ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป ในปัญจโวการภูมิ และเอก
โวการภูมินั้น ได้อำนาจปัจจัย ๑ คือ

๑. ปกตูปนิสสยปัจจัย

ข้อ ๒๘ ถาม. ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมายและองค์ธรรม

ตอบ. ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา มี ๖ ประเภท คือ

๑. จักขุสัมผัสผัสสะ คือ จักขุประสาทรูปกับรูปารมณักระทบกัน ทำให้เกิดจักขุวิญญาณ
พร้อมกับความรู้สึกที่เป็นเวทนาขึ้น เรียกว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา

๒. โสตสัมผัสสะ คือ โสตปสาทรูปกับสัททารมณฺเฑกระทบกัน ทำให้เกิดโสตวิญญาณ พร้อมกับความรู้สึกที่เป็นเวทนาขึ้น เรียกว่า **โสตสัมผัสสชาเวทนา**

๓. ฆานสัมผัสสะ คือ ฆานปสาทรูปกับคันธารมณฺเฑกระทบกัน ทำให้เกิดฆานวิญญาณ พร้อมกับความรู้สึกที่เป็นเวทนาขึ้น เรียกว่า **ฆานสัมผัสสชาเวทนา**

๔. ชิวหาสัมผัสสะ คือ ชิวหาปสาทรูปกับรสารมณฺเฑกระทบกัน ทำให้เกิดชิวหาวิญญาณ พร้อมกับความรู้สึกที่เป็นเวทนาขึ้น เรียกว่า **ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา**

๕. กายสัมผัสสะ คือ กายปสาทรูปกับโผฏฐัพพารมณฺเฑกระทบกัน ทำให้เกิดกายวิญญาณ พร้อมกับความรู้สึกที่เป็นเวทนาขึ้น เรียกว่า **กายสัมผัสสชาเวทนา**

๖. มโนสัมผัสสะ คือ ภาวังคจิตกับธรรมารมณฺเฑกระทบกัน ทำให้เกิดมโนวิญญาณ พร้อมกับความรู้สึกที่เป็นเวทนาขึ้น เรียกว่า **มโนสัมผัสสชาเวทนา**

ข้อ ๒๙ ถาม. จงแสดงเหตุผลที่เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาว่าเป็นไปอย่างไรบ้าง ?

จงอธิบายพอได้ความเข้าใจโดยสังเขป (โดยเวทนา ๖ โดยทวาร ๖)

ตอบ. แสดงเหตุผลที่เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เป็นไปดังนี้

เมื่อรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสภาพธรรมต่างๆ มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจแล้ว ตัณหา คือ ความยินดีติดใจในอารมณ์นั้นๆ ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลทั่วไปเป็นธรรมดา ยกเว้นพระอรหันต์ซึ่งประหาณตัณหาได้หมดสิ้นแล้ว และถ้าอารมณ์นั้นเกี่ยวเนื่องกับกามคุณอารมณ์ ก็ยกเว้นพระอนาคามีด้วย ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอาศัยเวทนา คือ ความรู้สึกในการเห็น การได้ยิน เป็นต้นนั่นเอง และธรรมดาบุคคลทั้งหลายที่จะเกิดความยินดีติดใจในอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดนั้น จะต้องเป็นอารมณ์ที่ตนได้เคยประสบมาแล้ว หรือกำลังได้ประสบอยู่ สำหรับอารมณ์ที่ตนยังไม่เคยได้ประสบนั้น ตัณหาย่อมเกิดได้ยาก เพราะเวทนาคือการเสวยอารมณ์ที่ตนยังไม่เคยได้ประสบนั้น ย่อมเป็นไปได้ยาก ตัณหาคือความยินดีติดใจในอารมณ์นั้นๆ นั้นเอง เมื่อพอใจต่อสุขเวทนาแล้ว ก็ต้องมีความพอใจในอารมณ์ที่ทำให้สุขเวทนาเกิดด้วยเหมือนกัน และผู้ที่กำลังได้รับความสุขอยู่นั้น ตัณหาย่อมเกิดขึ้นติดใจในความสุখেที่ตนกำลังได้รับอยู่นั้น และบางทีก็มีความปรารถนาให้ได้รับความสุขยิ่งๆ ขึ้นไปอีก ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงว่า “**เวทนาปจฺจุยา ตณฺหา**” คือ สุขเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

ส่วนผู้ที่กำลังได้รับความทุกข์ ความลำบากต่างๆ อยู่ หรือกำลังไม่สบายอยู่ ก็ย่อมคิดถึงความสุข และอารมณ์ที่ทำให้เกิดความสุขนั้น แล้วพยายามขวนขวายหาทางที่จะให้พ้นไปจากความทุกข์ความลำบากนั้นๆ ด้วยวิธีการต่างๆ คนที่เจ็บไข้ไม่สบาย ก็

พยายามหาหมอซื้อยามารักษาให้หายจากการเจ็บป่วยนั้น เมื่อยังไม่พ้นจากความทุกข์เหล่านั้น ก็รำพึงรำพันว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจะได้พ้นจากความทุกข์ความลำบากนี้เสียที่ดังนี้เป็นต้น ก็เป็นเพราะอำนาจแห่งตัณหาที่เกิดขึ้น อันเนื่องมาจากทุกข์เวทนานั้นเองเป็นเหตุ นี่ก็แสดงให้เห็นว่า ทุกขเวทนาก็เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาได้

ส่วนผู้ที่กำลังเป็นปกติดีอยู่ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่พิเศษ คือ กำลังเสวยความเป็นอุเบกขาอยู่ สภาพของอุเบกขาเวทนานี้ เป็นสภาพที่สงบ คล้ายกับสุขเวทนา ผู้ที่อยู่ในสภาพเช่นนี้ ย่อมมีความยินดีติดใจต่ออุเบกขาเวทนานั้น แล้วคิดว่า แม้ว่าจะไม่ได้รับความสุขที่พิเศษ ก็ขอให้เป็นอย่างนี้เรื่อยไป อย่าได้เกิดความทุกข์เลย นี่ก็เป็นเพราะอำนาจตัณหาที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากอุเบกขาเวทนาเป็นเหตุ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า อุเบกขาเวทนาก็เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาได้เช่นเดียวกัน

ข้อ ๓๐ ถาม. บุคคลปฏิบัติอย่างไร จึงได้ชื่อว่า สิ้นพทุปปาทาน ? จงอธิบายยกตัวอย่าง และเหตุผลประกอบด้วย

ตอบ. บุคคลที่ปฏิบัติผัดแนวทางแห่งพระนิพพาน เช่น ปฏิบัติตนให้เหมือนกับโคหรือสุนัข โดยผู้นั้นต้องการที่จะพ้นจากความทุกข์ความลำบากต่าง ๆ ในสังสารวัฏฏ์ หรือต้องการไปเกิดในเทวโลก แต่ไม่มีโอกาสได้สมาคมกับสัตบุรุษทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น และไม่มีโอกาสได้ศึกษาพระปริยัติธรรมที่ถูกต้อง บุคคลจำพวกนี้จึงคิดเห็นว่า อกุศลต่าง ๆ ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตนนั้น มีจำนวนมากหาประมาณมิได้ จะต้องหาหนทางกำจัดอกุศลกรรมเหล่านั้นให้หมดไป เพราะอกุศลกรรมเหล่านี้ทำให้เราไม่สามารถไปเสวยความสุขในแดนสวรรค์ได้ เมื่อนึกคิดเช่นนี้แล้ว ก็เกิดความคิดเห็นว่า เราเป็นหนี้กุศลอยู่ จะต้องพยายามใช้หนี้กุศลเก่าให้หมดไป และกุศลใหม่เราก็จะไม่ทำขึ้นอีก เช่นนี้จึงจะสามารถล้างหนี้ให้หมดไปได้ และกุศลเก่าผู้เป็นเจ้าหนี้นั้น ทำให้เราต้องลำบาก เราจึงจำเป็นต้องเอาความลำบากนั้นใช้หนี้ตอบแทนกันไป ข้อนี้อุปมาเหมือนหนึ่ง ผู้ที่เป็นลูกหนี้เงินทองของผู้อื่นอยู่ ไม่สามารถจะหาเงินทองไปใช้หนี้ให้เขาได้ ก็จำเป็นต้องเอาตนเองไปต่อสู้อย่างกับความลำบาก คือ ยอมไปเป็นทาสให้เขาใช้แรงงานแทนเงินทอง ความลำบากนั้นแหละสามารถจะช่วยตนให้หลุดพ้นจากหนี้สินเหล่านั้นได้ ข้อนี้ฉันใด บุคคลที่มีความคิดเช่นนี้ว่า เราเป็นหนี้กุศลกรรมอยู่ ก็ต้องประพฤติตามตนให้ได้รับความลำบากอย่างพวกสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย มีโคและสุนัข เป็นต้น ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่นั้นมาเป็นเครื่องช่วยเหลือตนเองให้พ้นจากเจ้าหนี้ คือ อกุศลกรรมทั้งหลาย เมื่อคิดดังนี้แล้ว ก็พากันประพฤติปฏิบัติตนให้

เหมือนกับโคหรือสุนัข เป็นต้นเหล่านั้น มีการกิน การนอน การนั่ง การยืน การเดิน การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ เป็นต้น ตลอดจนกระทั่งการตกแต่งร่างกายให้มีรูปร่างสัณฐานเหมือนกับโคหรือสุนัข เป็นต้นเหล่านั้น ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ตรงกันข้ามกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งหลาย การปฏิบัติเช่นนี้แหละ เรียกว่า สลัปปตฺตปาทาน

ข้อ ๓๑ ถาม. จงแสดงวิธีการนับกิเลสโดยพิสดาร ๑,๕๐๐ และวิธีนับตัณหาโดยพิสดาร ๑๐๘ นั้น จะมีวิธีนับอย่างไร ให้แสดงการนับมาโดยชัดเจน?

ตอบ. วิธีการนับกิเลสโดยพิสดาร ๑,๕๐๐ นี้ มีวิธีนับดังนี้ คือ อารมณ์อันเป็นเหตุให้กิเลส ๑๐ เกิดขึ้นได้นั้น มี ๑๕๐ ได้แก่ นามเตปัญญูตาส คือ สภาพนามธรรม ๕๓ นิพผันรูป ๑๘ ลักษณะรูป ๔ รวมเป็น ๗๕ ที่เกิดในอัมมัตตสันดาน คือ ภายในตัวเรา มี ๗๕ ที่เกิดอยู่ในพหิทฺธสันดาน คือ สิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิตที่อยู่ภายนอกตัวเรา ก็มี ๗๕ รวมแล้วจึงเป็น ๑๕๐ อารมณ์ ๑๕๐ x กิเลส ๑๐ จึงเป็นกิเลส ๑,๕๐๐

วิธีนับตัณหา ๑๐๘ นั้น มีวิธีนับดังนี้ คือ

กามตัณหา	มี ๓๖
ภวตัณหา	มี ๓๖
วิภวตัณหา	มี ๓๖

รวมเป็นตัณหา ๑๐๘ ประการ

กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา มีอย่างละ ๓๖ นั้น ก็เกี่ยวกับอารมณ์ ๖ เป็นหลัก คือ อารมณ์ ๖ ที่กำลังปรากฏทางทวาร ๖ มีทางตาเป็นต้น ก็อารมณ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบันเหล่านี้ เป็นเหตุให้ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เกิดขึ้นได้ เมื่อเป็นดังนี้ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา จึงมีได้อย่างละ ๖ รวมเป็นตัณหาที่เกี่ยวกับปัจจุบัน อารมณ์ ๑๘ อารมณ์ที่เคยปรากฏมาแล้วทางทวารทั้ง ๖ ก็มี อารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นอดีตเหล่านี้ย่อมเป็นเหตุให้ตัณหาทั้ง ๓ เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ตัณหา ๓ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ ๖ ที่เป็นอดีตจึงมีอย่างละ ๖ รวมเป็นตัณหาที่เกี่ยวกับอดีตอารมณ์ ๑๘ อารมณ์ที่จะปรากฏในทวารทั้ง ๖ ข้างหน้าก็มี อารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นอนาคตเหล่านี้ เป็นเหตุให้ตัณหาทั้ง ๓ เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ตัณหาทั้ง ๓ เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ ๖ รวมเป็นตัณหาที่เกี่ยวกับอนาคตอารมณ์ ๑๘

เมื่อจำแนกตัณหาทั้ง ๓ โดยอารมณ์และกาลแล้ว กามตัณหา มี ๑๘ ภวตัณหา มี ๑๘ วิภวตัณหา มี ๑๘ รวมเป็น ๕๔ อารมณ์ทั้ง ๖ นี้ปรากฏภายในตัวเรา ชื่อว่า อัมมัตตอารมณ์ก็มี ที่ปรากฏภายนอกตัวเรา ซึ่งได้แก่ คนอื่นและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ชื่อว่า พหิทฺธ

อารมณ์ก็มี ฉะนั้น กามตัณหา ๓๖ คือ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอวิชฌัตตอารมณ์มี ๑๘ ที่
 เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิททอารมณ์มี ๑๘ รวมเป็นกามตัณหา ๓๖ ภวตัณหา ๓๖ คือ ที่
 เกิดขึ้นโดยอาศัยอวิชฌัตตอารมณ์มี ๑๘ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิททอารมณ์ มี ๑๘ รวม
 เป็นภวตัณหา ๓๖ วิภวตัณหา ๓๖ คือ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอวิชฌัตตอารมณ์มี ๑๘ ที่
 เกิดขึ้นโดยอาศัย พหิททอารมณ์ มี ๑๘ รวมเป็นวิภวตัณหา ๓๖

การตัดหน้า มี ๓๖

ภาวตัณหา มี ๓๖

วิวาทันหา มี ๓๖

รวมเป็นต้นหา ๑๐๘ ประการ

ข้อ ๓๓ ถาม. ตัณหาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อุปาทาน ๔ ได้อย่างไรบ้าง ? จงอธิบาย
ให้ได้รับความเข้าใจชัดเจนพอสังเขปในแต่ละอย่าง

ตอบ. ค้นหาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อุปาทาน ๔ ดังนี้

๑. **ค้นหาเป็นปัจจัยให้เกิดกาสุปาทาน** ค้นหาคือความยินดีติดใจในกามคุณ อารมณ์ทั้ง ๕ ที่ได้รับอยู่เสมอ และตัวความยินดีติดใจความอยากได้นี้แหละ เมื่อมีกำลัง มากขึ้นแล้ว ย่อมมีความผูกพันอยู่กับอารมณ์นั้นๆ อยู่เสมอไม่ห่างหายไป หรือเมื่อได้ สิ่งที่คุณปรารถนาต้องการแล้ว ก็มีความหวงแหนในสิ่งนั้นไว้ไม่ยอมปล่อย เช่นนี้ เรียกว่า กาสุปาทานที่เกิดขึ้นโดยอาศัยค้นหาเป็นปัจจัย ค้นหาเมื่อเกิดขึ้นทีแรกนั้น ถ้า ไม่พยายามป้องกัน ปล่อยให้ลุกลามมากขึ้นแล้ว ก็จะกลายเป็นอุปาทานไป และยากที่ จะทำให้หายไปได้

๒. ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดทิฏฐุปาทาน ได้แก่ ความยินดีติดใจในอารมณ์ต่างๆ เป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิดเกิดขึ้น ที่ไม่เกี่ยวกับศีลัพพตูปาทานและอัตตวาทุปาทาน ทั้ง ๒ ชื่อว่า ทิฏฐุปาทาน เมื่อบุคคลมีความยินดีเพลิดเพลินหลงใหลในกามคุณอารมณ์ต่างๆ แล้วก็เกิดความยึดมั่นในอารมณ์นั้นว่าเป็นตัวตนเป็นแก่นสาร แล้วก็พยายามไขว่คว้าหาสิ่งนั้นมาเป็นสมบัติของตน เมื่อไม่ได้โดยชอบธรรม ก็แสวงหาโดยไม่ชอบธรรม โดยไม่คำนึงถึงบาป บุญ คุณ โทษแต่อย่างใด จนกลายเป็นบุคคลผู้มีติดบอดทางปัญญา ทำให้เกิดความเห็นผิดว่า ทำดีก็ไม่ได้รับผลดี ทำชั่วก็ไม่ได้รับผลชั่ว บาปบุญไม่มี ภพหน้าไม่มี สัตว์ตายแล้วก็สูญไป ควรที่จะหาความสุขใส่ตนให้มากที่สุด ในภพชาตินี้ การแสวงหาความสุขในกามคุณอารมณ์นั้นแหละที่ทำให้ได้รับประโยชน์มากที่สุด ดังนี้ เป็นต้น เรียกว่า ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดทิฏฐุปาทาน

๓. **ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดสัลลพตูปาทาน** ได้แก่ ความต้องการความสุข คือให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏฏ์อย่างหนึ่ง หรือมีความต้องการความสุขในเทวโลกหรือพรหมโลกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒ อย่างนี้ ได้ชื่อว่า ตัณหา (ภวตัณหา) เมื่อตัณหาเหล่านี้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้ใดแล้ว ผู้นั้นย่อมคิดหาหนทางปฏิบัติตนเพื่อให้ได้รับความสุขดังที่ตนปรารถนา ในการปฏิบัติตนเช่นนี้ ถ้าได้พบกับพวกสัตบุรุษที่เป็นบัณฑิต หรือตนเองมีความรู้มีความเข้าใจในข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นปริยัติศาสนาที่ดีพอแล้ว การปฏิบัตินั้นก็ดำเนินไปได้โดยถูกต้อง ไม่ผิดแนวทางที่บัณฑิตทั้งหลายปฏิบัติกันมา หากว่า ผู้นั้นไม่ได้พบกับสัตบุรุษ หรือไม่มีความรู้ความเข้าใจในปริยัติศาสนาดีพอแล้ว การปฏิบัตินั้นก็ดำเนินไปในทางที่ผิด โดยหลงเข้าใจว่า เป็นทางที่ถูก ซึ่งมีอยู่ ๒ ทางด้วยกัน คือ **อัตตกิลมณานุโยค** การปฏิบัติที่เป็นการทรมานร่างกายตนให้ลำบากอย่างหนึ่ง **กามสุขัลลิกานุโยค** การปฏิบัติตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามคุณอารมณ์ที่น่าปรารถนาอย่างหนึ่ง การปฏิบัติทั้ง ๒ ทางนี้ ล้วนแต่เป็นการปฏิบัติที่ผิดจากมรรคาแห่งพระนิพพานทั้งสิ้น ซึ่งไม่ทำให้บุคคลนั้นพ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ได้เลย แต่บุคคลผู้มีความเห็นผิดย่อมยึดถือในข้อวัตรปฏิบัติเหล่านี้อย่างเหนียวแน่น ด้วยอำนาจสัลลพตูปาทานนั่นเอง

๔. **ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอตัตวาทุปาทาน** ได้แก่ เมื่อบุคคลใดมีการเห็น การได้ยิน เป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว ถ้าอารมณ์ที่เห็นที่ได้ยิน เป็นต้นนั้น เป็นอารมณ์ที่ดี ก็เกิดความชอบใจพอใจขึ้น เรียกว่า โลภะหรือตัณหาเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น ถ้าอารมณ์ที่เห็น ที่ได้ยิน เป็นต้นนั้น เป็นอารมณ์ที่ไม่ดี ก็เกิดความไม่ชอบใจขึ้น เรียกว่า โทสะเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น แต่อารมณ์ที่เป็นเหตุให้โทสะเกิดขึ้นนั้น ไม่สามารถยึดหน่วงจิตใจของสัตว์ให้ติดแน่นได้ เพราะสัตว์ทั้งหลายโดยมากย่อมผลักรังไสอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนานั้นให้ออกไปจากจิตใจโดยเร็ว ส่วนอารมณ์ที่เป็นเหตุให้เกิดโลภะนั้น ย่อมมีอำนาจในการผูกมัดจิตใจให้เกิดอุปาทานยึดมั่นได้ง่าย กล่าวคือ เมื่อได้เห็นหรือได้ยิน เป็นต้น ที่เป็นอารมณ์ที่น่ายินดีน่าพอใจบ่อยๆ เข้าแล้วก็ทำให้จิตใจของผู้คน ยึดอารมณ์นั้นๆ ไว้ไม่ยอมปล่อย การยึดอารมณ์ไว้โดยไม่ยอมปล่อยเช่นนี้ เรียกว่า อุปาทาน และในเวลาเดียวกันนั้น ผู้นั้นก็เกิดความเข้าใจผิดคิดว่า รูปนามขั้น ๕ ที่เกิดขึ้นในขณะที่เห็น ขณะได้ยิน เป็นต้นนั้น โดยคิดว่า เราเห็น เราได้ยิน เราชอบ เราคิด เราพูด เราทำ เป็นต้น เช่นนี้แหละเรียกว่า อตัตวาทุปาทานเกิดขึ้นเพราะอาศัยตัณหาเป็นเหตุ

ข้อ ๓๔ ถาม. อุปาทาน ๔ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมภพและอุปัตติภพได้อย่างไรบ้าง?
จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. อุปาทาน ๔ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมภพและอุปัตติภพได้ดังนี้

๑. กามุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกัมมภพและอุปัตติภพ นั้นได้แก่ ตามธรรมชาติจิตใจของปุถุชนทั้งหลายนั้นมักยึดถือในความคิดความเห็นของตนเองเป็นใหญ่ไม่ค่อยมีการพิจารณาถึงเหตุผลที่สมควร ดังนั้น ในการกระทำต่าง ๆ ของปุถุชนทั้งหลายที่มีความหวังต่อความสุขความสบายในมนุษย์โลกและเทวโลก ด้วยอำนาจกามุปาทานนั้น บางพวกก็เชื่อถือในคำแนะนำสั่งสอนของอาจารย์ที่เป็นมิฉนาทิกวัญ ผู้ไม่เคยได้รับรู้คำสั่งสอนของสัตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ให้มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมกระทำการงานที่เกี่ยวข้องด้วยทุจริตทั้งหลาย มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เสพสุรา ยาเมา เป็นต้น และใช้สิ่งเหล่านั้นเป็นเครื่องมือในการบวงสรวงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้จัดเป็นอกุศลกัมมภาวะ ซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยกามุปาทานเป็นเหตุ หรือบางคนคิดว่า การกระทำกุศลความดี ทำให้ตนเองไปเกิดในที่ที่มีความสุขแล้วก็ปรารถนาความสุขนั้น จึงทำกุศลกรรม มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น การกระทำเช่นนี้ จัดเป็นกุศลกัมมภาวะ ซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยกามุปาทานเป็นเหตุ

๒. ทิฏฐุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกัมมภพและอุปัตติภพ นั้นได้แก่ บุคคลที่มีความเห็นผิดที่เป็นนัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่า ผลของการกระทำไม่มีกิตติ อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าเหตุของความสุขความทุกข์ไม่มีกิตติ หรืออภิกิริยทิฏฐิ เห็นว่า การกระทำทุกอย่างไม่เป็นกรรมกิตติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทิฏฐุปาทาน บุคคลจำพวกนี้ย่อมประพฤติเป็นไปตามความพอใจของตนเอง และมักจะเป็นไปในทางอกุศลเสียโดยมาก และผู้ที่มีทิฏฐุปาทานเหล่านี้ ย่อมกล้าที่จะกระทำในสิ่งที่เป็นทุจริตทุจริตต่าง ๆ อันเป็นอกุศลกัมมภาวะโดยอาศัยทิฏฐุปาทานเป็นเหตุ แม้ว่าบุคคลจำพวกนี้จะมีการทำบุญกุศลบ้าง ก็เป็นไปโดยอาศัยกามุปาทาน คือ หวังในชื่อเสียงเกียรติยศ และหวังผลตอบแทนที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองในภพชาติปัจจุบันเท่านั้น

๓. สัมมัตตูปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกัมมภพและอุปัตติภพ ได้แก่ ผู้ที่กำลังประพฤติเยี่ยงโค เยี่ยงสุนัข เป็นต้นอยู่นั้น โดยมากย่อมมีความคิดเห็นว่า ที่ตนกำลังประพฤติปฏิบัติอยู่นี้ เป็นการดำเนินอยู่ในแนวทางของสัตบุรุษซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก และมีความเชื่อมั่นด้วยว่า การปฏิบัติของตนนี้จะส่งผลให้ตนไปเกิดในเทวโลก พรหมโลกอย่างแน่นอน อีกทั้งเป็นผู้เฝ้ามองเห็นการปฏิบัติของผู้อื่น มีการให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นต้นเหล่านั้นว่า เป็นการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง และบุคคลเหล่านั้นก็ไม่

สามารถจะประพฤติปฏิบัติได้เหมือนกับตน ดังนั้นเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ บุคคลผู้มีความคิดเห็นเช่นนั้น จึงไม่สามารถจะไปเกิดในเทวภูมิ และพรหมภูมิตามความประสงค์ได้ เพราะความคิดเห็นที่ผิดนั้นปิดกั้นไว้ไม่ให้กระทำสิ่งที่ตนกุศลนั่นเอง

๔. อัตตวาทุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกัมมภพและอุปัตติภพ นั้นได้แก่ อัตตวาทุปาทานนี้ เกิดขึ้นได้กับปุถุชนทั้งหลาย เพราะบุคคลจำพวกนี้มองไม่เห็นความเป็นไปของรูปนามขันธ ๕ ที่เป็นสภาพอนัตตา แต่เห็นว่าเป็นอัตตาตัวตน เรา เขา เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ชาย หญิง เป็นต้น กล่าวคือ ย่อมมีความรู้สึกในการเห็น การได้ยิน เป็นต้นเหล่านั้นว่า ในขณะที่เห็น การเห็นนั้นแหละเป็นเรา เราเป็นผู้เห็น ในขณะที่ได้ยิน การได้ยินนั้นแหละ เป็นเรา เราเป็นผู้ได้ยิน ในขณะที่คิด การคิดนั้นแหละเป็นเรา เราเป็นผู้คิด ในขณะที่ยิน เดิน นั่ง นอน การยืน การเดิน การนั่ง การนอนนั้นแหละเป็นเรา เราเป็นผู้ยืน เดิน นั่ง นอน ความรู้สึกความเห็นดังกล่าวมานี้ เกิดขึ้นเพราะอาศัยอัตตวาทุปาทานเป็นเหตุทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า การกระทำกุศลและอกุศลที่บุคคลทั้งหลายกระทำกันอยู่ในชีวิตประจำวันนี้ ก็เพราะอาศัยอัตตวาทุปาทานนั่นเองเป็นเหตุ

ข้อ ๓๕ ถาม. สังขาร กับ กัมมภพ ต่างกันอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. สังขารที่เป็นผลของอวิชชา และกัมมภพที่เป็นผลของอุปาทานทั้ง ๒ นี้ เมื่อว่า โดยองค์ธรรมแล้ว ได้แก่ เจตนากรรม ๒๙ ที่ในอกุศลจิต ๑๒ และโลภียกุศลจิต ๑๗ เหมือนกัน แต่ที่แตกต่างกันนั้น คือ

ในแง่ของอัทธา ๓ เจตนากรรม ๒๙ ที่เกิดในอดีตภพ ซึ่งเป็นเหตุให้อุปาทานขันธเกิดขึ้นในปัจจุบันภพ ชื่อว่า สังขาร ส่วนเจตนากรรม ๒๙ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันภพ ซึ่งเป็นเหตุให้อุปาทานขันธเกิดขึ้นในอนาคตภพนั้น ชื่อว่า กัมมภพ

ในแง่ของอาการ ๒๐ คือ ประเภท ๒๐ นั้น ความเป็นไปของสังขารและกัมมภพทั้ง ๒ นี้ไม่มีความต่างกันโดยกาล กล่าวคือ ในอดีตเหตุ ๕ นั้น สังขารและกัมมภพ ก็จัดเข้าในธรรมที่เป็นอดีตเหตุด้วย และที่เป็นปัจจุบันเหตุ ๕ นั้น สังขาร และกัมมภพทั้ง ๒ นี้ก็จัดเข้าในธรรมที่เป็นปัจจุบันเหตุด้วยเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ จึงรู้ได้ว่า ความต่างกันระหว่างสังขารกับกัมมภพที่ว่าโดยกาลนั้น จึงไม่มีในที่นี้ แต่ความต่างกันนั้น มีได้ดังนี้ คือ

บุพพเจตนา ที่เกิดก่อนการกระทำกุศล อกุศล ชื่อว่า สังขาร
มัญจนเจตนา ที่เกิดในขณะที่กำลังทำกุศล อกุศล ชื่อว่า กัมมภพ
หรืออีกนัยหนึ่ง ในกุศล-อกุศลขณะ ๗ ครั้งนั้น

กุศล อกุศล เจตนา ที่เกิดในขณะดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ ชื่อว่า สังขาร
 กุศล อกุศล เจตนา ที่เกิดในขณะดวงที่ ๗ ชื่อว่า กัมมภาวะ
 หรืออีกนัยหนึ่ง

จิตเจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยกุศลและอกุศลเจตนา ชื่อว่า สังขาร
 กุศลอกุศลเจตนาเจตสิก ชื่อว่า กัมมภาวะ
 หรืออีกนัยหนึ่ง

อกุศลและโลภียกุศลเจตนาทั้งหมด ชื่อว่า กัมมภาวะ
 จิตเจตสิกที่ประกอบกับกุศลและอกุศลเจตนาเหล่านั้น ชื่อว่า สังขาร
 หรืออีกนัยหนึ่ง

สังขาร ได้แก่ กุศลและอกุศลเจตนาเจตสิกอย่างเดียว
 กัมมภาวะ ได้แก่ กุศลและอกุศลเจตนา พร้อมด้วยนามขันธ์ ๔ ที่เหลือ
 หรืออีกนัยหนึ่ง

สังขาร ได้แก่ กุศลและอกุศลเจตนา ๒๙ ที่เป็นเหตุของโลภียวิบากวิญญาณ ๓๒
 ที่เป็นปฏิสนธิและปวัตตಿಯเดียว
 กัมมภาวะ ได้แก่ กุศลและอกุศลเจตนา ๒๙ ที่เป็นเหตุของโลภียวิบากวิญญาณ
 ๓๒ ทั้งที่เป็นปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล และอสังขณิก

ข้อ ๓๖ ถาม. จงแสดงอุปบัติภาวะทั้ง ๙ โดยธรรมาธิฐานและบุคคลาธิฐาน ?

ตอบ. แสดงอุปบัติภาวะ ๙ โดยธรรมาธิฐานดังต่อไปนี้

๑. กามภาวะ ได้แก่ กามวิบากจิต ๒๓ เจตสิก ๓๓ กัมมชรูป ๒๐
๒. รูปภาวะ ได้แก่ รูปวิบากจิต ๕ จักขุวิญญาณจิต ๒ โสทวิญญาณจิต ๒
 สัมปฏิจฉนจิต ๒ สันตึรณจิต ๓ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๑๕
๓. อรูปภาวะ ได้แก่ อรูปวิบากจิต ๔ เจตสิก ๓๐
๔. สัญญีภาวะ ได้แก่ โลภียวิบากจิต ๓๑ (เว้นแนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิต
 ๑) เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐
๕. อสัญญีภาวะ ได้แก่ ชีวิตนวกกลาป
๖. แนวสัญญีนาสัญญีภาวะ ได้แก่ แนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิต ๑ เจตสิก
 ๓๐
๗. เอกโวการภาวะ ได้แก่ ชีวิตนวกกลาป
๘. จตุโวการภาวะ ได้แก่ อรูปวิบากจิต ๔ เจตสิก ๓๐

๙. ปัญจโวการภาวะ ได้แก่ กามวิบากจิต ๒๓ รูปวิบากจิต ๕ เจตสิก ๓๕
กัมมชรูป ๒๐

แสดงอุปปัตติภาวะทั้ง ๙ โดยบุคคลาธิษฐาน ดังต่อไปนี้

๑. กามภาวะ ได้แก่ อบายสัตว์มีดิรัจฉานเป็นต้น และมนุษย์เทวดา
๒. รูปภาวะ ได้แก่ รูปพรหมทั้งหลาย
๓. อรูปภาวะ ได้แก่ อรูปพรหมทั้งหลาย
๔. สัญญีภาวะ ได้แก่ อบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา รูปพรหม อรูปพรหม
(เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม)
๕. อสัญญีภาวะ ได้แก่ อสัญญีสัตตพรหม
๖. เนวสัญญีนาสัญญีภาวะ ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม
๗. เอกโวการภาวะ ได้แก่ อสัญญีสัตตพรหม
๘. จตุโวการภาวะ ได้แก่ อรูปพรหม
๙. ปัญจโวการภาวะ ได้แก่ อบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา รูปพรหม

อีกนัยหนึ่ง อุปปัตติภาวะ มี ๙ คือ

๑. นานัตตกายนานัตตสัญญีภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในกามสุคติภูมิ
๒. นานัตตกายเอกัตตสัญญีภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในอบายภูมิ ๔ ปฐมฌานภูมิ ๓
๓. เอกกัตตกายนานัตตสัญญีภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในทุติยฌานภูมิ ๓
๔. เอกกัตตกายเอกัตตสัญญีภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในตติยฌานภูมิ ๓ จตุตถ
ฌานภูมิ ๖ (เว้นอสัญญีสัตตภูมิ)

๕. อสัญญีภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในอสัญญีสัตตภูมิ
๖. อากาสนัญญตณภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในอากาสนัญญายตนภูมิ
๗. วิญญาณัญญายตณภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในวิญญาณัญญายตนภูมิ
๘. อากิญจัญญายตณภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในอากิญจัญญายตนภูมิ
๙. เนวสัญญานาสัญญายตณภาวะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในเนวสัญญายตนภูมิ

ข้อ ๓๗ ถาม. ขรา มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. ขรา มี ๙ อย่าง คือ

๑. วโยวุทธิขรา คือ ความขราที่เกิดขึ้นตามลำดับแห่งวัย เช่น ผมหงอก ฟันหัก
หนังเหี่ยว เส้นเอ็นปรากฏ และหลังโก่ง เป็นต้น

๒. สันตติชรา คือ ความแก่ของรูปนามที่เกิดติดต่อกันเรื่อย ๆ ไปจนถึงตาย

๓. ขณิกชรา คือ จีติขณะของรูปนาม ที่เกิดดับสืบต่อกันไปโดยอาการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป

๔. ปากฏชรา คือ ความชราที่ปรากฏชัด สามารถพิจารณาเห็นได้

๕. ปฏิจันนชรา คือ ความชราที่ปกปิด ไม่สามารถมองเห็นได้ ได้แก่ ความชราของนามธรรม

๖. อวิจิชรา คือ ความชราที่ไม่แสดงให้รู้ได้ เช่น ความเสื่อมของภูเข า พระอาทิตย์ พระจันทร์ หรือความชราของเด็ก คนหนุ่ม คนสาว เป็นต้น

๗. สวิจิชรา คือ ความชราที่แสดงให้รู้ได้ เช่น ความชราของบ้านเรือน รถ เรือ อาคารสถานที่ต่าง ๆ และต้นไม้ หรือความชราของคนแก่ เป็นต้น

๘. ปรมัตถชรา คือ จีติขณะของนามรูป เช่นเดียวกันกับขณิกชรา

๙. ปัญญติชรา คือ ความชราต่าง ๆ ที่นอกจากขณิกชรา ซึ่งเป็นความแก่โดยสมมุติ

ข้อ ๓๘ ถาม. วโยวทิสรา เมื่อแบ่งเป็นวัยแล้วได้กี่วัย คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. วโยวทิสรา คือ ชราโดยวัย จำแนกออกได้เป็น ๓ อย่างหรือ ๑๐ อย่างคือ วโยวทิสรา โดยวัย ๓

๑. ปฐมวัย นับตั้งแต่แรกเกิด จนถึงอายุ ๒๕ ปี
๒. ทุตติยวัย นับตั้งแต่อายุ ๒๕ ปี จนถึงอายุ ๖๐ ปี
๓. ตติยวัย นับตั้งแต่อายุ ๖๐ ปี จนถึงตาย

วโยวทิสรา โดยวัย ๑๐

๑. มันททสกวัย	วัยอ่อน	ตั้งแต่แรกเกิด	ถึง ๑๐ ปี
๒. ชิททาทสกวัย	วัยสนุกสนาน	ตั้งแต่อายุ ๑๐ ปี	ถึง ๒๐ ปี
๓. วณทสกวัย	วัยสวยงาม	ตั้งแต่อายุ ๒๐ ปี	ถึง ๓๐ ปี
๔. พลทสกวัย	วัยมีกำลัง	ตั้งแต่อายุ ๓๐ ปี	ถึง ๔๐ ปี
๕. ปัญญาทสกวัย	วัยมีปัญญา	ตั้งแต่อายุ ๔๐ ปี	ถึง ๕๐ ปี
๖. หานิทสกวัย	วัยเสื่อม	ตั้งแต่อายุ ๕๐ ปี	ถึง ๖๐ ปี
๗. ปัพพาทสกวัย	วัยที่กายเริ่มโค้งงอ	ตั้งแต่อายุ ๖๐ ปี	ถึง ๗๐ ปี
๘. วังกทสกวัย	วัยที่ร่างกายโค้งงอ	ตั้งแต่อายุ ๗๐ ปี	ถึง ๘๐ ปี

๙. โมมพหทสกวัย	วัยหลง	ตั้งแต่อายุ ๘๐ ปี	ถึง ๙๐ ปี
๑๐. สยนทสกวัย	วัยนอน	ตั้งแต่อายุ ๙๐ ปี	จนถึงตาย
ตั้งที่นักปราชญ์ชาวอิสานท่านประพันธ์ผูกเป็นร้อยกรองไว้ว่า			
๑๐ ปี	อาบนํ้าบ่หนาว	๒๐ ปี	เกี่ยวสาวบ่เปื้อ
๓๐ ปี	สู้เสื่อทุกท่า	๔๐ ปี	ลาเมื่อก่อนไก่อ
๕๐ ปี	ไปนํ้ากลับมาทอดหุ่ย	๖๐ ปี	เป่าขลุ่ยบ่ดัง
๗๐ ปี	เดินทางบ่ตรง	๘๐ ปี	ลงดินบ่ได้
๙๐ ปี	ขี่ไหลบ่ฮู้	๑๐๐ ปี	ไขก็ตาย บ่ไขก็ตาย

ข้อ ๓๙ ถาม. มรณะมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. มรณะมี ๙ อย่าง คือ

๑. สมมุติมรณะ คือ ความตายของสัตว์ทั้งหลาย ที่สมมุติเรียกขานกันว่า คนนั้นตาย คนนี้ตาย สัตว์นั้นตาย เป็นต้น

๒. สันตติมรณะ คือ การสืบทอดแห่งความดับของนามรูป ที่มีการเปลี่ยนแปลงดับไปไม่คงที่อยู่ว่า เช่น รูปร้อนที่เกิดขึ้นในขณะที่เดินกลางแดด พอเข้าร่ม รูปร้อนนั้นก็ดับไป รูปเย็นก็เกิดขึ้นใหม่ หรือนามที่เป็นความเสียใจลุ่มใจเกิดขึ้น ต่อมาเมื่อความดีใจเกิดขึ้น ความเสียใจลุ่มใจก็ดับไปดังนี้ เป็นต้น

๓. ขณิกมรณะ คือ ความดับของนามรูปทุกๆ ภัคค์กขณะ

๔. สมุจเจทมรณะ คือ การปรินิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลายที่ไม่มีการเกิดอีกต่อไปแล้ว

๕.ชาติขยมรณะ คือ ความตายที่สิ้นสุดลงในภพหนึ่งๆ

๖. อุปัทภกมมรณะ คือ ความตายที่ยังไม่สิ้นกรรมและอายุ แต่ถึงความตายโดยอาศัยความพยายามของตนหรือของบุคคลอื่น ด้วยอำนาจอุปัจเจกกรรม

๗. สรสมรณะ คือ ความตายที่ถึงกำหนดอายุและกรรม

๘. อายุภกขยมรณะ คือ ความตายที่ถึงกำหนดอายุ แต่ยังไม่สิ้นกรรม

๙. กัมมภกขยมรณะ คือความตายที่ถึงกำหนดสิ้นกรรม แต่ยังไม่สิ้นอายุ

ข้อ ๔๐ ถาม. ความทุกข์มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. ความทุกข์ มี ๙ อย่าง คือ

๑. ทุกขทุกข์ ความทุกข์ที่มีสภาพเป็นทุกข์จริง ๆ ได้แก่ กายิกทุกข์ คือ ทุกข์ทางกาย และเจตสิกทุกข์ คือ ทุกข์ทางใจ

๒. วิปริณามทุกข์ ความทุกข์ที่มีสภาพแปรปรวนไปทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดความทุกข์ขึ้นมา ได้แก่ กายิกสุข คือ ความสุขทางกาย เจตสิกสุข คือ ความสุขทางใจ

๓. สังขารทุกข์ ได้แก่ อุเบกขาเวทนา และจิต เจตสิก รูป ที่เว้นจากทุกขทุกข์ และวิปริณามทุกข์ เพราะเป็นผู้ถูกเบียดเบียนโดยความเกิดดับอยู่เนื่อง ๆ

๔. ปฏิจัน्हนทุกข์ หรือ อปากฎทุกข์ ได้แก่ อาการปวดฟัน ปวดหู ปวดศีรษะ ปวดท้อง เป็นต้น และความไม่สบายใจที่เกิดขึ้นเพราะอำนาจราคะ โทสะ เป็นต้น เพราะทุกข์ชนิดนี้ จะรู้ได้ก็ต้องอาศัยการสอบถาม หรือการแสดงออกของบุคคลนั้น ๆ และอาการที่เบียดเบียนนั้นก็ไม่มีปรากฏ

๕. อัปปฏิจัน्हนทุกข์ หรือ ปากฎทุกข์ ได้แก่ ความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นจากบาดแผลต่าง ๆ และความทุกข์กายที่เนื่องมาจากการถูกลงทัณฑ์ ๓๒ ประการ มีการถูกตีด้วยหวาย เป็นต้น เพราะทุกข์ชนิดนี้รู้ได้โดยง่าย โดยไม่ต้องสอบถาม และอาการที่เบียดเบียนนั้นก็ปรากฏชัดเจน

๖. ปริยายทุกข์ ได้แก่ วิปริณามทุกข์ สังขารทุกข์ เพราะทุกข์ชนิดนี้ ไม่ใช่เป็นตัวทุกข์โดยตรง เป็นแต่เพียงที่เกิดแห่งทุกข์ต่าง ๆ อีกทีหนึ่งเท่านั้น

๗. นิปปริยายทุกข์ ได้แก่ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาสะ ที่เรียกว่า ทุกขทุกข์นั่นเอง

๘. กายิกทุกข์ ได้แก่ ความทุกข์ที่เกิดทางกาย มีปวดฟัน ปวดท้อง ปวดศีรษะ และบาดแผลต่าง ๆ เป็นต้น

๙. เจตสิกทุกข์ ได้แก่ ความทุกข์ที่เกิดทางใจ มีความเสียใจ กลุ้มใจ กลัว โกรธ เป็นต้น

ข้อ ๔๑ ถาม. โสกะ ปริเทวะ อุปายาส มีความต่างกันอย่างไร ? จงอธิบายยกเหตุผลประกอบด้วย

ตอบ. ความต่างกันระหว่าง โสกะ ปริเทวะ อุปายาส มีความต่างกันดังนี้

โสกะ คือ ความเศร้าโศกเสียใจ ได้แก่ โทมนัสสเวทนา

ปริเทวะ คือ การร้องไห้รำพัน ได้แก่ จิตตขวิปปลาสัททะที่เกิดจากโทสมูลจิต

อุปายาส คือ ความคับแค้นใจ หรือ ความลำบากใจอย่างหนัก ได้แก่ โทสเจตสิก
สภาพธรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ อุปมาเหมือนน้ำมันในกระทะที่ตั้งอยู่บนเตาไฟ เมื่อ
น้ำมันถูกความร้อนแผดเผา ก็จะเริ่มร้อนขึ้นเป็นลำดับ เปรียบได้กับโสกะ เมื่อความร้อน
ของน้ำมันนั้นขึ้นถึงจุดเดือดแล้ว น้ำมันก็จะเริ่มเดือดพล่านขึ้น เปรียบได้กับ ปริเทวะ
เมื่อน้ำมันถูกเคี่ยวให้เดือดพล่านต่อไปนานๆ ความร้อนก็จะสูงจัดมากขึ้นเรื่อยๆ จน
ร้อนสุดขีดแล้ว ก็จะมีควันปรากฏขึ้น ต่อจากนั้นน้ำมันก็จะค่อยๆ เหือดแห้งลงไปโดย
ลำดับ จนกระทั่งแห้งหมดไป ซึ่งเปรียบได้กับอุปายาส

ข้อ ๔๒ ถาม. จงแสดงความหมุนเวียนกันของวัฏฏะ ๓ พร้อมด้วยคำอธิบายและยกข้อ
อุปมาเปรียบเทียบมาด้วย ?

ตอบ. ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้ (ยกเว้น
พระอรหันต์) วัฏฏะทั้ง ๓ นี้ย่อมมีครบบริบูรณ์ คือ

๑. กิเลสวัฏฏ์ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความเห็นผิด ความอวดดี
ถือดี เป็นต้น ที่เกิดอยู่ภายในจิตใจของสัตว์ทั้งหลาย ทำให้จิตใจเศร้าหมอง เราร้อน
दैวก็ชอบ เดียวก็ชัง อยู่เสมอๆ เหล่านี้แหละเป็นกิเลสวัฏฏ์ และกิเลสวัฏฏ์ที่เป็นปัจจัย
ให้เกิดกรรมโดยตรงนั้น ได้แก่ อวิชชา ตัณหา และทิฏฐิ

๒. กัมมวัฏฏ์ ได้แก่ การทำดีทำชั่วที่เป็นปัจจัยให้สัตว์ทั้งหลายต้องกระทำซ้ำๆ
ซากๆ ในวิชิชีวิต ตลอดภพชาติ และตลอดทั้งสังสารวัฏฏ์ นี้แหละเป็นกัมมวัฏฏ์ คือ การ
หมุนเวียนของกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม และโลภียกุศลกรรม

๓. วิปากวัฏฏ์ ได้แก่ รูปนามขันธ ๕ ของสัตว์ทั้งหลายที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิด
อยู่ในวัฏฏ์ทุกข์นั่นเอง

วัฏฏะธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมหมุนเวียนเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกันไป ทุกภพ
ทุกชาติไม่มีที่สิ้นสุด กล่าวคือ เมื่อสัตว์ทั้งหลายมีความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือ
ความเห็นผิดกันอยู่ในจิตใจของตนด้วยอำนาจกิเลสวัฏฏ์แล้ว ย่อมทำให้ผู้นั้นมีการ
กระทำการ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เป็นบุญบ้าง เป็นบาปบ้าง
ด้วยอำนาจของกัมมวัฏฏ์ และการกระทำต่างๆ เหล่านี้แหละ จะเป็นเหตุให้เกิดผลต่อไป
ในอนาคต เมื่อตายจากภพนี้ไปแล้วก็จะไปบังเกิดใหม่ใน ๓๑ ภูมิ ตามสมควรแก่การ
กระทำของตน ด้วยอำนาจวิปากวัฏฏ์

ข้อ ๔๓ ถาม. ความหม่นเวียนของปฏิจจสมุปบาทเปรียบด้วยรถจักรกี่หัว คืออะไรบ้าง?

จงแสดงพร้อมด้วยคำอธิบาย

ตอบ. ความหม่นเวียนของปฏิจจสมุปบาทเปรียบด้วยรถจักร ๒ หัว คือ

๑. **ปุพพันตภวจักร** เป็นภวจักรตัวหน้า คือ นับตั้งแต่อดีตเหตุ จนถึงปัจจุบันผล
เมื่อว่าโดยองค์ปฏิจจสมุปบาทธรรมแล้วมี ๗ องค์ ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นาม
รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ในภวจักรนี้มีอวิชชาเป็นต้นเหตุนำไปถึงเวทนา

๒. **อปันตภวจักร** เป็นภวจักรตัวหลัง คือ นับตั้งแต่ปัจจุบันเหตุ ไปจนถึงอนาคต
ผล เมื่อว่าโดยปฏิจจสมุปบาทธรรมแล้ว มี ๕ องค์ ได้แก่ ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ
ชาติ ชรามรณะ ในภวจักรนี้มีตัณหาเป็นเหตุนำไปถึงชรามรณะ

ภวจักรทั้ง ๒ นี้เปรียบเหมือนรถไฟที่มีหัวรถจักร ๒ หัว คือ ข้างหน้าและข้างหลัง
สามารถนำขบวนรถขึ้นล่องได้อยู่เสมอ เทียบที่รถขึ้นก็ใช้หัวรถจักรข้างหน้า เทียบที่รถ
ล่องก็ใช้หัวรถจักรที่อยู่ข้างหลัง

ความเป็นไปของภวจักรทั้ง ๒ ตามปฏิจจสมุปบาทนี้ แสดงว่า เมื่อมีปัจจุบันภพ
แล้ว ก็ต้องมีอดีตภพ และอนาคตภพต่อไป ซึ่งเป็นบทพิสูจน์ให้เห็นว่า บรรดาสัตว์
ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ นั้น ล้วนแต่เคยเกิดเคยตายในอดีตภพมาก่อนแล้ว
อย่างน้อยไม่ถ้วน และจะต้องตายต้องเกิดต่อไปข้างหน้าอีกนับไม่ถ้วนเหมือนกัน ฉะนั้น
การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายนั้น จึงไม่ต้องไปหาสาเหตุจากสิ่งอื่น เพราะมีอยู่
แล้วในตัวเรานี่เอง คือ อยู่ที่ว่ากระทำด้วยกาย วาจา ใจ อันมีอวิชชาและตัณหาเป็น
เหตุนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์จึงได้แสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาว่า

ผู้ที่กระทำสุจริตอันเป็นเหตุนำไปสู่สุคติภูมินั้น เพราะอาศัยอวิชชาเป็นเหตุพิเศษ
และมีตัณหาเป็นเหตุสามัญ

ส่วนผู้ที่กระทำทุจริต อันเป็นเหตุนำไปสู่ทุคติภูมินั้น เพราะอาศัยตัณหาเป็นเหตุ
พิเศษ และมีอวิชชาเป็นเหตุสามัญ

สังสารวัฏฏ์ เมื่อว่าโดยสภาวะปรมาตม์แล้วไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นติดต่อกันของสัตว์
บุคคลใดๆ แต่เป็นการเกิดขึ้นติดต่อกันของขันธ อายตนะ ธาตุ ปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง

ข้อ ๔๔ ถาม. อาสวธรรมเป็นสมุฏฐานของโสกะ ปริเทวะ เป็นต้นได้อย่างไร ?

จงอธิบายเหตุผลให้เห็นชัดเจน

ตอบ. อาสวธรรมเป็นสมุฏฐานของโสกะ ปริเทวะ เป็นต้นได้ดังนี้

๑. ความเศร้าโศกเสียใจ คร่ำครวญร่ำไห้เหล่านี้ เป็นต้น เกิดขึ้นเพราะกามาสวะ เป็นเหตุ หมายความว่า ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ย่อมเกิดขึ้นเพราะความรัก คือ กามาสวะ เป็นเหตุ

๒. ผู้ที่มีความสุขกายสบายใจอยู่ เมื่อมาพิจารณาถึงความแก่ ความเจ็บ ความตายของตนแล้ว เกิดความอาลัยในชีวิต จิตใจก็เศร้าสร้อย หงอยเหงา เกิดความสะดุ้งกลัว อันเป็นอาการของโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยภवासวะเป็นเหตุ

๓. ผู้ยึดถือรูปนามขั้น ๕ ว่าเป็นอัตตาตัวตน บำรุงร่างกายของตนด้วยความทะนุถนอมให้เปล่งปลั่งอยู่เสมอ ครั้นเมื่อเกิดอาการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ เช่น ผมหงอก ฟันหัก หนังเหี่ยวย่น ตาฝ้าฟางไป หรือถูกโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน เกิดความไม่สบายใจ เสียใจ เป็นต้น อันเป็นอาการของโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เกิดขึ้นเพราะอาศัยภवासวะ เป็นเหตุ

๔. ส่วนผู้ที่ขาดปัญญา เป็นคนโง่ คนพาล ทำการงานอันเป็นทุจริตด้วยอำนาจของอวิชชาปิดบังไว้ไม่ให้เห็นบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และสิ่งที่มีใช้ประโยชน์ เมื่อได้รับทุกข์โทษภัย ก็เกิดความเศร้าโศกเสียใจ อันเป็นอาการของโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิชชาสวะ เป็นเหตุ

ข้อ ๔๕ ถาม. เพราะเหตุใด อวิชชาจึงชื่อว่า “วิภูฏสีสะ” และเพราะเหตุใดปฏิจจสมุปบาท จึงได้ชื่อว่า เป็น “วิภูฏสงสาร” ? จงอธิบายเหตุผลประกอบ

ตอบ. เหตุที่อวิชชาได้ชื่อว่า วิภูฏสีสะ เพราะความเป็นไปของรูปนามขั้น ๕ ที่หมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้ ล้วนมีอวิชชาเป็นต้นสำคัญทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้น อวิชชาจึงได้ชื่อว่า “วิภูฏสีสะ” ซึ่งมีความสำคัญประดุจศีรษะของสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงยกขึ้นตั้งไว้เป็นเหตุเบื้องต้น ทั้งนี้มิได้หมายความว่า อวิชชาอันเป็นธรรมที่เกิดขึ้นก่อนธรรมอื่นๆ ในการหมุนเวียนของปฏิจจสมุปบาท และเหตุที่ปฏิจจสมุปบาทได้ชื่อว่า วิภูฏสงสาร นั้น เพราะเหตุผล ๓ ประการ คือ

๑. เพราะมีความผูกพันกันอย่างไม่ขาดสาย
๒. เพราะมีความเป็นไปในภพภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ อย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย
๓. เพราะเป็นธรรมหาเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้

ข้อ ๔๖ ถาม. จงแสดงความเป็นไปของน้ำ ๔ ประเภท และปฏิจสุมุบาทนั้นเปรียบ
ด้วยน้ำประเภทใด ?

ตอบ. แสดงความเป็นไปของน้ำ ๔ ประเภท คือ

๑. น้ำบางแห่งเมื่อมองดูแล้ว เข้าใจว่าลึก แต่ความจริงแล้วตื้นนิดเดียว เช่น น้ำในสระ ในหนองที่ขุ่น หรือน้ำที่เน่าเสีย ทำให้มีสีขาวขุ่น ผู้พบเห็นเข้าก็ย่อมสำคัญว่า น้ำในสระหรือหนองนั้นลึกมาก แต่เมื่อหยั่งดูแล้วก็ปรากฏว่า ตื้น ไม่ลึกเลย

๒. น้ำบางแห่งมองดูแล้วเข้าใจว่า ตื้น แต่ความจริงแล้วลึกมาก เช่น น้ำในบ่อหรือลำธารที่มีความใสจนเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ภายใต้ได้ชัดเจน ทำให้ผู้พบเห็นเข้า สำคัญว่า ตื้น แต่เมื่อหยั่งดูแล้วจึงปรากฏว่าลึกมาก

๓. น้ำบางแห่งมองดูแล้วเข้าใจว่าตื้นและน้ำนั้นก็ตื้นจริงๆ เช่น น้ำในโอ่ง ในภาชนะที่ใส่น้ำนั้นไว้ ก็รู้ได้ทันทีว่า ตื้น

๔. น้ำบางแห่งมองดูแล้ว เข้าใจว่าลึกและน้ำนั้นก็ลึกมากจริงๆ เช่น น้ำในทะเล ในมหาสมุทรใหญ่ๆ ก็รู้ได้ว่า ลึกมาก

ความลึกซึ่งของปฏิจสุมุบาทนี้ อุปมาเหมือนความเป็นไปของน้ำประเภทที่ ๔ คือ น้ำในทะเล ในมหาสมุทร ซึ่งยากที่บุคคลจะเข้าใจแจ่มแจ้งได้ด้วยสติปัญญาของตนเอง นอกจากพระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เรียกว่า พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น จึงจะสามารถรู้ได้อย่างกระจ่างแจ้ง ฉะนั้น ปฏิจสุมุบาทนี้จึงเป็นพุทธวิสัยโดยแท้

ข้อ ๔๗ ถาม. อจินไตย หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? ปฏิจสุมุบาท
ท่านจัดเป็นอจินไตยข้อใด เพราะเหตุใด ?

ตอบ. อจินไตย หมายความว่า สิ่งที่สัตว์ทั้งหลายโดยทั่วไปไม่ควรครุ่นคิดให้มากเกินไป จนเกินขอบเขตแห่งสติปัญญาของตน เพราะอาจจะเป็นเหตุให้เกิดความฟุ้งซ่านเสียสติได้ มี ๔ ประการ คือ

๑. พุทธวิสัย ได้แก่ วิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่สามารถรู้เห็นสิ่งต่างๆ ได้มากมาย และละเอียดลึกซึ้ง ทั้งสามารถกระทำสิ่งที่มหัศจรรย์ ล่วงวิสัยของเทวดา มาร พรหม และหมู่สัตว์ทั้งหลาย

๒. ฌานวิสัย วิสัยของผู้ได้ฌานสมาบัติที่สามารถแสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้

๓. กัมมวิบาก ผลของกรรมที่ให้ผลต่างๆ วิจิตรพิสดารออกไปมากมาย ตามอำนาจของกรรมที่สัตว์ได้กระทำไว้ และสามารถให้ผลได้วิจิตรพิสดารกว่าเหตุด้วย

๔. **โลกจินตา** ความคิดเรื่องโลก ความวิจิตรพิสดารของโลกและหมู่สัตว์ที่เกิดมาในโลก เป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก คิดพิจารณาให้รู้ทั่วถึงได้ยาก

อจินไตยทั้ง ๔ นี้ เป็นสิ่งที่บุคคลธรรมดาทั่วไป ที่ไม่มีวิสัยจะรู้ได้ ไม่ควรคิดค้นให้เกิดวิสัยของตน เพราะเป็นสิ่งที่มีความละเอียด ซับซ้อนพิสดาร รู้ทั่วถึงได้ยาก หาจุดจบได้ยาก เมื่อบุคคลใดมาคิดถึงเรื่องเหล่านี้ ก็จะเสียเวลาเปล่า และอาจถึงความเป็นบ้าเสียสติ หรือจิตวิปลาสก็ได้ เพราะมีแต่พระสัพพัญญูญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่สามารถรู้ทั่วถึงได้ทั้งหมด ปฏิจจนูปบาทนี้ ท่านจัดเป็นพุทธวิสัย คือ เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะทรงรู้ทั่วถึงได้

พระสาวก ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในปฏิจจนูปบาทได้ชัดเจนนั้น นอกจากพระอัครสาวกทั้ง ๒ แล้ว ก็ได้แก่ พระอานนทเถระ เท่านั้น

ข้อ ๔๘ ถาม. จงแสดงการเปรียบเทียบองค์ปฏิจจนูปบาทตามนัยแห่งสัมโมหวิโนทนีอฏฐกถา ?

ตอบ. แสดงการเปรียบเทียบองค์ปฏิจจนูปบาทตามนัยแห่งสัมโมหวิโนทนีอฏฐกถา ดังต่อไปนี้

อวิชชา	เปรียบเหมือน	คนตาบอด
สังขาร	เปรียบเหมือน	คนตาบอดเดินสะดุด
วิญญาน	เปรียบเหมือน	คนตาบอดหกล้ม
นามรูป	เปรียบเหมือน	คนตาบอด เกิดบาดแผลขึ้นเพราะหกล้ม
สพายตนะ	เปรียบเหมือน	แผลที่พุพองขึ้นใหม่ ติดต่อกับแผลเก่า
ผัสสะ	เปรียบเหมือน	แผลเก่าและแผลใหม่ถูกกระทบกระทั่ง
เวทนา	เปรียบเหมือน	คนตาบอดนั้นรู้สึกเจ็บปวดแผลที่ถูกกระทบกระทั่ง
ตัณหา	เปรียบเหมือน	คนตาบอด มีความต้องการยามารักษาแผลนั้น
อุปาทาน	เปรียบเหมือน	คนตาบอด ไปเอายาที่ไม่ถูกกับแผลมา
ภาวะ	เปรียบเหมือน	คนตาบอด เอายานั้นมาทาที่แผล
ชาติ	เปรียบเหมือน	แผลที่เกิดลุกลามมากขึ้นเพราะไม่ถูกกับยา
ชรา มรณะ	เปรียบเหมือน	แผลที่แตกเลอะเทอะ

ข้อ ๔๙ ถาม. จงแสดงความเป็นไปและความสิ้นสุดลงแห่งปัจจุสมุปบาทให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจน ?

ตอบ. ความเป็นไปและความสิ้นสุดลงของปัจจุสมุปบาท มีดังนี้

ตามที่ได้แสดงมาแล้วทั้งหมดนั้น ย่อมชี้ให้เห็นความเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย คือ ปฏิจจสมุปบาทธรรม มีอวิชชาเป็นต้น แต่บรรดาสัตว์ทั้งหลายโดยมากไม่ได้พิจารณาเห็นความเป็นไปของชีวิตตามเหตุผลของธรรมชาตินี้ คงมีแต่ความหลงใหลในสมมุติบัญญัติต่างๆ ที่ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง โดยสำคัญผิดคิดว่า มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา คนนั้นเกิด คนนี้ตาย เป็นต้น

แต่เมื่อว่าโดยสภาวะที่แท้จริงแล้ว สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หญิง ชาย เป็นต้น เหล่านี้ไม่มีเลย คงมีแต่สภาวะที่เป็นรูปธรรมนามธรรม ที่เป็นเหตุเป็นผลเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปอย่างไม่ขาดสายเท่านั้น และสภาพรูปธรรมนามธรรมเหล่านี้ ก็ล้วนเป็นกองทุกข์ทั้งสิ้น และธรรมเหล่านี้ก็ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดเป็นผู้สร้างขึ้น การเกิดขึ้นของธรรมชาติเหล่านี้ ก็เพราะอาศัยปัจจัยต่างๆ มีอวิชชา เป็นต้นเท่านั้นเอง

เมื่อพิจารณาตามปัจจุสมุปบาทธรรมแล้ว จะเห็นได้ว่า บรรดาสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา พรหม ก็ตาม ย่อมปรากฏเกิดขึ้นได้ ก็เพราะอวิชชาเป็นตัวต้นเหตุทั้งสิ้น ถ้าตราบใจ อวิชชายังมีอยู่ การเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย ของสัตว์ทั้งหลาย ก็ยังมีอยู่ตรานั้น ต่อเมื่อใดได้ทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นไปได้แล้ว เมื่อนั้น การเกิด การแก่ การเจ็บ การตายของสัตว์ทั้งหลาย ก็เป็นอันสิ้นสุดลงไปด้วย

ข้อ ๕๐ ถาม. การช่วยอุปการะของปัจจัยทั้งหลาย มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมคาถาบาลีประกอบด้วย

ตอบ. การช่วยอุปการะของปัจจัยทั้งหลาย มี ๖ ประเภท ดังคาถาบาลีแสดงว่า

ฉธา นามนุตุ นามสฺส	ปญจธา นามรูปิน
เอกธา ปุณ รูปสฺส	รูปี นามสฺส เจกธา
ปญญตติ นามรูปานิ	นามสฺส ทฺวิธา ทฺวย
ทฺวยสฺส นวธา เจติ	ฉพุพิธา ปจฺจยา กถํ ๖

แปลความว่า ท่านจำแนกปัจจัย ๒๔ ออกเป็นประเภท คือ

นาม	เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่	นาม	มี	๖	ปัจจัย
นาม	เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่	นามรูป	มี	๕	ปัจจัย

นาม	เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่	รูป	มี	๑	ปัจจัย	
รูป	เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่	นาม	มี	๑	ปัจจัย	
บัญญัตินามรูปทั้ง ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่			นาม	มี	๒	ปัจจัย
นามรูปทั้ง ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่			นามรูปทั้ง ๒	มี	๙	ปัจจัย

จบแนวข้อสอบ

ปริจเฉทที่ ๘ ปัจจัยสังคหะ

ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัญฐานสังคหะ

จำนวน ๕๐ ข้อ

ข้อ ๕๑ ถาม. จงแสดงคาถาอารัมภบทและคำปฎิญาที่พระอนุรุธาจารย์แสดงไว้ใน
ปริจเฉทที่ ๙ ทั้งบาลีและคำแปล ?

ตอบ. แสดงคาถาอารัมภบทและคำปฎิญาที่พระอนุรุธาจารย์แสดงไว้ใน
ปริจเฉทที่ ๙ ทั้งบาลีและคำแปล ดังนี้

สมถวิปัสสนา ภาวนานมิโต ปรี
กมฺมญฺฐานํ ปวทุขามิ ทฺวิธมฺปิ ยถากุมํ ฯ
แปลความว่า

ต่อจากปัจจัยสังคหะนั้น ข้าพเจ้า (พระอนุรุธาจารย์) จักแสดงกรรมฐาน ๒
ประเภท คือ สมถภาวนากรรมฐาน และวิปัสสนาภาวนากรรมฐาน ตามลำดับ
ต่อไป ฯ

ข้อ ๕๒ ถาม. จงแสดงความหมายของคำต่อไปนี้ ให้ได้ความหมายที่ชัดเจน

ก. สมถะ ข. วิปัสสนา ค. ภาวนา ง. กรรมฐาน ?

ตอบ. แสดงความหมายของคำต่อไปนี้

ก. สมถะ หมายถึง ธรรมชาติที่ทำการเพ่งอารมณ์ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์
นั้นอันเดียว และสามารถทำให้กิเลสนิวรณ์สงบระงับลงได้ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน
มหากุศลจิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ และมหัคคตกิริยาจิต ๙

ข. วิปัสสนา หมายถึง ธรรมชาติที่เห็นแจ้งรูปนามซึ่งเป็นสังขตธรรม มีขันธ เป็น
ต้นโดยอาการต่างๆ มื่อนิจจะ เป็นต้น และสามารถประหารวิปัลลัสธรรม มีนิจ
วิปัลลัส เป็นต้น ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘

ค. ภาวนา หมายถึง คุณชาติที่บุคคลพึงอบรมให้เกิดมีขึ้นในสันดานของตนบ่อยๆ
ดังจะนิตตะแสดงว่า ภาเวตพุพา ปุณฺณํ วฑฺฒเตพุพาติ = ภาวนา แปลความว่า
ธรรมชาติใดอันบุคคลพึงอบรมให้เจริญขึ้นบ่อยๆ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ภาวนา

ง. กัมมัญฐาน แปลโดยพยัญชนะ (ตามตัวอักษร) ว่า ที่ตั้งแห่งการงาน แปลโดย
อรรถ (ตามความหมาย) หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงานทางใจที่จะให้ถึงฉานและมรรคผล
ดังปรากฏตามนัยมูลฎีกาที่แสดงวจนิตตะของกัมมัญฐานว่า กมฺมเมว วิเสสาธิตมฺสุส

จําหนัค = กัมมฏฐาณํ แปลความว่า การกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุมรรคผล ที่เป็นคุณวิเศษนั้นเทียว จึงชื่อว่า กัมมฏฐาณ

ข้อ ๕๓ ถาม. จงแสดงอารมณ์สมถกรรมฐาน ๔๐ พร้อมทั้งความหมายโดยสังเขป ?

ตอบ. แสดงอารมณ์สมถกรรมฐาน ๔๐ พร้อมทั้งความหมาย โดยสังเขป ดังต่อไปนี้

กสิณ ๑๐

๑. ปฐวีกสิณ	การเพ่งดิน
๒. อาโปกสิณ	การเพ่งน้ำ
๓. เตโชกสิณ	การเพ่งไฟ
๔. วาโยกสิณ	การเพ่งลม

กสิณทั้ง ๔ นี้ เนื่องด้วยมหาภูตรูป ๔ จึงเรียกว่า ภูตกสิณ ๔

๕. นิลกสิณ	การเพ่งสีเขียว
๖. ปิตกสิณ	การเพ่งสีเหลือง
๗. โลหิตกสิณ	การเพ่งสีแดง
๘. โอทาทกสิณ	การเพ่งสีขาว

กสิณทั้ง ๔ นี้เนื่องมาจากสี ๔ อย่าง จึงเรียกว่า วัณณกสิณ ๔

๙. อากาสกสิณ	การเพ่งอากาศ (ความว่างเปล่า)
๑๐. อาโลกกสิณ	การเพ่งแสงสว่าง

อสุภะ ๑๐

๑. อุทฺธมาตกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียดโดยมีอาการพองอืดขึ้น
๒. วินิลกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียดโดยอาการที่เน่าขึ้นเขียวคล้ำ
๓. วิปฺพพกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียด โดยมีน้ำเหลือง น้ำหนองไหลออกมา
๔. วิจฺฉิททกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียดโดยถูกตัดขาดเป็นท่อน ๆ
๕. วิกฺขายิตกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียด โดยถูกสัตว์แทะกัดกิน เหวอะหะ
๖. วิกฺขิตตกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียดโดยมีมือ เท้า ศีรษะ กระจายอยู่คนละทิศ
๗. หตฺตวิกฺขิตตกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียดโดยถูกสับฟันและยับเยิน
๘. โลหิตกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียดโดยมีโลหิตไหลอาบ
๙. ปุพฺพกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียดโดยมีหนอนชอนไชทั่วร่างกาย
๑๐. อัมมิจฺจกอสฺสุภะ	ศพที่น่าเกลียด โดยเหลือแต่กระดูกกระจายอยู่ทั่วไป

อนุสสติ ๑๐

๑. พุทธานุสสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระพุทธเจ้า
๒. ธรรมานุสสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระอริยสงฆ์
๔. สีลานุสสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของศีล
๕. จาคานุสสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของการบริจาค
๖. เทวดานุสสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณธรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทวดา
๗. อุปमानุสสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระนิพพาน
๘. มรณานุสสติ	การระลึกถึงเนื่อง ๆ ถึงความตายที่จะมาถึงตน
๙. กายคตาสติ	การระลึกเนื่อง ๆ ถึงกายโกฏฐาส ๓๒ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เป็นต้น
๑๐. อานาปานสติ	การระลึกถึงลมหายใจเข้าออก

อัปปมัญญา ๔ (พรหมวิหาร ๔)

๑. เมตตา การแผ่ความรัก ความปรารถนาดี ต่อสัตว์ หรือ บุคคลทั้งหลาย ให้มีความสุขโดยทั่วกันไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ
๒. กรุณา การแผ่ความสงสารต่อสัตว์ หรือ บุคคลทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่ หรือที่จะได้รับความทุกข์ต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ
๓. มุทิตา การแผ่ความชื่นชมยินดีต่อสัตว์ หรือ บุคคลทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือที่จะได้รับความสุขต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ
๔. อุเบกขา การวางเฉยต่อสัตว์ หรือบุคคลทั้งหลาย ด้วยอาการวางตนเป็นกลาง ไม่รักไม่สงสาร ไม่ชื่นชมยินดี ไม่มีอคติ แต่ประการใด ๆ โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

การพิจารณาอาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นว่า เป็นของอันน่าเกลียด ไม่น่ายินดี จนมีความรู้สึกเป็นไปตามที่พิจารณาเห็นนั้น

จตุธาตुวัตถถาน ๑

การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ มี ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่ปรากฏอยู่ในร่างกาย เพื่อให้เห็นว่า ร่างกายนี้ ก็คือ ธาตุต่าง ๆ ที่มาประชุมคุ่มกันอยู่เท่านั้น หาใช่ สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา แต่ประการใดไม่

อรูปกัมมัญฐาน ๔

๑. กสิณคณาภิมาภาสบัญญัติ คือ การเพ่งอากาศความว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุด ในขอบเขตของวงกสิณที่เพิกกสิณ ๙ อย่าง (เว้นอากาศกสิณ) ออกแล้วนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า อากาโส อนนุโต ๗ แปลว่า อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งสามารถให้เกิด อากาสนัญจายตนฌานจิตได้

๒. อากาสนัญจายตนฌาน คือ การเพ่งวิญญานความรู้สึกที่รู้ว่าอากาศไม่มีที่สิ้นสุดนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า วิญญานํ อนนุตํ ๗ แปลว่า วิญญานไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งสามารถให้เกิดวิญญานัญจายตนฌานจิตได้

๓. นัตถิภาวบัญญัติ คือ การเพ่งความไม่มีแห่งวิญญานัญจายตนะ (เหลืออยู่) เป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า นัตถิ กิยฺหิจิ ๗ แปลว่า น้อยหนึ่งก็ไม่มี นิดหนึ่งก็ไม่มี ซึ่งสามารถให้เกิดอากิญจัญญายตนฌานจิตได้

๔. อากิญจัญญายตนฌาน คือ การเพ่งความรู้สึกที่รู้ว่า น้อยหนึ่งก็ไม่มี นิดหนึ่งก็ไม่มี นั้นเป็นอารมณ์ ความรู้สึกขั้นนี้ เป็นความรู้สึกที่ละเอียดอ่อนมาก จึงปริกรรมว่า เอตํ สหฺตํ เอตํ ปณฺธิตํ ๗ แปลว่า สงบหนอ ประณีตหนอ ซึ่งสามารถให้เกิดเนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิตได้

ข้อ ๕๔ ถาม. จงจำแนกอารมณ์สมถกรรมฐาน ๔๐ อย่าง โดยสมาธิ ๓ ภาวนา ๓ และ นิमित ๓ ?

ตอบ. จำแนกอารมณ์สมถกรรมฐาน ๔๐ อย่าง โดยสมาธิ ๓

อารมณ์ทั้ง ๔๐ ย่อมได้ขณิกสมาธิ และอุปจารสมาธิทั้งหมด

อารมณ์ ๓๐ อย่าง (ยกเว้น ๑๐ อย่าง คือ พุทธานุสสติ ัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ มรณานุสสติ เทวตานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุธาตววัตถาน) ย่อมได้ถึงอัปปนาสมาธิ

จำแนกอารมณ์สมถกรรมฐาน ๔๐ อย่าง โดยภาวนา ๓ ดังนี้

อารมณ์ทั้ง ๔๐ ย่อมได้ปริกรรมภาวนา และอุปจารภาวนาทั้งหมด

อารมณ์ ๓๐ อย่าง (ยกเว้น ๑๐ อย่าง คือ พุทธานุสสติ ัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ มรณานุสสติ เทวตานุสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุธาตววัตถาน) ย่อมได้ถึงอัปปนาภาวนา

จำแนกอารมณ์สมถกรรมฐาน ๔๐ อย่าง โดยนิमित ๓ ดังนี้

อารมณ์ทั้ง ๔๐ ย่อมได้ปริกรรมนิमित และอุคคหนิมิตทั้งหมด

สอบธรรมะ ด้วยการทุจจิต ชีวิตเอาดีไม่ได้

กรรมฐาน ๒๒ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑ มีอารมณ์เป็นปฏิภาคนิมิต

ส่วนกรรมฐานอีก ๑๘ ไม่มีอารมณ์เป็นปฏิภาคนิมิต เพราะอนุสสติ ๘ อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ วิญญูณัญญาตนะ ๑ เนวสัญญานาสัญญาตนะ ๑ มีสภาวะธรรมเป็นอารมณ์ ขยายนิมิตไม่ได้

ส่วนอัปปมัญญา ๔ อากาสานัญญาตนะ ๑ อากิญจัญญาตนะ ๑ มีบัญญัติ เป็นอารมณ์ ย่อมขยายนิมิตไม่ได้เช่นเดียวกัน

ข้อ ๕๕ ถาม. ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ นั้น กรรมฐานไหน เหมาะแก่จจิตใดบ้าง?
จงจำแนกให้เห็นชัด

ตอบ. แสดงกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จจิตแต่ละอย่างดังต่อไปนี้

๑. อสุภะ ๑๐ และกายโกฏฐาส (ส่วนแห่งร่างกาย) คือ อาการ ๓๒ ที่เรียกว่า กายคตาสติ ๑ รวมกับมัญฐาน ๑๑ ประการนี้ ย่อมเหมาะแก่บุคคลผู้ที่มีราคะจจิต

๒. วัณณกสิณ ๔ อัปปมัญญา ๔ รวมกับมัญฐาน ๘ ประการนี้ เหมาะแก่ผู้มีโทสะจจิต

๓. อานาปานสติ ๑ ย่อมเหมาะแก่ผู้ที่มีโมหะจจิต และ วิตกจจิต

๔. อนุสสติ ๖ มีพุทธานุสสติ เป็นต้น จนถึงเทวตานุสสติ เหมาะแก่ผู้ที่มีสัทธาจจิต

๕. มรณานุสสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑ อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๑ และ จตุธาตววัตถาน ๑ รวมกับมัญฐาน ๔ นี้ เหมาะแก่ผู้ที่มีพุทธิจจิต

๖. ส่วนกับมัญฐานที่เหลือ ได้แก่ ภูตกสิณ ๔ อากาสกสิณ ๑ อโลกกสิณ ๑ และ อรูปกับมัญฐาน ๔ รวมกับมัญฐาน ๑๐ อย่างนี้ ย่อมเหมาะแก่จจิตทุกประเภท

ข้อ ๕๖ ถาม. คำว่า วสี หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย และวสีเหล่านี้มีความจำเป็นต่อฌานลาภกับบุคคลอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. วสี แปลว่า ความชำนาญในฌาน มี ๕ อย่าง คือ

๑. อาวัชชนวสี ความชำนาญในการนึก หมายความว่า ความสามารถในการพิจารณาองค์ฌานของมโนทวาราวชชนะ คือ เมื่อฌานจิตดับลงแล้ว มีภวังค์คั่นเพียง ๔-๕ ขณะ ในระหว่างวิถีต่อวิถีที่มีการพิจารณาองค์ฌานโดยเฉพาะๆ แล้วสามารถนึกหน่วงให้ฌานวิจิตรสามารถเกิดขึ้นได้อีกเรื่อยๆ

๒. **สมาธิขณาสี** ความชำนาญในการเข้าฌาน หมายความว่า เมื่อมีความประสงค์จะเข้าฌาน ก็สามารถเข้าได้ทันที โดยมีการเพ่งปฏิภาณนิมิตแห่งอารมณ์กรรมฐานที่ตนใช้เพ่งจนได้ฌานนั้นเพียงเล็กน้อย และมีวังก์คันเพียง ๔-๕ ขณะต่อจากนั้นฌานวิธีก็น่าเกิดขึ้นทันที

๓. **อธิษฐานาสี** ความชำนาญในการเข้าฌาน หมายความว่า สามารถกำหนดระยะเวลาในการเข้าฌาน และสามารถอยู่ในฌานได้ตามเวลาที่กำหนดนั้น

๔. **วุฏฐานาสี** ความชำนาญในการออกจากฌาน หมายความว่า สามารถออกจากฌานได้ตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้

๕. **ปัจจุเวกขณาสี** ความสามารถในการพิจารณาองค์ฌาน หมายความว่า สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของกามชณะ คือ เมื่อมโนทวาราวชชนะเกิดขึ้นแล้วดับไป กามชวนจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาองค์ฌานนั้น ๆ ก็เกิดเพียง ๔-๕ ขณะเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อได้อาวชชนาสีแล้ว ปัจจุเวกขณาสีก็สำเร็จไปในขณะเดียวกันนั่นเอง

วิธีทั้ง ๕ นี้มีความจำเป็นต่อฌานลาภีบุคคลเป็นอย่างมาก เพราะพระโยคีที่เป็นฌานลาภีบุคคล เมื่อได้ฌานขึ้นใดขั้นหนึ่งแล้ว ต้องฝึกฝนฌานขั้นนั้นให้เป็นวิธีทั้ง ๕ เสียก่อนแล้ว จึงจะสามารถปฏิบัติเลื่อนขั้นฌานต่อไปได้

ข้อ ๕๗ ถาม. คำว่า ฌาน หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. คำว่า ฌาน แปลว่า เพ่ง หรือ เฝ้า หมายความว่า เพ่งอารมณ์เพื่อให้จิตสงบ และพิจารณาที่ปฏิบัติกับตนเอง มีนิเวศเป็นต้น มี ๒ อย่าง คือ

๑. **อารัมมณูปนิชฌาน** หมายถึง การเพ่งนิมิตของอารมณ์ เพื่อให้จิตแนบแน่นกับอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหัคคตกุศลจิต ๙ และ มหัคคตกิริยาจิต ๙

๒. **ลักขณูปนิชฌาน** หมายถึง การเพ่งสภาวะลักษณะของอารมณ์ เพื่อให้ปัญญารู้ปรมาัตถ์อารมณ์ โดยความเป็นไตรลักษณ์ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ และโลกุตตรจิต ๘ ขณะที่วิปัสสนาญาณ มัคคญาณ และผลญาณเกิดขึ้น

ในสาลินีอรรถกถาแสดงว่า “**อารัมมณูปนิชฌานโต ปัจจนิภณานปนโต วา ฌานํ**” แปลว่า ธรรมชาติที่เพ่งอารมณ์ก็ดี หรือธรรมชาติที่แผดเผารมณ์อันเป็นข้าศึกแก่ฌานจิตก็ดี ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ฌาน

ข้อ ๕๘ ถาม. สมถะและวิปัสสนา มีอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง? จงแยกแสดงพร้อมด้วยความหมาย

ตอบ. สมถะ มี ๒ อย่าง คือ

๑. **ปริตตสมถะ** หมายถึง การเจริญสมถภาวนาของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงอุปจารภาวนา ชื่อว่า ปริตตสมถะ เพราะในขณะนั้น มีแต่ महाกุศลชวณะ หรือ มหาภิรยาชวณะ (ญาณสัมปยุตต์) เท่านั้นที่เกิดขึ้น องค์ฌาน (วิตก วิचार ปีติ สุข เอกัคคตา) ที่ประกอบกันยังมีกำลังอ่อนอยู่

๒. **มหัคคตสมถะ** หมายถึง การเจริญสมถภาวนาของบุคคลที่เข้าถึงอัปปนาภาวนาแล้ว คือ การเข้าถึงมหัคคตฌาน ชื่อว่า มหัคคตสมถะ เพราะในขณะนั้น มหัคคตกุศลชวณะหรือ มหัคคตภิรยาชวณะ ได้เกิดขึ้นแล้ว และองค์ฌานที่ประกอบกับมหัคคตจิตเหล่านั้น ก็มีกำลังมาก สามารถเข้าไปเพ่งอารมณ์สมถะได้อย่างแนบแน่น และองค์ฌานที่ประกอบกับมหัคคตจิตเหล่านั้น ก็มีกำลังมาก สามารถข่มกิเลสนิวรณ์และธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองได้ด้วยวิกัมขณพหวน

วิปัสสนา มี ๓ อย่าง คือ

๑. **สังขารปริคคาหกวิปัสสนา** หมายถึง วิปัสสนาปัญญาที่กำหนดรู้สังขารธรรม คือ รูปนาม โดยความเป็นไตรลักษณ์

๒. **ผลสมาบัติวิปัสสนา** หมายถึง วิปัสสนาปัญญาของพระอริยบุคคลที่เป็นเหตุให้เข้าถึงผลสมาบัติได้

๓. **นิโรธสมาบัติวิปัสสนา** หมายถึง วิปัสสนาปัญญาของพระอริยบุคคล คือ พระอนาคามี และพระอรหันต์ ที่ได้สมาบัติ ๘ หรือ ๙ ที่ใช้เป็นบาทในการเข้านิโรธสมาบัติได้

ข้อ ๕๙ ถาม. ธรรมเป็นเครื่องกำหนดรู้จิตของบุคคลนั้นมีกี่อย่างคืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมายและหลักฐานคาถาบาลีพร้อมคำแปลประกอบด้วย

ตอบ. ธรรมเป็นเครื่องกำหนดรู้จิตของบุคคลนั้นมี ๕ อย่างคือ

๑. **อิริยาบถ** คือ การเคลื่อนไหว ยืน เดิน นั่ง นอน คู้เหยียด เป็นต้น

๒. **กิจ** คือ หน้าที่การงานที่ทำ พฤติกรรมในการทำงาน

๓. **โภชนะ** คือ อาหารที่ชอบรับประทาน พฤติกรรมการรับประทานอาหาร

๔. **ทัสสนะ** คือ สิ่งที่ชอบดู ชอบชม

๕. รัมมปวัตติ คือ บุคลิกลักษณะ นิสัยใจคอ ธรรมเนียมประจำตัว พฤติกรรมที่แสดงออก

ดังคาถาบาลีในวิสุทธิมรรคแสดงว่า

อิริยาปถโต กิจจา

โภชนา ทสฺสนาภิโต

ธมฺมปฺปวตฺติโต เจว

จริยาโย วิภาวเยติ ฯ

แปลความว่า

บัณฑิตพึงทราบจริตต่างๆ โดยอาศัยอิริยาปถ คือ การเดิน ยืน นั่ง นอน ประการหนึ่ง โดยอาศัยกิจ คือ การงานที่กระทำประการหนึ่ง โดยอาศัยโภชนะ คือ อาหารที่บริโภคประการหนึ่ง โดยอาศัยทัศนะเป็นต้น คือ การดู การฟัง การดม การกิน การลูบ ไล่แต่งตัวประการหนึ่ง โดยอาศัยความเป็นไปแห่งธรรมต่างๆ คือ ประพฤติดี หรือ ประพฤติเลว ประการหนึ่ง รวมเป็น ๕ ประการดังนี้

ข้อ ๖๐ ถาม. เพราะเหตุใด สัตว์ทั้งหลาย จึงมีจริตแตกต่างกันออกไป ? จงอธิบาย
สมุฏฐานของบุคคลผู้มีจริตแต่ละอย่างพอได้ความเข้าใจ

ตอบ. เหตุที่มนุษย์มีจริตต่างๆ กัน ก็เนื่องมาจากการสั่งสมนิสัยสันดานแต่ชาติปางก่อนนั้นได้กระทำมาไม่เหมือนกัน จึงได้รับผลไม่เหมือนกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับสมุฏฐานของจริต กล่าวคือ

๑. ในขณะที่กำลังบริจาคทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้น จิตใจปรารถนาไปในการมีหน้ามีตา ต้องการชื่อเสียง ต้องการมนุษย์สมบัติ ทิพยสมบัติ เหล่านี้เป็นต้น อันเป็นตัวต้นหาราคะ หรือครุ่นคิดไปในการถือตัวถือตนว่า เราเป็นนั่นเป็นนี่ อันเป็นตัวมานะ หรือน้อมใจไปในการถือว่า เป็นตัวตน เราเขา อันเป็นตัวทิฎฐิ กุศลที่เจือปนด้วยตัณหา มานะ ทิฎฐิ เหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ที่เกิดมานั้นเป็นผู้มีราคจริต อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ผู้ที่จุติมาจากสวรรค์ หรือจุติมาจากเปรต อสุรกายนั้น โดยมากเป็นผู้ที่มีราคจริต ผู้ที่มีราคจริตนั้น ชาติทั้ง ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ จะมีความหนาแน่นทัดเทียมกัน

๒. ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลอยู่นั้น เกิดมีความขุ่นเคือง เสียใจ เสียตาย อิจฉา ริษยา หรือมีความรำคาญเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งกุศลที่เจือปนด้วยโทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ที่เกิดมานั้นมีโทสจริต อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ผู้ที่มีพฤติกรรมมากไปด้วยการฆ่า การทำลาย การจองจำ มาในชาติก่อน

หรือเป็นผู้จุติมาจากนรกโดยมากนั้นเป็นผู้ที่มีโทสจริต ผู้ที่มีโทสจริตนั้น เตโชธาตุ และ วาโยธาตุ มีความหนาแน่นมากกว่าธาตุอื่นๆ

๓. ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลอยู่นั้น ทำไปโดยไม่ได้นำถึงเหตุผลในการกระทำ เพียงแต่ทำไปตามประเพณีที่เคยทำกันมา ทำไปตามสมัณนิยม หรือเกิดความเคลือบแคลงสงสัยในผลของกุศลนั้นขึ้นมา บางทีก็คิดฟุ้งซ่านไปในเรื่องอื่น ๆ จิตใจไม่ได้ตั้งมั่นอยู่ในการกุศลที่กำลังทำอยู่นั้น ด้วยอำนาจกุศลที่เจือปนด้วยโมหะ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ เหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้เกิดมานั้น เป็นผู้ที่มีโมหจริต อีกนัยหนึ่งแสดงว่า บุคคลบางคนในชาติปางก่อนนั้น เป็นผู้มักมัวเมาหลงไหล เพลิดเพลินในการดื่มน้ำเมา เป็นนิตย ไม่ชอบศึกษาหาความรู้ ไม่ชอบไต่ถามสนทนากับบัณฑิต หรือเป็นผู้ที่จุติมาจากกำเนิดดิรัจฉานโดยมากนั้น มักเป็นผู้ที่มีโมหจริต บุคคลผู้ที่มีโมหจริตนั้น ปฐวีธาตุ และอาโปธาตุ มีความหนาแน่นมากกว่าธาตุอื่นๆ

๔. ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลอยู่นั้น เป็นผู้มัวแต่ไปนึกถึงความสนุกสนาน เพลิดเพลินในเรื่องกามคุณอารมณ์ อันเป็นกามวิตก คิดไปในการเกลียดชังปองร้ายผู้อื่น อันเป็นพยาบาทวิตก หรือคิดไปในทางเบียดเบียนทำลายความสุขของผู้อื่นให้ได้รับความเดือดเนื้อร้อนใจ อันเป็นวิหิงสาวิตก ด้วยอำนาจกุศลที่เจือปนด้วยอกุศลวิตก เหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้เกิดมานั้นมีวิตกจริต

๕. ในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลอยู่นั้น เป็นผู้ที่มากไปด้วยความเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย ในเรื่องกรรมและผลของกรรม ตลอดจนความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นเพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม (รูปุปปมาณิกา) เพราะเห็นความประพฤติเรียบร้อย เครื่องครัดในธรรมวินัย การใช้สอยวัตถุป้อน ๆ (ลูขุปปมาณิกา) เพราะได้ยินกิตติศัพท์ว่าดีอย่างนั้นอย่างนี้ หรือเป็นผู้ที่มีเสียงกึกก้องไพเราะกังวาล (โฆสุปปมาณิกา) หรือเพราะได้สดับรับฟังธรรมที่ฉลาดในการแสดง (ธัมมุปปมาณิกา) เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นศรัทธาทั้งนั้น ด้วยอำนาจแห่งกุศลที่ตั้งมั่นในศรัทธาเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้เกิดมานั้นเป็นผู้ที่มีสัทธาจริต

๖. ถ้าในขณะที่บำเพ็ญบุญกุศลอยู่นั้น ได้ระลึกรู้คิดด้วยว่า การทำดีย่อมได้รับผลดี การทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง จะต้องได้รับผลไปตามกรรมนั้นๆ อันเป็นกัมมัสมกตาปัญญา หรือคิดว่า สัตว์ทั้งหลายตลอดจนตัวเราเอง ก็สักแต่ว่า เป็นรูปเป็นนาม มีความไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้นาน ต้องแตกดับไป ไม่มีตัวตนที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการนั้นได้ อันเป็นวิปัสสนาปัญญา หรือ แม้แต่เพียงตั้งใจปรารถนาว่า ด้วยอำนาจแห่งกุศลผลบุญนี้ ขอจงเป็นปัจจัยให้เราได้เกิดเป็น

คนมีปัญญาต่อไป เหล่านี้เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งกุศลที่เกิดพร้อมด้วยปัญญาเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้ที่เกิดมานั้น เป็นผู้ที่มีพุทธิจริต พุทธิจริตนี้บ้างก็เรียกว่า ปัญญาจริต

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จริตของแต่ละบุคคล จึงไม่เหมือนกัน และแต่ละบุคคลก็อาจมี จริตได้หลายอย่าง คลุกเคล้าปะปนกันไป แต่ว่าจริตประเภทไหนจะมีปรากฏเด่นชัดเป็นพิเศษกว่าจริตอื่นๆ ก็เรียกว่า เป็นผู้ที่มีจริตอย่างนั้น

ข้อ ๖๑ ถาม. บริการรณาวนาและอุปจารรณาวนานั้น จัดเป็นชวนจิตอะไรบ้าง และเกิดอยู่ในญาณชั้นใด ? จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. บริการรณาวนา จัดเป็นมหากุศลชวณะ หรือมหากิริยาชวณะ ที่เกิดขึ้นในครั้งก่อนๆ ในขณะที่เจริญสมถกรรมฐานใหม่ๆ ตลอดไปจนจดขอบเขตแห่งอุคคหนิมิต บริการรณาวนาคือเป็นวิธีจิตชนิดบริการรณาวนา คือ วิธีจิตที่เกิดขึ้นติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ ในขณะที่กำลังบริการว่า “ปฐวี ๑” เป็นต้น ส่วนในวิปัสสนาญาณนั้น บริการรณาวนา เริ่มตั้งแต่การกำหนดพิจารณาอารมณ์โดยความเป็นรูปนาม จนวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นโดยลำดับ จนถึงสัมมสมณญาณ

อุปจารรณาวนา ก็จัดเป็นมหากุศลชวณะหรือมหากิริยาชวณะ (ญาณสัมปยุตต์) ที่เกิดขึ้นติดต่อกับบริการรณาวนา แต่มีความสงบละเอียดลึกซึ้งเฉียดใกล้เข้าไปถึงขอบเขตของอัปปนาฌาน วิธีจิตที่ได้ชื่อว่า อุปจาระนี้แหละที่พระโยคีบุคคลควรกระทำให้เกิดขึ้นเรื่อยๆ โดยให้ทวีมากยิ่งขึ้น วิธีจิตนั้นได้ชื่อว่า อุปจารรณาวนา ส่วนในวิปัสสนาญาณนั้น อุปจารรณาวนา เริ่มตั้งแต่อุทยัพพญาณจนถึงโคตรภูญาณ

ข้อ ๖๒ ถาม. จงแสดงความต่างกันระหว่างบริการรณนิมิตกับอุคคหนิมิต และระหว่างอุคคหนิมิตกับปฏิภาคนิมิต ให้ได้ความเข้าใจชัดเจน ?

ตอบ. แสดงความต่างกันระหว่างบริการรณนิมิตกับอุคคหนิมิต ดังนี้
อารมณ์กรรมฐานที่เป็นบริการรณนิมิตและอุคคหนิมิตทั้ง ๒ นี้ ต่างกันก็แต่เพียงว่า บริการรณนิมิตนั้น พระโยคีบุคคลเห็นด้วยตาเป็นปัจจุบันอารมณ์ ส่วนอุคคหนิมิตนั้น เป็นสภาพที่พระโยคีบุคคลเห็นด้วยใจเป็นอดีตอารมณ์ เมื่อว่าโดยรูปร่างสัญญาณ สีสังวรณะ ตลอดจนขนาดความเล็กหรือความใหญ่แล้ว ก็คงเหมือนกันทุกประการ

แสดงความต่างกันระหว่างอุคคหนิมิตกับปฏิภาคนิมิต ดังนี้
อารมณ์กรรมฐานที่เป็นอุคคหนิมิตกับปฏิภาคนิมิตทั้ง ๒ นี้ เป็นอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นทางใจด้วยกันทั้งคู่ ต่างกันก็แต่เพียงรูปร่างสัญญาณที่เป็นอุคคหนิมิตนั้น มีสภาพที่

เหมือนกันกับของเดิมทุกประการ ส่วนรูปร่างลักษณะที่เป็นปฏิภาคนิมิตนั้น ไม่เหมือนกันกับของเดิม คือ อารมณ์ที่พระโยคีบุคคลใช้เพ่งปริกรรมอยู่นั้น มีรอยตำหนิในที่ใด ๆ ก็ดี เมื่อปรากฏเป็นอุคคหนิมิตขึ้นทางใจนั้น สิ่งเหล่านี้ก็คงปรากฏเห็นได้ทุกอย่างเหมือนกันกับของเดิม ไม่มีผิดแผกแปลกออกไปแต่อย่างใด ส่วนปฏิภาคนิมิตนั้น ถึงแม้จะปรากฏทางใจเช่นเดียวกับอุคคหนิมิตก็จริง แต่รูปร่างลักษณะของอารมณ์นั้น มีความผ่องใสสะอาดบริสุทธิ์หมดจดมากกว่าอุคคหนิมิตหลายร้อยเท่า เหมือนกับความบริสุทธิ์หมดจดปราศจากเมฆหมอกของดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ทั้งชี้ขาดลงไม่ได้อีกด้วยว่า ปฏิภาคนิมิตนั้น มีสีสนัวรรณะอย่างนั้นอย่างนี้ ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะปฏิภาคนิมิตเป็นรูปร่างแทนอุคคหนิมิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิของพระโยคีบุคคล จึงคงมีแต่ความใสสะอาดปราศจากมลทินประการเดียว และปฏิภาคนิมิตนี้ก็ไม่มีการมัตถสภาวะรับรองอยู่อีกเลยด้วย

ข้อ ๖๓ ถาม. คำว่า อารัมมณกัมมัฏฐาน และอารัมมณิกภาวนากัมมัฏฐาน หมายความว่าอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. คำว่า อารัมมณกัมมัฏฐาน หมายถึง อารมณ์ของสมถะมีปฐมวิกสิณ เป็นต้น และอารมณ์ของวิปัสสนา มีเตภูมิกสังขารธรรม คือ รูปนามที่เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กมุสสุส จาห์ = กมุสสุจาห์” อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมถะและวิปัสสนา ชื่อว่า กัมมัฏฐาน

คำว่า อารัมมณิกภาวนากรรมฐาน หมายถึง ความพยายามในการเจริญสมถะและวิปัสสนาที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กมุสสุส จาห์ = กมุสสุจาห์” ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความพยายามที่เกิดขึ้นหลัง ๆ ชื่อว่า กัมมัฏฐาน สำหรับวจนัตถะในข้อนี้ หมายความว่า ความพยายามที่เกิดขึ้นในครั้งหลัง ๆ นี้ มีความพยายามที่เกิดขึ้นแล้วในขณะก่อน ๆ เป็นปัจจัยสืบต่อกันมานั่นเอง ฉะนั้นความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ นั้น จึงชื่อว่า อารัมมณิกภาวนากรรมฐาน

ข้อ ๖๔ ถาม. จริตโดยพิสดาร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมรายละเอียด

ตอบ. จริตโดยพิสดาร มีจำนวน ๖๓ คือ สุทธจริตมี ๑๔ มิสสกกจริตมี ๔๙

สุทธจริต ๑๔ คือ รากจริต โทสจริต โมหจริต รากโทสจริต รากโมหจริต โทสโมหจริต รากโทสโมหจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตักกจริต สัทธาพุทธิจริต สัทธาวิตักกจริต พุทธิวิตักกจริต สัทธาพุทธิวิตักกจริต

มิสสกจริต ๔๙ คือ ในเอกมูล มี ๒๑ ในทวิมูล มี ๒๑ ในติมูล มี ๗
ในเอกมูล มีจริต ๒๑ อย่าง คือ

ราคมูลมี ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) ราคสัทธาจริต (๒) ราคพุทธิจริต (๓) ราควิตักก
จริต (๔) ราคสัทธาพุทธิจริต (๕) ราคสัทธาวิตักกจริต (๖) ราคพุทธิวิตักกจริต
(๗) ราคสัทธาพุทธิวิตักกจริต

โทสมูล มี ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) โทสสัทธาจริต (๒) โทสพุทธิจริต (๓) โทสวิตักก
จริต (๔) โทสสัทธาพุทธิจริต (๕) โทสสัทธาวิตักกจริต (๖) โทสพุทธิวิตักกจริต
(๗) โทสสัทธาพุทธิวิตักกจริต

โมหมูล มี ๗ อย่าง คือ (๑) โมหสัทธาจริต (๒) โมหพุทธิจริต (๓) โมหวิตักกจริต
(๔) โทสสัทธาพุทธิจริต (๕) ราคโทสสัทธาวิตักกจริต (๖) โมหพุทธิวิตักกจริต
(๗) ราคโทสสัทธาพุทธิวิตักกจริต

ในทวิมูล มี ๒๑ อย่าง คือ

ราคโทสมูล มี ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) ราคโทสสัทธาจิต (๒) ราคโมหพุทธิจริต
(๓) ราคโทสวิตักกจริต (๔) ราคโทสสัทธาพุทธิจริต (๕) ราคโทสสัทธาวิตักกจริต
(๖) ราคโทสพุทธิวิตักกจริต (๗) ราคโทสสัทธาพุทธิวิตักกจริต

ราคโมหมูล มี ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) ราคโมหสัทธาจริต (๒) ราคโมหพุทธิจริต
(๓) ราคโมหวิตักกจริต (๔) ราคโมหสัทธาพุทธิจริต (๕) ราคโมหสัทธาวิตักกจริต
(๖) ราคโมหพุทธิวิตักกจริต (๗) ราคโมหสัทธาพุทธิวิตักกจริต

โทสโมหมูล มี ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) โทสโมหสัทธาจริต (๒) โทสโมหพุทธิจริต
(๓) โทสโมหวิตักกจริต (๔) โทสโมหสัทธาพุทธิจริต (๕) โทสโมหสัทธาพุทธิวิตักกจริต
(๖) โทสโมหพุทธิวิตักกจริต (๗) โทสโมหสัทธาพุทธิวิตักกจริต

ในติมูล มี ๗ อย่าง คือ

ราคโทสโมหมูล (๑) ราคโทสโมหสัทธาจริต (๒) ราคโทสโมหพุทธิจริต
(๓) ราคโทสโมหวิตักกจริต (๔) ราคโทสโมหสัทธาพุทธิจริต (๕) ราคโทสโมหวิตักก
จริต (๖) ราคโทสโมหพุทธิวิตักกจริต (๗) ราคโทสโมหสัทธาพุทธิวิตักกจริต

ข้อ ๖๕ ถาม. จงแสดงข้อสังเกตที่รู้ถึงลักษณะบุคคลผู้มีจริตต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

ก. ผู้มีราคจริต	ข. ผู้มีโทสจริต	ค. ผู้มีโมหจริต
ฃ. ผู้มีสัทธาจริต	ง. ผู้มีพุทธิจริต	ฉ. ผู้มีวิตักกจริต ?

ตอบ. แสดงข้อสังเกตที่รู้ถึงลักษณะบุคคลผู้มีจริตต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก. ผู้มีราคะจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีราคะจริตเมื่อจะเดินไปตามปกติธรรมดา มีกิริยาท่าทางอันซัดซ้อย ค่อยๆ วางเท้าลงและยกขึ้น เมื่อจะวางลง ก็วางลงอย่างสม่ำเสมอ เมื่อจะยกขึ้น ก็ยกขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มีรอยเท้ากระโห้ง เมื่อยืนหรือนั่งก็นำดู มีอาการอันละมุนละม่อม เวลานอนก็ไม่ร้อน การจัดที่นอนก็เรียบร้อยสม่ำเสมอ แล้วจึงค่อยๆ เอนตัวลงนอน มีการวางอวัยวะส่วนต่างๆ น้อยใหญ่ให้เรียบร้อย นอนอยู่ในอาการอันนำดู เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ค่อยๆ ลุกขึ้น ค่อยๆ ให้คำตอบเหมือนกับไม่ค่อยจะเต็มใจ

ว่าโดยกิจ คือ การทำงาน ผู้มีราคะจริต เมื่อทำงานอันใด ย่อมทำไปอย่างเรียบร้อย เช่น การปักกวาด เป็นต้น ย่อมกวาดได้สะอาดโล่งเตียนหมดจดดี ไม่ให้มีฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบขึ้นมา มือที่ถือไม้กวาดก็ถือไว้เป็นอย่างดี ค่อยๆ กวาดไปๆ อย่างนุ่มนวลไม่ร้อน

ว่าโดยโภชนะ คือ การบริโภคอาหาร ผู้มีราคะจริตชอบอาหารอันละมุนละไม มีรสอร่อยสนิทหวานมัน เมื่อบริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อมพอเหมาะพอควร ไม่เล็กเกินไป หรือโตเกินไป ชอบลิ้มรสแปลกๆ รับประทานไปโดยไม่ร้อน ได้อาหารดีที่ถูกปากอย่างเดียวเท่านั้นก็มีความพอใจมาก

ว่าโดยทัศนะ คือ การมองดู ผู้มีราคะจริตเมื่อได้แลเห็นรูปสวยงามที่เป็นการปลาบปลื้มใจ เสียใจเพราะ กลิ่นหอม รสดี เครื่องสัมผัสละเอียดอ่อน ที่เป็นอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดหน่อย ก็เพ่งมองดูด้วยความตั้งใจ ฟังอย่างสนใจ เหมือนกับเกิดพิศวงงงงวยอย่างจริงจัง ทำเหมือนกับว่าไม่เคยพบเคยเห็นสิ่งเหล่านี้ แม้สิ่งเหล่านั้นจะมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ก็ไม่ถือสา ไม่หยิบยกขึ้นมาเป็นข้อบกพร่องแต่อย่างใด คงจิตใจในคุณภาพแม้เพียงนิดหน่อยที่มีอยู่ในสิ่งนั้น เมื่อสิ่งเหล่านั้นผ่านเลยไปแล้ว ก็ยังไม่ยอมลดละ ยังตามมอง ตามฟัง อย่างที่เรียกว่า ชะเง้อคอมอง เมื่อจะจากไปก็จากไปอย่างมีอาลัย บางทีก็ถึงกับกลับหลังหันมามองอย่างเสียดย

ว่าโดยธรรมปวัตติ คือ พฤติกรรม ผู้มีราคะจริตย่อมมีความประพฤตินั้นไปดังนี้

(๑) มายา	เป็นผู้เจ้าเล่ห์
(๒) สาเจยยุ	เป็นผู้โอ้อวด
(๓) มาโน	เป็นผู้ถือตัว
(๔) ปาปิจุนตา	เป็นผู้มีความปรารถนาลามก

- (๕) มหิจนตา เป็นผู้ต้องการให้ผู้อื่นยกย่องชมเชยสรรเสริญในคุณความดีของตนจนเกินประมาณ หรือเป็นผู้มักใหญ่ใฝ่สูงจนเกินศักดิ์
- (๖) อสนตุฏฐิตา เป็นผู้ไม่มีความพอ ในเครื่องอุปโภคบริโภค
- (๗) สิงโค เป็นผู้มีแรงอน
- (๘) จาปลยุ เป็นผู้ชอบประติดประต่อยเครื่องนุ่งห่มพิถีพิถันกับความสวยงาม และตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ

ข. ผู้มีโทสจริต มีข้อที่พึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

ว่าโดยอิริยาบถ ผู้ที่มีโทสจริต เมื่อเดินไปนั้นย่อมเดินไปด้วยอาการรีบร้อน ลงเท้าหนัก ประดุจจิกปลายเท้า การวางเท้าลงและยกขึ้นอย่างรวดเร็วไม่เรียบร้อย มีท่าทางกะลิกะผลาม มีรอยจิกปลายเท้า เวลายืนหรือนั่ง ก็มีกิริยาท่าทางอันกระด้าง เวลานอนก็รีบร้อนมาก การจัดที่นอนก็จัดตามแต่จะได้อ แล้วทอดกายลงนอนอย่างเกะกะไม่เรียบร้อย เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ลุกขึ้นอย่างผลุนผลัน มีหน้าตาบูดบึ้ง ให้คำตอบอย่างเดี๋ยวจ๋ คล้ายกับว่าคนโกรธกัน

ว่าโดยกิจ ผู้มีโทสจริต ทำการงานได้สะอาด แต่ไม่ค่อยเรียบร้อย เช่น การปิดกวาด เป็นต้น ย่อมกวาดให้มีเสียงดังจาดๆ โครมคราม มือกำไม้กวาดไว้นั่นอย่างขึงขัง กวาดไปอย่างรีบร้อน สะอาดเป็นหย่อมๆ ทำให้ฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบไปทั่วบริเวณ

ว่าโดยโภชนะ คือ การบริโภคอาหาร ผู้มีโทสจริต ชอบอาหารหยาบๆ รสเปรี้ยวเค็ม ขม ผาต จัด เมื่อบริโภคก็ทำคำโตจนคับปาก ไม่ใช่เป็นนักลิ้มรส รับประทานเร็วได้อาหารที่ไม่ถูกใจ แม้เพียงอย่างเดียวก็นำปากโกรธขึ้นมาได้

ว่าโดยทศณะ คือ การมองดู ผู้มีโทสจริตเมื่อได้เห็นรูปที่ไม่ค่อยสวยงาม ได้ยินเสียงที่ไม่ค่อยไพเราะ ได้กลิ่นที่ไม่ค่อยหอม ได้ลิ้มรสที่ไม่ค่อยอร่อย ได้กระทบสัมผัสเครื่องสัมผัสหยาบที่เป็นไปอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดหน่อย ก็เกิดอาการไม่ปลานปลื้มใจ หงุดหงิดรำคาญใจ ไม่อยากดู ดูได้ไม่นาน ถ้ามีข้อบกพร่องอยู่บ้างเพียงนิดหน่อยในสิ่งเหล่านี้ ก็เกิดอาการขัดเคืองใจ แม้ว่าสิ่งนั้นจะมีความดีอยู่อย่างชัดแจ้งก็ตามที แต่ก็ไม่ค่อยมีความสนใจในคุณความดีนั้นๆ แต่อย่างใด เมื่อสิ่งเหล่านั้นผ่านเลยไป ก็ไม่รู้สึกเสียดาย เมื่อจะจากหรือหลีกไป ก็ต้องการที่จะจากไปให้พ้นทันที ไม่มีการหันมาแลเหลียว หรือพะวงหลงอาลัยติดใจถึงเลย

ว่าโดยธรรมปวัตติ คือ พฤติกรรมที่แสดงออก ผู้มีโทสจริตย่อมมีจิตใจเป็นไปดังต่อไปนี้

- (๑) โกะโร เป็นผู้มักโกรธ
- (๒) อุปนาโห เป็นผู้ผูกโกรธ
- (๓) มักโข เป็นผู้มักลบหลู่บุญคุณท่าน
- (๔) ปลาโส เป็นผู้ตีตนเสมอท่าน
- (๕) อิสสา เป็นผู้มีความอิจฉาริษยาในคุณสมบัติของผู้อื่น ที่ดีกว่าตน หรือเสมอตน
- (๖) มัจฉริโย เป็นผู้มีความตระหนี่

ค. ผู้มีโมหจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีโมหจริต เวลาเดินไปนั้น ย่อมเดินไปโดยเปะปะ เวลาว่างทำลงและยกเท้าขึ้น ก็มีอาการประจุกตั้งคนข่มตัว มีรอยเท้าจิกปลายส้น เวลาขึ้นหรือนั่ง ก็มีอาการบ่งเซ่อ เหม่อๆ ลอยๆ เวลานอนก็ไม่แน่นาคู คือ นอนขว้างมือและเท้าเหวี่ยงเกะกะไปโดยไม่รู้ตัว การจัดปูที่นอนก็ไม่เรียบร้อย ส่วนมากชอบนอนคว่ำหน้า เมื่อถูกปลุกให้ลุก ก็ลุกอย่างช้าๆ มีอาการงัวเงีย หาวเรอ ทำอาการกระบิดกระบวนไปมาน่ารำคาญ

ว่าโดยกิจ คือ การทำงาน ผู้มีโมหจริต เมื่อจะทำการงานอันใดมักกระทำไปโดยหยาบๆ ไม่ถี่ถ้วน คั่งค้าง เอาดีได้ยาก เช่น การปักกวาด เป็นต้น มือที่จับไม้กวาดก็จับไว้อย่างหลวมๆ ทำการกวาดไปตามแต่จะได้อันใด ไม่สะอาดและไม่เรียบร้อย ทำให้มูลฝอยกระจายกระเจาขึ้นมากในขณะที่กำลังกวาดอยู่

ว่าโดยโภชนะ คือ อาหารที่บริโภค ผู้มีโมหจริต เป็นผู้ชอบรับประทานอาหารไม่แน่นอน เมื่อบริโภคก็ทำคำเล็กๆ ไม่กลมกล่อม เมล็ดข้าวตอกเรียราดเกลือกกลาดกระจายไปปากก็เลอะเทอะเปรอะเปื้อน จิตใจก็ฟุ้งซ่าน คิดไปบริโภคไปอย่างคนใจลอย

ว่าโดยทัศนะ คือ การมองดู ผู้มีโมหจริต เมื่อได้เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าโดยปกตินิสัยของตนเองแล้วก็เป็นคนเฉยๆ และซึมเซา เพราะความไม่รู้มันเอง ต่อเมื่อมีผู้หนึ่งขำขันขึ้นมา ก็เกิดการคล้อยตามเขาไป คือ คนอื่นเขาตลกก็พลอยตลกกับเขาไปด้วย ถ้าเขาขมก็พลอยขมกับเขาไปด้วย การได้ยิน การรู้กลิ่น เป็นต้น ก็ไปเป็นในทำนองเดียวกันนี้

ว่าโดยธรรมปฏิบัติ ผู้มีโมหจริต ย่อมมีจิตใจโง่เขลาหลงมกมาย เป็นไปดังนี้ คือ

- (๑) ถีนมิตฺโธ เป็นผู้มัวจิตใจง่วงเหงา หดหู่ ท้อถอย ไม่เข้มแข็ง
- (๒) กุกกุกฺโข เป็นผู้มีความรำคาญใจ
- (๓) วิจิกิฉณา เป็นผู้มีความลัษณีสงสัยสนเท่ห์

สอบธรรมะ ด้วยการทวจิต ชีวิตเอาดีไม่ได้

(๔) อาทานคาหิตา เป็นผู้มีการยึดมั่น โดยปราศจากเหตุผล

(๕) ทุปฺปณฺนิสฺสคฺคิตา เป็นผู้อบรมสั่งสอนปลดเปลื้องความเห็นผิดนั้นได้ยาก

ฆ. ผู้มีสัทธาจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

ว่าโดยอิริยาบถ ว่าโดยกิจ ว่าโดยโภชนะ ว่าโดยทศนะ คือ การดู การฟัง เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมเหมือนกันกับผู้มีราคะจริตทั้งสิ้น ต่างกันก็แต่เพียงกรรมปวัตติเท่านั้น คือ ผู้ที่มีสัทธาจริต ย่อมเป็นผู้ไม่มีมายาสาไถย เป็นต้นแต่ประการใด คงมีแต่จิตใจที่เป็นไปในฝ่ายที่ตรงกันข้ามกับผู้มีราคะจริตเป็นไปดังนี้ คือ

(๑) มุตฺตจาคตา	เป็นผู้สละความกังวลห่วงใยในสิ่งทั้งปวงได้
(๒) อริยานํ ทสฺสนกามตา	มีความต้องการพบเห็นพระอริยเจ้า
(๓) สทฺธมฺมโสฺตูกามตา	ต้องการฟังพระสัทธรรม
(๔) ปาโมชฺชพหุลตา	มีความปรีดาปราโมทย์อย่างสูงในเมื่อได้พบเห็นพระอริยเจ้า และได้ฟังพระสัทธรรมแล้ว
(๕) อสจฺจตา	เป็นผู้ไม่โอ้อวด
(๖) อมายาวิตา	เป็นผู้ไม่มีมายา
(๗) ปสาโท	เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย มารดา บิดา ครู อาจารย์ เป็นอย่างดี

ง. ผู้มีพุทฺธิจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตดังต่อไปนี้

ว่าโดยอิริยาบถ ว่าโดยกิจ ว่าโดยโภชนะ ว่าโดยทศนะ คือ การดู การฟัง เป็นต้นเหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับผู้มีโทสะจริตทั้งสิ้น ต่างกันก็แต่กรรมปวัตติเท่านั้น คือ

ผู้ที่มีพุทฺธิจริต ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่คุณท่าน เป็นต้นเหล่านี้ ไม่ค่อยจะปรากฏเกิดขึ้นแต่ประการใด คงมีแต่จิตใจเป็นไปในฝ่ายสูงที่ตรงข้ามกับผู้ที่มีโทสะจริต ซึ่งมีกรรมปวัตติเป็นไปดังนี้

(๑) โสวจฺสสตา เป็นผู้วาง่ายในการสั่งสอนที่มีประโยชน์ ถึงแม้ผู้นั้นจะ ไม่ใช่เป็น มารดา บิดา ครู อาจารย์ ญาติสนิท มิตรสหายก็ตาม ถ้าคำตักเตือนแนะนำสั่งสอนใดๆ ประกอบไปด้วยประโยชน์ก็ยอมรับฟังได้ทั้งสิ้น

(๒) กลฺยาณมิตฺตตา เป็นผู้เลือกคบแต่คนดีเป็นเพื่อน โดยไม่มีการถือชั้นวรรณะ

(๓) โภชเน มตฺตญฺญตา เป็นผู้รู้จักประมาณในการรับอาหารที่เขาส่งให้ และในการบริโภค

(๔) สติสมุปชฌณัม เป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะ

(๕) ชาคริยานุโยโค เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียร มีจิตใจตั้งมั่นอยู่เป็นนิจในกิจที่
ดีงาม

(๖) สเวโค เป็นผู้มีความเบื่อหน่าย และเห็นโทษ ในการเกิด แก่ เจ็บ ตาย

(๗) โยนิโสปปธานัม เป็นผู้มีความเพียรโดยเหมาะสม คือ หมั่นประกอบในทาน ศีล
ภาวนา เพื่อให้ได้คติที่ดี ในภพหน้าต่อไป จนถึงที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง

จ.ผู้มีวิตักกจริต มีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

ว่าโดยอิริยาบถ ว่าโดยกิจ ว่าโดยโภชนะ ว่าโดยทัศนะ คือ การดู การฟัง
เป็นต้นเหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับผู้มีโมจริตทั้งสิ้น ต่างกันแต่เพียงกรรมปวัตติเท่านั้นคือ
ผู้มีวิตักกจริต ย่อมมีกรรมปวัตติเป็นไปดังนี้

(๑) ภสสุพหุลตา	เป็นคนชอบพูดพร่ำเพรื่อ
(๒) คณารามตา	เป็นคนชอบคลุกคลีกับหมู่คณะ
(๓) กุสลาณุโยเค อรติ	เป็นผู้ไม่มีความยินดีในการทำบุญกุศล มีการ
บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น
(๔) อนนวมุจิตกัจจตา	เป็นคนชอบพลุกพล่านไปทางโน้นทางนี้เปลี่ยน
งานเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด
(๕) รตติธูมายนหา	กลางคืนชอบคิดวางโครงการแบบสร้างวิมานใน
อากาศที่จะทำในวันรุ่งขึ้น (กลางคืนเป็นคว้น)
(๖) ทิวาปชฺชลนา	เป็นคนเจ้าความคิดไปในเรื่องร้อยแปด (กลางวัน
เป็นเปลว)

ข้อ ๖๖ ถาม. บุคคลที่ต้องการจะแก้ไขจิตใจไม่ดีที่มีอยู่ในสันดานของตน ควรปฏิบัติเช่น
ไรจึงจะแก้ไขได้ ? จงอธิบาย

ตอบ. บุคคลผู้มีความประสงค์จะให้ตนเป็นคนมีนิสัยใจคอที่เป็นจิตฝ่ายดีในภพ
ข้างหน้าต่อไปนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหมั่นรักษาจิตใจของตนให้ดีในขณะที่ทำ
ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อย่าให้จิตใจฝ่ายต่ำเกิดขึ้นแทรกแซงได้ในขณะนั้น อนึ่ง
เมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา และยังมีชีวิตเป็นไปอยู่ในบัดนี้ ถ้าเป็นผู้มี
สติสัมปชัญญะอย่างดีแล้ว ก็ยังมีโอกาสที่จะแก้ไขปรับปรุง หรือเพิ่มเติมภาวะความ
เป็นอยู่ของตน ซึ่งเป็นผลกำไรที่จะได้รับในภพต่อไป โดยการกระทำกุศลต่างๆ
กล่าวคือ ถ้าเห็นว่าตนเป็นคนโง่ ก็จงเร่งศึกษาวิชาธรรมะหรือช่วยอุปการะสนับสนุนแก่

ผู้ที่กำลังศึกษาวิชาธรรมะโดยสร้างตำรา และสถานที่ศึกษา เป็นต้น ถ้าเป็นคนขัดสนก็จงเร่งสร้างทานกุศล ถ้าเป็นคนขี้ริ้วขี้ไร่ ก็จงพยายามทำความสะอาดปฐนียสถานตลอดจนกระทั่งการถวายทานก็จัดอย่างสะอาดเรียบร้อยทุกสัดส่วน และจงระวังอย่าให้ความโกรธ ความเสียใจเกิดขึ้นในขณะนั้น ถ้าเป็นคนขี้โรคก็จงรีบงดเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความลำบาก แล้วจงช่วยเหลือเผื่อแผ่แก่ผู้ที่มีโรค โดยการให้ยาให้เงิน ตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคตามสมควรแก่กำลังของตน ในเมื่อพอที่จะช่วยเหลือได้ ถ้าเป็นสกุลต่ำ ก็จงมีความเคารพอ่อนน้อมต่อท่านที่มีคุณวุฒิ วิทยุณียอย่าได้เย่อหยิ่งถือตัวแก่บุคคลทั่วไป การประพฤติตนเป็นไปดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ชื่อว่าการแก้ไขปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นต่อไป

ส่วนการเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตนให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปนั้น ต้องเป็นคนที่ไม่ลืมหืมตา โดยมาคำนึงถึงตนอยู่เสมอว่า การที่เรามีปัญหาเจตียวจนลาตก็ดี เป็นคนมั่งมีศรีสุขก็ดี เป็นคนไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนแต่อย่างใดก็ดี เป็นคนมีผิวพรรณวรรณะเปล่งปลั่งสวยงามก็ดี และเป็นคนมีตระกูลสูงก็ดี เหล่านี้ล้วนแต่ได้มาจากการกระทำกุศลที่ปราศจากกิเลสรบกวนในภพชาติก่อนทั้งสิ้น แล้วก็พยายามสร้างกุศลต่างๆ ที่จะทำให้เกิดสติปัญญา ทรัพย์สินเงินทอง มีร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรค รูปร่างดี มีสกุลสูงต่อไปในภพชาติหน้าให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปอีก นี่แหละเป็นการเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตน

การสร้างกุศลเพื่อแก้ไขปรับปรุงและเพิ่มเติมดังกล่าวนั้น ล้วนแต่เป็นการกระทำให้สำเร็จได้ตามความประสงค์ทั้งนั้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผู้ที่มีสติสัมปชัญญะดีทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้ได้รับผลกำไรจากการเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา ถ้าหากว่าผู้ใดปราศจากสติสัมปชัญญะในการที่จะแก้ไขปรับปรุงหรือเพิ่มเติมความเป็นอยู่ของตนให้ดีแล้ว ก็ถือว่าผู้นั้นไม่ได้รับผลกำไรจากการเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา เสียเลย

ข้อ ๖๗ ถาม. ผู้จะเจริญกรรมฐานนั้นในเบื้องต้นควรทำอะไรบ้าง ?

ตอบ. ผู้จะเจริญกรรมฐานนั้นในเบื้องต้นควรทำกิจเบื้องต้นดังนี้

๑. ตั้งตนอยู่ในศีล ตามภาวะของตน เมื่อสรุปแล้วได้แก่ จาตุปาริสุทธิศีล ๔ ประการ
๒. ตัดมหาปิลิโพธิ คือ เครื่องกำวลใหญ่ ๑๐ ประการ
๓. แสวงหาครูผู้เป็นกัลยาณมิตร ที่มีความรู้ในการให้กรรมฐาน

๔. ทำการศึกษาในอารมณ์กรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตของตน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ ปริยัติที่ในยุบุคคลทั้งหลาย จะเว้นเสียมิได้

๕. เว้นสิ่งที่เป็นโทษแก่การปฏิบัติ ที่เรียกว่า อสัปปายะ ๗

๖. เสพสิ่งที่เหมาะแก่การปฏิบัติ ที่เรียกว่า สัปปายะ ๗

๗. ตัดขุททกปัลลิวธิ คือ เครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ แล้ว ก็ลงมือปฏิบัติ

ข้อ ๖๘ ถาม. คุณสมบัติของครูผู้เป็นกัลยาณมิตรในการสอนกรรมฐานนั้นมีลักษณะ อย่างไรบ้าง? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. ผู้ที่จะเป็นอาจารย์ คือ กัลยาณมิตรของผู้ปฏิบัติ จะต้องประกอบด้วย คุณธรรม ๗ ประการ คือ

๑. ปิโย เป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก น่าเลื่อมใส เป็นที่เคารพรักของสรรพสัตว์ เพราะ ความสมบูรณ์แห่งศีล ไม่เจ้าเล่ห์หมายา หรือเล่นหัวกับผู้ปฏิบัติ

๒. ครุ เป็นผู้มีใจคอหนักแน่น น่าเคารพยำเกรง

๓. ภาวนิโย เป็นผู้ได้ฝึกฝนอบรมตนมาแล้วด้วยดี ทั้งการเรียนและการปฏิบัติ มีศีลาจารวัตรอันดีงาม ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ

๔. วัตตา เป็นผู้ที่สามารถแนะนำชี้แจงแสดงแนวทางแห่งการปฏิบัติได้เป็นอย่างดี และถูกต้อง พร้อมทั้งหมั่นพราสอน ดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด ให้ทำแต่สิ่งที่ดี ให้เว้น สิ่งที่ไม่ดีไม่เป็นประโยชน์เสีย

๕. วณักขโม เป็นผู้มีขันติอดทนในการอบรมพราสอน ฝึกฝนศิษย์ ผู้ที่ไม่เข้าใจ ก็พยายามให้เข้าใจตามแนวทางแห่งการปฏิบัติที่ถูกต้อง และอดทนต่อการกล่าว ล้วงเกิน หรือคำโต้แย้งทางความคิดเห็นของศิษย์และผู้อื่น ไม่หวั่นไหวต่ออภิวรรณ และอนภิวรรณนั้นๆ

๖. คัมภีรญจะ กะถัง กัตตา สามารถแสดงสมถภูมิ หรือวิปัสสนาภูมิ ให้ผู้ปฏิบัติ เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้ง โดยไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยหรือปฏิบัติไปโดยไม่เข้าใจ เหตุผลที่เหมาะสม สามารถชี้แจงข้อรรถข้อธรรมให้มีความกระจ่างแจ้ง ให้ผู้ปฏิบัติเกิด ความมั่นใจในแนววิธีการปฏิบัติว่าถูกต้อง ไม่ผิดเพี้ยน ด้วยวิธีการที่ว่า “สอนน้อย แต่ให้ทำมาก”

๗. โน จัฏฐาเน นิโยชเย เป็นผู้แนะนำให้ประพฤติแต่ในทางที่ดีที่ถูกทางที่ สร้างสรรค์ ไม่แนะนำหรือชักชวนให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ หรือ ก่อให้เกิดความเสื่อมเสีย ทำให้จิตหลุดจากอารมณ์กัมมัฏฐาน

นอกจากนี้ในคัมภีร์มหาภูทิกายังได้แสดงคุณสมบัติของผู้ที่ควรเป็นอาจารย์สอนพระกรรมฐานบทว่า **ปิโย** ไว้อีก ๘ ประการ คือ

(๑) **สัทธาสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธา เชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม ตั้งใจบำเพ็ญประโยชน์ต่อสรรพสัตว์

(๒) **ศีลสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล คือ มีมารยาทอันดีงาม

(๓) **สุตสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยการศึกษา การมีประสบการณ์ในการได้ยินได้ฟังมามาก และเป็นไปอย่างถูกต้อง เป็นพหูสูต สามารถแสดงแนวทางแห่งการปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและละเอียดลึกซึ้ง

(๔) **จาคสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยการบริจาค ชอบเสียสละ มักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ

(๕) **วิริยสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความขยันหมั่นเพียร มีประสบการณ์ในการเจริญกัมมัฏฐานมาแล้วอย่างเชี่ยวชาญ ในด้านอารมณ์กัมมัฏฐานและวิธีการปฏิบัติ

(๖) **สติสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสติ มีความระลึกความรู้สึกตัวอยู่เสมอ มีจิตสำนึกที่ดี ไม่ปล่อยใจให้พลั้งเพลอและประมาทเลินเล่อ

(๗) **สมาธิสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ มีจิตใจตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่านไม่กระสับกระส่าย

(๘) **ปัญญาสัมปันโน** เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา มีความรอบรู้และเข้าใจในสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน พร้อมทั้งรายละเอียดในวิธีทางการปฏิบัติเป็นอย่างดี

ข้อ ๖๙ ถาม. มหาปลิโธกับขุททกปลิโธ หมายความว่าอย่างไร มีอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย และปลิโธประเภทไหน ควรตัดก่อน และตัดทีหลัง ? จงอธิบาย

ตอบ. **มหาปลิโธ** หมายความว่า เรื่องที่ทำให้เกิดความกังวลใหญ่ หรือเหตุที่ทำให้เกิดความห่วงใยกังวลหนัก อันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความห่วงใย เป็นกังวล ไม่สงบระงับ ไม่สามารถที่จะตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์กัมมัฏฐานนั้น ๆ คือ

๑. **อาวาสปลิโธ** ห่วงที่อยู่อาศัย เช่น เป็นภิกษุก็ห่วงไปว่า ถ้าไปเจริญกัมมัฏฐานที่อื่นเสีย ก็จะมีภิกษุอื่นมาอยู่กุฏิแทน เมื่อกลับมาก็จะไม่มีที่อยู่ มิฉะนั้น ก็เกรงไปว่า ฝนจะรั่ว ปลวกจะขึ้นกุฏิ เป็นต้น ถ้าเป็นฆราวาสก็ห่วงบ้านเรือนกลัวว่าไม่มีใครจะดูแล เป็นต้น

๒. **กุลปิลิโพธ** ห่วงบริวาร เครือญาติ ตลอดจนญาติโยมผู้อุปถัมภ์ เกรงว่าจะห่างเหินขาดตอนกันไปเสีย

๓. **ญาติปิลิโพธ** ห่วงพ่อแม่ บุตรภรรยา พี่น้อง ครูบาอาจารย์ จะขาดผู้ปรนนิบัติ หรือขาดผู้ปกครองดูแลให้การอุปถัมภ์ หรือจากไปนานใจจะนึกคิดถึง

๔. **ลามปิลิโพธ** ห่วงรายได้ เกรงว่าลามผลที่ตนเคยได้อยู่จะลดน้อย หรือเลือนลหายไปเลย ถ้าเป็นฆราวาสก็ห่วงอาชีพการงาน รายได้ เงินเดือนตำแหน่งหน้าที่การงาน

๕. **คณปิลิโพธ** ห่วงพวกพ้อง ลูกน้อง ลูกศิษย์ และมิตรสหายที่เคยสั่งสอนช่วยเหลือ พึ่งพาอาศัยกันอยู่ จากไปหลายวัน ไม่มีใครช่วยเหลือ ให้ความพึ่งพิง

๖. **กัมมปิลิโพธ** ห่วงการงานที่กำลังทำค้างอยู่ หรือที่จะลงมือทำในเร็ววันนี้ เช่น ปลูกบ้าน ปลูกเรือน ขุดบ่อ ก่อศาลา สร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น

๗. **อัทธานปิลิโพธ** ห่วงการเดินทางไกล ที่ตั้งใจไว้ หรือมีกิจธุระจำเป็นจะต้องไปโน่นไปนี่ ต้องมีเวลาเตรียมตัว เตรียมข้าวของทองเงินสัมภาระต่างๆ

๘. **อาพาธปิลิโพธ** ห่วงกังวลเรื่องอาพาธ คือ โรคภัยไข้เจ็บ โดยกังวลว่า กำลังไม่สบายอยู่ หรือฤดูนี้เคยมีอาการไม่สบาย เกรงว่าจะเกิดเจ็บป่วยขึ้น กลัวจะเป็นไข้ ไม่สบายต่างๆ นานา

๙. **คันทปิลิโพธ** เกิดความกังวลเรื่องการศึกษเล่าเรียน ถ้าไปเจริญกัมมัฏฐานเสีย เกรงว่าจะเรียนไม่ทันเขา สู้เขาไม่ได้ ถ้าเป็นครูอาจารย์ ก็ห่วงการอบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์

๑๐. **อิทธิปิลิโพธ** ห่วงการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ซึ่งการแสดงฤทธิ์ หรืออภินิหารต่างๆ นั้นจำเป็นต้องบริหารอยู่เนื่องๆ ต้องหมั่นอบรมสมาธิให้มั่นคงอยู่เสมอ ถ้าละทิ้งไปนานนัก อาจเสื่อมไปจนไม่สามารถแสดงฤทธิ์ได้อีก โดยเฉพาะอิทธิปิลิโพธนี้ เป็นเครื่องกังวลแก่การเจริญวิปัสสนาอย่างเดี่ยวเท่านั้น หาได้เป็นเครื่องกีดขวางทางสมถะไม่ เพราะการทำสมาธิยิ่งมากเท่าใดก็ยิ่งเป็นประโยชน์แก่การแสดงอิทธิฤทธิ์มากเท่านั้น ส่วนการเจริญวิปัสสนา ถ้าสมาธิแก่กล้าเกินไป ก็ทำให้อินทรีย์ไม่สม่ำเสมอ วิปัสสนาญาณก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้

ผู้ปรารถนาที่จะเจริญกัมมัฏฐาน ไม่ว่าจะเป็สมถกัมมัฏฐานหรือวิปัสสนากัมมัฏฐานก็ตาม เบื้องต้นจะต้องตัดมหาปิลิโพธ คือ เครื่องกังวลใจต่างๆ ให้ได้เสียก่อนก่อนที่จะทำการแสวงหาครูผู้เป็นกัลยาณมิตรและดำเนินกิจในการปฏิบัติสืบต่อไป

ขุททกปัลลิว หมายถึงว่า สิ่งที่ทำให้เกิดความกังวลห่วงใยเล็กๆ น้อยๆ สำหรับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน มี ๕ ประการ คือ

๑. ทีฆานิ เกสนขโลมานิ ฉินฺทิตพฺพานิ ฟังปลงผม ตัดเล็บมือเล็บเท้า และโกนหนวดเคราที่ยาวเสีย

๒. ชินฺณจิวเรสุ ทพฺพิกมฺมํ วา ตุนฺนกมฺมํ วา กาทพฺพํ สำหรับภิกษุสามเณรพึงจัดแจงปะชุนจีวรที่เก่าคร่ำคร่า สำหรับฆราวาสพึงปะเย็บผ้าถุงผ้าห่มที่ใช้สอยอยู่ให้มันคงเรียบร้อย ถ้าเนื้อผ้าฉีกขาดไป ก็จัดการปะเย็บเสียให้เรียบร้อย

๓. กิลฺยฺฐานิ จีวรานิ รชิตพฺพานิ สำหรับภิกษุสามเณร เมื่อสีของจีวรเก่าซีดไป ก็พึงจัดการซักย้อมเสียให้เรียบร้อยดูดีขึ้น สำหรับฆราวาสพึงซักย้อมผ้าถุงผ้าห่มที่เก่าซีดเสียให้ดี

๔. สเจ ปตุเต มลํ โหติ ปตุโต ปจิตพฺโพ สำหรับภิกษุสามเณร ถ้าหากสนิมขึ้นในบาตร ก็พึงจัดการระบบบาตรเสียใหม่ให้ดูเรียบร้อย สำหรับฆราวาสพึงจัดล้างภาชนะที่ใช้สอยเสียให้สะอาดเรียบร้อย

๕. มณฺจปิจาทีนิ โสธेतพฺพานิ พึงปิดกวาดเช็ดถูเสนาสนะ มีเตียงและตั้งเป็นต้นให้สะอาดเรียบร้อย

การปลงผม ตัดเล็บโกนหนวดเครา ปะชุนเย็บซักย้อมจีวร ระบบบาตรที่เป็นสนิมหรือการซักย้อมปะเย็บผ้าถุงผ้าห่มเครื่องใช้สอยให้เรียบร้อย และปิดกวาดเช็ดถูเสนาสนะมีเตียงตั้งเป็นต้น ดังกล่าวนานี้ เป็นการตัดเครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ ที่จะเกิดขึ้นเป็นปฏิปักษ์ต่อการเจริญกัมมัฏฐาน เหล่านี้ ผู้ปฏิบัติพึงจัดทำเสียให้เรียบร้อยก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ เพื่อมิให้เกิดความกังวลใจในเวลาปฏิบัติ

ในปัลลิว ๒ ประเภทนี้ ผู้ปฏิบัติต้องดัดมหาปัลลิวก่อนแล้ว จึงเริ่มดำเนินกิจการปฏิบัติสืบต่อไป ต่อเมื่อพร้อมที่จะลงมือปฏิบัติหรือในขณะปฏิบัติอยู่จึงทำการตัดขุททกปัลลิวในภายหลังตามสมควรแก่เหตุการณ์นั้นๆ

ข้อ ๗๐ ถาม. คำว่า สัปปายะ หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย และสัปปายะนั้น มีความจำเป็นต่อการเจริญกรรมฐานอย่างไร? จงอธิบาย

ตอบ. สัปปายะ หมายความว่า สิ่งที่เป็นเครื่องอุดหนุนให้การเจริญกรรมฐานเป็นไปได้โดยสะดวก ไม่มีปัญหาอุปสรรค มี ๗ อย่าง คือ

๑. **อวาสาสัปปายะ** หมายถึง สถานที่ที่ที่เหมาะสมกับจริตของพระโยคีผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน คือ สถานที่ใดที่พระโยคิบุคคลเข้าไปพักอาศัยอยู่แล้ว นิमितที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งมั่นอยู่ได้ไม่หายไป สติสัมปชัญญะที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏขึ้น จิตใจที่ยังไม่สงบยังไม่ตั้งมั่นก็มีความสงบตั้งมั่นได้นาน สถานที่เช่นนั้น ชื่อว่าเป็นอวาสาสัปปายะแก่พระโยคิบุคคลนั้น ดังนั้น ถ้าสำนักใด บ้านใด มีกุฏิ ที่พัก (หรือห้องกัมมัฏฐาน) มีเรือนอยู่หลายหลัง หรือท้องถื่นใด ตำบลใด มีที่พักอยู่หลายแห่ง พระโยคิบุคคลก็จะไปทำการปฏิบัติอยู่ในกุฏินั้น เรือนนั้น หรือสถานที่นั้นๆ แห่งละ ๓ วัน เพื่อทดลองดูว่า สถานที่แห่งใดเป็นสัปปายะแก่ตนได้ ถ้าที่นั้นเป็นอสัปปายะแก่ตนแล้วไซร้ ก็จงเว้นจากที่นั้น แห่งนั้นเสียแล้วแสวงหาสถานที่ใหม่อีก

๒. **โคจรสัปปายะ** หมายถึง สถานที่เป็นที่เที่ยวบิณฑบาต หรือแหล่งที่แสวงหาอาหารนั้น มีความเหมาะสมกับจริตของพระโยคิบุคคลผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน

๓. **ภัสสสัปปายะ** หมายถึง ถ้อยคำที่สมควรพูดและสมควรรับฟัง ได้แก่ ถ้อยคำที่นับเนื่องในกถาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ถ้อยคำที่เอื้อประโยชน์แก่การปฏิบัติกัมมัฏฐาน และการประพฤติพรหมจรรย์

๔. **บุคคลสัปปายะ** หมายถึง บุคคลที่สมควรแก่การเข้าไปสนทนาปราศรัย หรือคบหาสมาคมด้วย ในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น มี ๒ จำพวก คือ ๑) **อดิรัจจานกถิก** เป็นผู้มีปกติไม่พูดคุยในติรัจจานกถา ๒) **สีลาทิคุณสัมปันโน** เป็นผู้ที่สมบูรณ์ด้วยศีลคุณ สมาริคุณ ปัญญาคุณ

๕. **โภชนสัปปายะ** หมายถึง อาหารที่เหมาะสมแก่จริต หรือ ถูกกับธาตุในร่างกาย ถูกสุขอนามัย และถูกต้องตามพระธรรมวินัย ให้สังเกตดูว่า หลังจากบริโภคอาหารเข้านั้นเข้าไปแล้ว ถ้าจิตใจไม่ชุ่มชื้นเบิกบาน ร่างกายไม่ปลอดโปร่ง อาหารนั้นก็โภชนสัปปายะ คืออาหารที่ไม่สมควรบริโภค ถ้าจิตใจชุ่มชื้นเบิกบาน ร่างกายปลอดโปร่ง อาหารนั้นก็โภชนสัปปายะ คือ อาหารที่สมควรบริโภค

๖. **อุตสัปปายะ** หมายถึง อากาศหรือฤดูที่เหมาะสมแก่จริต หรืออวัยวะของผู้เจริญกัมมัฏฐาน ให้สังเกตดูว่า จากการได้รับอากาศนั้นๆ หรืออยู่ในฤดูนั้นๆ แล้ว ถ้าจิตใจไม่แจ่มใส ร่างกายไม่ปลอดโปร่ง อากาศหรือฤดูนั้น ก็เป็นอุตสัปปายะ ถ้าจิตใจสบาย ร่างกายปลอดโปร่ง อากาศหรือฤดูนั้น ก็เป็นอุตสัปปายะ

๗. **อิริยาบถสัปปายะ** หมายถึง อิริยาบถที่เหมาะสมแก่จริตของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน หรือเหมาะสมกับอารมณ์กัมมัฏฐาน ให้สังเกตดูว่า จากการที่ใช้อิริยาบถนั้นๆ แล้ว ถ้ารู้สึกง่วงเหงาหาวนอน หรือจิตใจฟุ้งซ่านหลุดจากอารมณ์กัมมัฏฐานบ่อยๆ ขัดต่อสุขภาพ

ร่างกาย การปฏิบัติไม่ได้ผล อริยาบถนั้นก็เป็ใหริยาบถสัปปายะ ถ้ารู้สึกสบายใจและการปฏิบัติได้รับผลดี อริยาบถนั้นก็เป็ใหริยาบถสัปปายะ

สัปปายะนั้นมีความจำเป็นต่อการเจริญกรรมฐาน คือ พระโยคีบุคคลที่กำลังเพ่งปฏิบัติภาวนานิมิตอยู่ โดยมีการเสพสัปปายะ ๗ อย่าง ตามที่ได้พรรณนามาแล้วนี้ ต่อจากนั้นไม่นานนัก บางท่านก็จะได้บรรลุปฐมฌาน เป็นต้นได้

ข้อ ๗๑ ถาม. จงอธิบายข้อวินิจฉัยที่เกี่ยวกับปฏิสนธิจิตที่เป็นไตรเหตุและมีใช่เป็นไตรเหตุมาให้ได้ความเข้าใจโดยชัดเจน ?

ตอบ. การเจริญสมถภาวนาที่บุคคลจะได้สำเร็จเป็นฌานลาภีบุคคล หรือการเจริญวิปัสสนาที่บุคคลจะได้บรรลุถึงมรรคผลนั้น บุคคลนั้นต้องปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ ฉะนั้น การที่จะรู้ได้ว่า พระโยคีบุคคลใดเป็นติเหตุกะหรือไม่เป็นติเหตุกะนั้น มีหลักกำหนดตัดสินดังนี้

ถ้าการเจริญสมถภาวนาของพระโยคีบุคคลนั้นเป็นไปโดยถูกต้องและเหมาะสมเต็มที่แล้ว และสามารถเข้าถึงปฏิภาคนิมิตได้ ที่เรียกว่า อัปปนาสมาธิ ก็พึงตัดสินได้ว่า พระโยคีบุคคลนั้นมีปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ ถ้าหากว่า การเจริญสมถภาวนาที่เป็นไปเช่นนี้แล้ว แต่มีอาจเข้าถึงปฏิภาคนิมิตได้ เพียงแต่ได้ถึงขั้นอุคคหนิมิตเป็นสูงเท่านั้น เช่นนี้ก็พึงตัดสินได้ว่า พระโยคีบุคคลนั้นไม่ใช่เป็นติเหตุกปฏิสนธิ จะให้ได้รับผลบรรลุเป็นฌานลาภีบุคคลในภพนี้นั้นยังไม่ได้

ส่วนพระโยคีบุคคลที่เจริญวิปัสสนาภาวนานั้น ถ้าเป็นไปโดยวิธีการที่ถูกต้องและเหมาะสมเต็มที่แล้ว ถ้าสามารถบรรลุถึงอุทยัพพญาณอย่างอ่อน ที่เรียกว่า ตรุณอุทยัพพญาณ ได้เป็นอย่างดี เช่นนี้ก็สามารตัดสินได้ว่า พระโยคีบุคคลนั้นเป็นติเหตุกบุคคล ถ้าไม่สามารถบรรลุถึงตรุณอุทยัพพญาณได้เลย ก็พึงตัดสินได้ว่า ไม่ใช่เป็นติเหตุกบุคคล จะให้ได้สำเร็จผลเป็นพระอริยบุคคลในชาตินี้ยังไม่ได้เช่นกัน

ข้อ ๗๒ ถาม. กสิณ ๑๐ มีอานุภาพอย่างไรบ้าง ? จงชี้แจงรายละเอียดให้ถี่ถ้วน

ตอบ. อานุภาพแห่งกสิณ ๑๐ มีดังต่อไปนี้

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปฐวีกสิณ มี ๗ ประการ คือ

- (๑) เนรมิตคนๆ เดียวให้เป็นหลายร้อยหลายพันคนได้
- (๒) เนรมิตตนเองให้เป็นพญานาค พญาครุฑ เป็นต้นได้
- (๓) ทำท้องอากาศ แม่น้ำ มหาสมุทร ให้เป็นพื้นแผ่นดิน เดิน ยืน นั่ง นอนได้

(๔) เนรมิตเป็นต้นไม้ วิมาน วัตถุอาราม เคหะสถานบ้านเรือน วัตถุสิ่งของต่างๆ ได้แล้วแต่ความประสงค์ของตน

(๕) ทำสิ่งที่เบาให้หนักได้

(๖) ทำให้วัตถุตั้งมั่นติดแน่นอยู่กับที่ ไม่ให้โยกย้ายเคลื่อนที่ไปได้

(๗) ได้อภิกายตนะ คือ สามารถข่ม ทำลายธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจิตใจ และสามารถข่มอารมณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์มิให้มาปรากฏภายในจิตใจของตนได้ตามที่ต้องการ

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาโปกสิณ มี ๖ อย่าง คือ

(๑) แทรกแผ่นดินไปแล้วผุดขึ้นมาได้

(๒) ทำให้ฝนตกได้

(๓) ทำพื้นแผ่นดินให้เป็นแม่น้ำและมหาสมุทรได้

(๔) ทำน้ำให้เป็นน้ำมัน น่านม น้ำผึ้งได้

(๕) ทำให้กระแสน้ำพุ่งออกมาจากร่างกายได้

(๖) ทำให้ภูเข าปราสาท วิมาน สะเทือนสะท้านหวั่นไหวได้

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจเตโชกสิณ มี ๗ อย่าง คือ

(๑) ทำให้เกิดเป็นคว้นกำบังตน และทำให้เปลวไฟลุกโชติช่วงขึ้นจากร่างกายหรือวัตถุอื่นๆ ได้

(๒) ทำให้ฝนถ่านเพลิงตกลงมาได้

(๓) ใช้ไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของตนดับไฟที่เกิดจากฤทธิ์ของผู้อื่นได้

(๔) สามารถเผาผลาญบ้านเมือง วัตถุสิ่งของต่างๆ ได้

(๕) ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้นเพื่อจะได้แลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุอภิญญาได้

(๖) ทำให้เตโชธาตุเกิดขึ้นใหม่สรีระของตนในสมัยที่ปรินิพพานได้

(๗) ทำให้ความมืดหายไปแล้วทำให้ความสว่างเกิดขึ้นมาแทนที่ได้

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวโยกสิณ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) เหาะไปได้

(๒) สามารถไปถึงสถานที่ๆ ตนต้องการจะไปได้อย่างรวดเร็ว

(๓) ทำสิ่งที่หนักให้เบาได้

(๔) ทำให้พายุใหญ่เกิดขึ้นได้

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจนิลกสิณ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีเขียวยได้

(๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้นให้เป็นแก้วมรกตได้

(๓) ทำความมืดให้เกิดขึ้นได้ไม่ว่าเวลาใด

(๔) ได้อภิกายตนะ คือ สามารถข่ม ทำลายธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจิตใจ และสามารถข่มอารมณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ให้มาปรากฏภายในจิตใจของตนได้ตามที่ต้องการ

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปีตกสิณ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีเหลืองได้

(๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้นให้เป็นทอง

(๓) ได้อภิกายตนะ

(๔) ได้สุภาวิโมกข์

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจโลหิตกสิณ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีแดงได้

(๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง ให้เป็นแก้วทับทิม

(๓) ได้อภิกายตนะ

(๔) ได้สุภาวิโมกข์

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจโอทาทกสิณ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เป็นสีขาวได้

(๒) ทำเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง เป็นต้นให้เป็นเงินได้

(๓) ทำให้หายจากความง่วงเหงาหาวนอนได้

(๔) ทำให้ความมืดหายไป แล้วทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นเพื่อเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ อภิญญาได้

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาโลกกสิณ มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทำวัตถุสิ่งของให้เกิดแสงสว่าง หรือทำให้ร่างกายเกิดแสงสว่างเป็นรัศมี พวยพุ่งขึ้นมาได้

(๒) เนรมิตเป็นรูปต่างๆ ประกอบด้วยแสงสว่างอันรุ่งโรจน์ได้

(๓) ทำให้ไม่เกิดความง่วงเหงาหาวนอนได้

(๔) ทำความมืดให้หายไป แล้วทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นเพื่อเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ อภิญญาได้

หมายเหตุ... พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคอรกถาว่า บรรดา
กสิณ ๓ คือ เตโชกสิณ โอทาทกสิณ อาโลกกสิณ ที่ทำให้แสงสว่างเกิดขึ้นเพื่อจะได้เห็น
รูปต่างๆ ด้วยทิพพจักขุอภิญญานั้น ท่านจัดอาโลกกสิณว่าเป็นกสิณที่ดีเยี่ยม

ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจจากากาสกสิณ มี ๓ อย่าง คือ

- (๑) ทำการเปิดเผยสิ่งที่ปกปิดซ่อนเร้นลับให้ปรากฏเห็นได้
 - (๒) ทำให้มีอากาศเป็นอุโมงค์ช่องว่างเกิดขึ้นภายในพื้นแผ่นดิน ภูเขา มหาสมุทร
แล้ว ยืน เดิน นั่ง นอน ในอุโมงค์นั้นได้
 - (๓) เข้าออกทางฝา หรือกำแพงได้
- ฤทธิ์ต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นฤทธิ์ที่เกิดจากอำนาจของกสิณแต่ละอย่าง
โดยเฉพาะๆ

ส่วนฤทธิ์ที่เกิดจากกสิณทั้ง ๑๐ รวมกันนั้นมี ๓ อย่าง คือ

- (๑) ทำการกำบังสิ่งต่าง ๆ ไว้มิให้ผู้ใดแลเห็นได้
- (๒) ทำวัตถุสิ่งของที่เล็กให้กลับเป็นใหญ่ หรือที่ใหญ่ให้กลับเป็นเล็กได้
- (๓) ยืดระยะทางที่ไกลให้ใกล้ และย่อระยะทางที่ใกล้ให้ไกลได้

ข้อ ๗๓ ถาม. คำว่า อสุภะ หมายความว่าอย่างไร อสุภกรรมฐานนั้น มีกี่อย่าง คือ
อะไรบ้าง ? และพระโยคีผู้จะเข้าไปเจริญอสุภกรรมฐานนั้น ควรปฏิบัติอย่างไร
จึงจะถูกต้อง ? จงอธิบาย

ตอบ. อสุภะ แปลว่า สิ่งที่ไม่สวยไม่งาม ได้แก่ ชากศพต่างๆ

อสุภกัมมัฏฐาน หมายถึง การเพ่งของไม่สวยไม่งาม น่าเกลียด ได้แก่ การเพ่ง
ซากศพต่างๆ เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นกัมมัฏฐานที่จะให้ปรากฏอุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต
อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ตามควรแก่การเพ่งนั้น

อสุภะ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. อุทฺธมาตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยอาการที่ขึ้นพองอืด
๒. วินีลกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยอาการที่เน่าขึ้นเขียวคล้ำ หรือมีสี
ต่างๆ ปะปนกัน
๓. วิปฺพพกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยมีน้ำเหลือง น้ำหนองไหลเยิ้มออกมา
จากส่วนต่างๆ ของร่างกาย
๔. วิจจิทกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยถูกตัดขาดเป็นท่อนๆ
๕. วิกขยิตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด ถูกสัตว์และแมลงกัดกินเหวอะเหว

สอบธรรมะ ด้วยการทุจจริต ชีวิตเอาดีไม่ได้

๖. วิกขิตตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มือเท้าศีรษะกระจัดกระจายอยู่คนละทาง
 ๗. หตวิกขิตตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยถูกสับฟันจนยับเยิน
 ๘. โลहितกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยมีโลหิตไหลอาบ
 ๙. ปุพฺพกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยมีหนอนชอนไชทั่วร่างกาย
 ๑๐. อัมมิจิกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยเหลือแต่กระดูกขาวเกลื่อนกระจัดกระจายอยู่โดยทั่วไป

ในอสุภะ ๑๐ อย่างนั้นจะเพ่งอย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วแต่จะมีสุภะประเภทไหนให้เพ่ง และอสุภะ ๑๐ อย่างนี้สามารถให้เกิดฉานจิตได้เพียงปฐมฉานเท่านั้น

พระโยคีผู้จะเข้าไปเจริญอสุภกรรมฐานนั้นควรปฏิบัติดังนี้

๑. ไม่พึงไปทำการพิจารณาอยู่ได้ลม เพราะทำให้กลืนศพโซยมารบกวน อันเป็นอันตรายต่อสุขภาพและการเจริญกรรมฐาน
๒. ไม่พึงไปทำการพิจารณาอยู่เหนือลม เพราะกลืนตัวเราอาจไปรบกวนมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในซากศพนั้น อันจะทำอันตรายได้
๓. ไม่พึงทำการพิจารณาอยู่เหนือศีรษะ เพราะทำให้เห็นสัดส่วนของร่างกายไม่ทั่วถึง
๔. ไม่พึงทำการพิจารณาอยู่ปลายเท้าของซากศพ ควรทำการพิจารณาอยู่ในระหว่างกลางตัวภายในระยะอันสมควร คือ อย่าให้ใกล้หรือไกลจนเกินไป

ข้อ ๗๔ ถาม. บุคคลจะสามารถพิจารณาอัฐภาพร่างกายของบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ให้เป็นอสุภกรรมฐานได้หรือไม่ ถ้าได้ควรพิจารณาในขณะใดและพิจารณาด้วยวิธีการอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. บุคคลสามารถพิจารณาอัฐภาพร่างกายของบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ให้เป็นอสุภกรรมฐานได้ดังนี้

- ๑) ในขณะที่เห็นมีอาการบวมขึ้นโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็พิจารณาโดยความเป็นอุทฺธมาตกอสุภะ
- ๒) ในขณะที่เป็นแผลเป็นฝี มีโลหิตหรือน้ำหนองไหลออกมา ก็พิจารณาโดยความเป็นวิปฺพกอสุภะ
- ๓) ในขณะที่ยาขาดแขนขาด มือขาด เนื่องมาจากอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็พิจารณาโดยความเป็นวิจฺฉิททกอสุภะ

๔) ในขณะที่เห็นโลหิตไหลเประเปื้อนตามร่างกาย ก็พิจารณาโดยความเป็นโลหิตกอสุภะ

๕) ในขณะที่เห็นฟันก็พิจารณาโดยความเป็นอัฐิกอสุภะ

การพิจารณาสุภะในสิ่งที่มีชีวิตอยู่นี้ ถึงแม้ว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏได้ซ้ำก็ตาม แต่ก็เป็นที่นิยมของบัณฑิตทั้งหลาย เพราะว่าความเป็นสุภะนั้น หาใช้มิได้เฉพาะต่อเมื่อตายไปแล้วเท่านั้นก็หาไม่ แม้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ก็เป็นสุภะเหมือนกัน

ข้อ ๗๕ ถาม. การเจริญอสุภกรรมฐานนี้ สามารถให้ได้บรรลุผลหรือไม่ ถ้าได้ จะเจริญโดยวิธีใด ? จงอธิบาย

ตอบ. การเจริญอสุภกรรมฐานนี้ มี ๒ วิธี คือ

๑. สมถนัย เป็นแนวทางที่ให้ได้ฉฉาน

๒. วิปัสสนนัย เป็นแนวทางที่ให้ได้บรรลุผล

การเจริญอสุภกรรมฐานที่จะให้ได้บรรลุผลนั้น ไม่ได้ทำการพิจารณาโดยความเป็นของน่าเกลียดแต่อย่างใด แต่พิจารณาโดยความเป็นไตรลักษณ์ ดังนี้

๑) ความเป็นอยู่ของเราไม่เที่ยง คือ จะต้องตายลงเช่นเดียวกัน เพียงแต่เขาตายก่อนและเราตายทีหลัง หรือเราตายก่อนเขาตายทีหลังเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา” สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

๒) ชีวิตและร่างกายของเราที่กำลังได้รับความทุกข์ยากลำบากอยู่บัดนี้ นั้น ยังไม่ถึงซึ่งยอดทุกข์แต่ประการใด แต่มีวันใดก็วันหนึ่ง เราจะต้องถึงซึ่งยอดทุกข์อันเป็นทุกข์ที่มีอาจทนต่อไปได้อีก ย่อมถึงความสิ้นชีวิตลงเช่นเดียวกันกับผู้ที่กำลังตายอยู่นี้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า “สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา” สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

๓) ผู้ที่ตายอยู่เฉพาะหน้านี้ ในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็ไม่มีความประสงค์ที่จะแก่ เจ็บ และตาย แต่ประการใด แต่ก็มิอาจเป็นไปตามความประสงค์นั้นได้ เพราะว่าร่างกายมิได้อยู่ได้บังคับบัญชาของตน คงเป็นไปตามสภาวะของรูปนามที่เป็นอนัตตา เรานี้ก็ตกอยู่ในสภาพเช่นนั้นเหมือนกันคือ มิอาจหลีกเลี่ยงให้เป็นไปอย่างอื่นได้ จะต้องเป็นไปอย่างนี้โดยแน่แท้ เหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น

ข้อ ๗๖ ถาม. บุคคลผู้เจริญมรณานุสสตินั้น ควรมนสิการในมรณสัญญาอย่างไรบ้าง ?

จงอธิบาย

ตอบ. บุคคลผู้เจริญมรณานุสสติควรมนสิการในมรณสัญญา ๘ ประการ ดังนี้

๑. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกประมาณแคว้นหนึ่งคืบหนึ่ง คือ ๒๔ ชั่วโมงเท่านั้น

๒. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกประมาณวันหนึ่งหรือคืบหนึ่ง คือ ๑๒ ชั่วโมงเท่านั้น

๓. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกประมาณเพียงครึ่งวันหรือครึ่งคืบ คือ ๖ ชั่วโมงเท่านั้น

๔. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกช่วงเวลาเพียงกินข้าวอิ่มหนึ่งมื้อเท่านั้น

๕. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกเพียงชั่วเวลาครึ่งกินข้าวอิ่มหนึ่งเท่านั้น

๖. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกเพียงชั่วเวลากินข้าวได้เพียง ๔ หรือ ๕ คำเท่านั้น

๗. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกเพียงชั่วเวลาเคี้ยวคำข้าวได้คำหนึ่งเท่านั้น

๘. ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความตายได้เกิดขึ้นว่า ชีวิตของเรานี้จะมีอยู่ต่อไปได้อีกชั่วระยะเวลาหายใจเข้าออกเท่านั้น

ข้อ ๗๗ ถาม. คำว่า อุกคหโกศล กับ มนสิการโกศล นั้นหมายความว่าอย่างไร มีอย่างละเท่าไร คือ อะไรบ้าง ?

ตอบ. อุกคหโกศล หมายความว่า ความฉลาดในการศึกษาอารมณ์กรรมฐาน มี ๗ อย่างคือ

๑. วจสา การพิจารณาโดยใช้วาจา
๒. มนสา การพิจารณาด้วยใจ
๓. วัณณโตะ การพิจารณาโดยความเป็นวรรณะ (สีดำสีขาวหรือสีแดงเป็นต้น)
๔. สัมภูตโตะ การพิจารณาโดยความเป็นรูปร่างสัณฐาน
๕. ทิสโตะ การพิจารณาโดยที่เกิด (คืออยู่ในส่วนบนหรือส่วนล่างของร่างกาย)
๖. โภกาสโตะ การพิจารณาโดยที่ตั้ง (คือตั้งอยู่ในร่างกายส่วนใด)

๗. ปริจเฉทโต การพิจารณาโดยกำหนดขอบเขต (เช่นเส้นผมกำหนดเขตโดยผม นั้นยังลงในศีรษะประมาณเมล็ดข้าวเปลือก และในรูที่เส้นผมยังลงนั้น ไม่มีผมเส้นที่ ๒ ซ้อนกันอยู่เลย กำหนดเขตปลายผมนั้นสุดความยาวของเส้นผม)

มนสิการโกศล หมายความว่า ความฉลาดในการพิจารณา มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. อนุப்புพโต การพิจารณาไปตามลำดับ (ไม่กระโดดข้ามลำดับ)

๒. นาทิสัมโต การพิจารณาโดยไม่รีบร้อนเกินไป

๓. นาทิสณิกโต การพิจารณาโดยไม่เฉื่อยช้าเกินไป

๔. วิกเขปปฏิพาหนโต การพิจารณาโดยบังคับจิตไม่ให้ไปที่อื่น

๕. ปันณัตติสมตีกมโต การพิจารณาโดยก้าวล่วงบัญญัติเสีย

๖. อนุப்புพมูญจนโต การพิจารณาโดยทิ้งโกฏฐาสที่ไม่ปรากฏโดยสี่ สัตฐาน ที่เกิด ที่ตั้ง ขอบเขต ตามลำดับเสีย (สละความใส่ใจในโกฏฐาสที่ปรากฏ สี่ สัตฐาน เป็นต้น ที่ไม่ชัดเจนเสีย แล้วกำหนดพิจารณาแต่ที่ปรากฏชัดเจนเท่านั้น)

๗. อัปปนาโต การพิจารณาในโกฏฐาสอย่างใดอย่างหนึ่งให้เข้าถึงอัปปนา

๘. สุตตันโต การพิจารณาโดยพระสูตร

๙. อภิธัมมโต การพิจารณาโดยพระอภิธรรม

๑๐. วินยโต การพิจารณาโดยพระวินัย

ข้อ ๗๘ ถาม. การเจริญอานาปานสติที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในพระบาลี มีกี่ข้อคืออะไรบ้าง ? จงแสดงเฉพาะคำแปลภาษาไทย

ตอบ. การเจริญอานาปานสติที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในพระบาลี มี ๕ ข้อ คือ

๑. ผู้ปฏิบัตินั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้าต่ออารมณ์กรรมฐาน ณ สถานที่เงียบสงัด ย่อมตั้งสติทำความรู้สึกตัวแล้วจึงหายใจเข้าและหายใจออก

๒. เมื่อหายใจเข้ายาวและหายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาวและหายใจออกยาว

๓. เมื่อหายใจเข้าสั้นและหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้นและหายใจออกสั้น

๔. ย่อมสำเหนียกว่า เราจะหายใจเข้าและหายใจออก ก็ต้องรู้โดยแจ้งชัดต้นลม กลางลม และปลายลม

๕. ย่อมสำเหนียกว่า เราจะทำลมเข้าและลมออกที่หยาบให้ละเอียด แล้วจึงหายใจเข้าและหายใจออก

ข้อ ๗๙ ถาม. การเจริญสมถกรรมฐานที่ทำให้เกิดสมาธิได้สะดวกกว่ากรรมฐานอื่นๆ นั้น ได้แก่กรรมฐานข้อใด มีวิธีการเจริญอย่างไร ? จงแสดงพอสังเขป

ตอบ. การเจริญกรรมฐานที่ทำให้เกิดสมาธิได้สะดวกกว่ากรรมฐานอื่นๆ นั้นได้แก่ การเจริญอานาปานสติ มีแนวทางในการเจริญ ๔ ประการ ที่ทรงตรัสไว้เป็นหลักใหญ่ และข้อเพิ่มเติมนั้น พระโยคิบุคคผลต้องดำเนินการปฏิบัติไปตามนัยทั้ง ๔ ประการ ดังนี้

๑. คณนายนัย การนับลมหายใจเข้าออกเป็นหมวดๆ มี ๖ หมวด ตั้งแต่หมวด ปัญจกะ เป็นต้น จนถึงหมวดทสกะ

๒. อนุพันธนายนัย การกำหนดรู้ตามลมเข้าและลมออกทุกๆ ขณะ โดยไม่พลั้งเผลอทุกระยะที่หายใจเข้าออก

๓. ผุสนนายนัย ในขณะที่กำหนดรู้ตามคณนายนัยและอนุพันธนายนัยอยู่นั้น จะต้องกำหนดรู้การกระทบของลมพร้อมไปด้วย หมายความว่า ผุสนนายนัยนี้ เข้าอยู่ในคณนายนัย และอนุพันธนายนัยทั้ง ๒ อย่างนั่นเอง หาได้มีอยู่โดยเฉพาะแผนกหนึ่งไม่

๔. รูปนายนัย การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกโดยอนุพันธนายนัยกับผุสนนายนัยที่เป็นไปอย่างติดอยู่นั้น ครั้นเมื่อปฏิบัติภาคนิมิตปรากฏ จิตก็เปลี่ยนจากการกำหนดรู้ความกระทบของลมแล้วเข้าไปตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในภาคนิมิตอย่างเดียว ตลอดจนกระทั่งรูปฌานเกิด นี้แหละเป็นรูปนายนัย หมายความว่า การกำหนดรู้โดยรูปนายนัยโดยเฉพาะนั้น ไม่มี เช่นเดียวกันกับผุสนนายนัยนั่นเอง

ข้อ ๘๐ ถาม. อานาปานสติกรรมฐาน นอกจากจะเจริญโดยสมถกรรมฐานแล้ว มีแนวทางที่จะเจริญให้เป็นวิปัสสนากรรมฐานได้หรือไม่ ถ้าได้จะเจริญโดยวิธีอย่างไร ? จงแสดงวิธีนั้นพอสังเขป

ตอบ. การเจริญอานาปานสติกรรมฐานโดยแนวทางแห่งวิปัสสนากรรมฐานนั้นมี ๔ นัย ดังนี้

๑. สัลลักษณ์ หลังจากได้ฌานที่เนื่องมาจากการเจริญอานาปานสติแล้ว ก็ทำการกำหนดพิจารณารูปนามโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต่อไป เปรียบเหมือนนักศึกษาที่จบการศึกษาชั้นมัธยมบริบูรณ์แล้ว ต่อแต่นั้นก็เข้าศึกษาในระดับเตรียมอุดม เพื่อจะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยต่อไป

๒. วิวัฏฏนา การเกิดขึ้นแห่งมรรคญาณ ที่เนื่องมาจากสัลลักษณ์ พร้อมกับการประหาณกิเลสสำเร็จเป็นมรรคบุคคล

๓. ปาริสุทธิ การเกิดขึ้นแห่งผลญาณ สำเร็จเป็นผลบุคคลผู้บริสุทธิ์

๔. ปฏิปัสสนา การเกิดขึ้นแห่งปัจเจกเวกขณญาณ คือ การพิจารณาบรรค ผลนิพพาน กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ หลังจากสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลแล้ว

ข้อ ๘๑ ถาม. บุคคล ๖ จำพวกที่พึงรู้เป็นพิเศษในการแผ่เมตตาานั้น มีใครบ้าง? และจงแสดงวิธีการแผ่เมตตาให้กับตนเองและบุคคลอื่นมาพอสังเขป ?

ตอบ. บุคคล ๖ จำพวกที่พึงรู้เป็นพิเศษในการแผ่เมตตา นั้น ได้แก่

ก. บุคคลที่แผ่เมตตาให้ก่อนไม่ได้ มี ๔ จำพวก คือ

๑. อปปียบุคคล บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก
๒. อติปปียบุคคล บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง
๓. มัชฌัตตบุคคล บุคคลผู้เป็นปานกลาง
๔. เวรีบุคคล บุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน

ข. บุคคลที่แผ่เมตตาให้โดยเจาะจง (โอทิสสมรณาเมตตา) ไม่ได้ มี ๑ จำพวก คือ

๕. ลิงควิสภาคบุคคล บุคคลที่มีเพศตรงกันข้ามกับตน

ค. บุคคลที่แผ่เมตตาให้ไม่ได้เลย มี ๑ จำพวก คือ

๖. กาลกตบุคคล บุคคลที่ตายไปแล้ว

การแผ่เมตตาให้กับตนเอง

อะหัง สุขิโต โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงมีความสุข

นิททุกโข โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงปราศจากความทุกข์

อะเวโร โหมิ ขอให้ข้าพเจ้า จงเป็นผู้ไม่มีศัตรูทั้งภายในและภายนอก

อภัยาปัชโหม โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทปองร้ายและเบียดเบียน

อะนีโหม โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความลำบากกาย ลำบากใจ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด

สุขี อัตตานัง ปรีรัหามิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้นำอรรถภาพร่างกายที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกายสุขใจ ตลอดกาลนานเถิด

การแผ่เมตตาให้แก่บุคคลอื่น

สัพเพ สัตตา อะเวรา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขเถิด

อภัยาปัชฌา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทปองร้าย ซึ่งกันและกัน อยู่เป็นสุขเถิด

อะนีฆา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีความคับแค้นใจอยู่เป็นสุขเถิด

สอบธรรมะ ด้วยการทูลจิต ชีวิตเอาดีไม่ได้

ตอบ. ลักษณะอาการของเมตตาที่เป็นสิมสัมเมท คือ การทำลายขอบเขตในบุคคลทั้ง ๕ จำพวกที่ใช้ในการแผ่เมตตา โดยไม่เอียงเอนไปในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง คือ ตนเอง อปปียบุคคล อติปียบุคคล มัชฌัตตบุคคล และเวรีบุคคล สมมุติว่า พระโยคีบุคคลผู้ทำการเจริญเมตตา กำลังนั่งอยู่พร้อมหน้ากันกับบุคคล ๔ จำพวก คือ อติปียบุคคล ๑ ปียบุคคล ๑ มัชฌัตตบุคคล ๑ เวรีบุคคล ๑ รวมเป็น ๕ กับตนเอง มีใจกลุ่มหนึ่งเข้ามาบังคับว่า เราต้องการคนๆ หนึ่ง ในจำนวน ๕ คนนี้ ท่านจะให้เราจับคนไหนไป พระโยคีบุคคลถามว่า ท่านต้องการคนไปทำอะไรหรือ ? ใจตอบว่า จะเอาไปฆ่าเพื่อเอาโลहितทำการบวงสรวงบูชายันต์ เมื่อพระโยคีได้ประสบเหตุการณ์คับขันเช่นนี้ ถ้ามีจิตคิดเอนเอียงให้ใจจับคนที่เป็นศัตรู หรือคนที่ไม่รักไม่ชัง หรือคนที่รักมาก คนที่รัก (ปานกลาง) คนใดคนหนึ่งไป อย่างนี้ไม่เรียกว่า สำเร็จเป็นสิมสัมเมท แม้ที่สุดจะมีจิตคิดให้คนทั้ง ๔ พ้นจากภัยอันตราย ตนเองยอมรับเคราะห์กรรมแทนก็ตามที่ ก็ยังไม่นับว่า สำเร็จเป็นสิมสัมเมทอยู่นั่นเอง เพราะเป็นเมตตาที่ยังมีขอบเขตอยู่ ต่อเมื่อพระโยคีบุคคลมีจิตสม่ำเสมอกันทั่วไปในระหว่างคนทั้ง ๔ และตนเอง จนชี้ขาดลงไปไม่ได้ว่า จะให้จับใคร เช่นนี้แล้วจึงจกกล่าวได้ว่าสำเร็จเป็นสิมสัมเมทแล้ว

สอบธรรมะ ด้วยการทูลจรีต ชีวิตเอาดีไม่ได้

๘. ตูฐึง จิตตัง สมาธิยติ จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิได้เร็ว
 ๙. มุขวัณโณ วิปสยิตติ มีหน้าตาผ่องใส
 ๑๐. อสम्मุพฺโห กาลัง กโรติ เมื่อเวลาตาย ก็ไม่หลงทำกาลกิริยา
 ๑๑. อุตตริง อปฺปวิจฉันโต พรหมโลกูปะโค โหติ ถ้ายังไม่ได้บรรลุมรรค ผลอันประเสริฐในภพนี้ ถ้าได้รูปฌาน ก็จักไปเกิดในพรหมโลก

ข้อ ๘๔ ถาม. เพราะเหตุใด ท่านจึงแสดงอปปมัญญาเพียง ๔ ข้อ? จงอธิบายยกเหตุผลประกอบ

ตอบ. เหตุที่ท่านแสดงอปปมัญญาไว้เพียง ๔ ประการนั้น เพื่อเป็นอุบายทำให้บริสุทธิ์ และบรรเทาอกุศลธรรม ๔ ประการ คือ พยาบาท วิหิงสา อรติ และราคะ ที่มีอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย และการใส่ใจของสัตว์ทั้งหลายที่มีต่อกันนั้น ก็มีเพียง ๔ เช่นเดียวกัน ดังนั้น อปปมัญญาจึงมีเพียง ๔

เหตุที่ทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพราะธรรมดาจิตใจของสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมหมกมุ่นเกี่ยวพันอยู่ด้วยเรื่องความพยาบาท วิหิงสา อรติ และราคะ อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป ต่างกันก็แต่เพียงบางอย่างมาก บางอย่างน้อย ซึ่งเป็นไปตามกาลเวลาเท่านั้น

การเป็นคู่ปรับกันของอปปมัญญา ๔ กับอกุศลธรรม ๔

คนที่มากไปด้วยความพยาบาท	ต้องปราบด้วย	เมตตา
คนที่มากไปด้วยวิหิงสา	ต้องปราบด้วย	กรุณา
คนที่มากไปด้วยอรติ	ต้องปราบด้วย	มุทิตา
คนที่มากไปด้วยราคะ	ต้องปราบด้วย	อุเบกขา

ข้อ ๘๕ ถาม. ผู้เจริญอาหารเรปิกุลสัณญญา ควรพิจารณาอาหารโดยอาการอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ผู้เจริญอาหารเรปิกุลสัณญญา ควรพิจารณาอาหารโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ

๑. คมณา โดยการไปสู่สถานที่ ๆ หาอาหาร
๒. เอสนา โดยการแสวงหา
๓. โภคา โดยการบริโภค

๔. อาสยา โดยที่อยู่ของอาหาร คือ กระเพาะอาหาร มีเสมหะหนองเลือดเป็นต้น

๕. นิธานโต โดยกระเพาะซึ่งเป็นที่ยักหมัก รวมกันทั้งอาหารใหม่และอาหารเก่า

เก่า

๖. อปัฏกาทิ โดยอาการที่ยังไม่ย่อย
 ๗. ปักกาทิ โดยอาการที่ย่อยแล้ว
 ๘. ผลาทิ โดยผลที่สำเร็จ (จากการย่อยแล้ว)
 ๙. นิสสันทโท โดยอาการหลั่งไหล
 ๑๐. มกขณาทิ โดยอาการเปราะเปื้อน (ในขณะที่หลั่งไหลออกมา)

ข้อ ๘๖ ถาม. ผู้เจริญจิตตภาวนาวัตถิการณฐาน ควรกำหนดพิจารณาไว้ในใจด้วยวิธีการอย่างไรบ้าง ? จงชี้แจงพอสังเขป ตามหลักที่พระธรรมเสนาบดีแนะนำไว้

ตอบ. ผู้เจริญจิตตภาวนาวัตถิการณฐาน ควรกำหนดพิจารณาไว้ในใจด้วยวิธีการตามหลักที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้กล่าวแนะนำไว้ดังนี้

บรรดาที่อาศัยต่าง ๆ อันชาวโลกทั้งหลายกล่าวเรียกขานกันว่า เป็นเคหะสถาน บ้านเรือนเหล่านี้ หาใช่อะไรอื่นไม่ แท้ที่จริงแล้วก็ได้แก่ ไม้ อิฐ ปูน ทราบ สังกะสี กระเบื้อง ตะปู เหล็ก เป็นต้นรวมกันปรากฏขึ้น โดยส่วนล่างมีแผ่นดินรองรับ ส่วนบนและรอบบริเวณ มีอากาศล้อมรอบ ข้อนี้ฉันใด ร่างกายของเรานี้ ก็ได้แก่ กระดูก ๓๐๐ ท่อนเศษ เส้นเอ็น ๙๐๐ เส้น ก้อนเนื้อ ๙๐๐ ชิ้น ผิวน้ำหนังทั่วร่างกายใหญ่ประมาณเท่าเมล็ดมะขามป้อม มีอยู่เพียงเท่านี้เองควบคุมกันเข้าเป็นรูปร่างสัณฐานปรากฏขึ้นในที่ๆ มีอากาศล้อมรอบ

กายที่มีแต่กระดูก เส้นเอ็น ก้อนเนื้อ ผิวน้ำหนัง ควบคุมกันอยู่ได้ เมื่อจะค้นหาสิ่งที่มีจริงเป็นจริง และปรากฏชัดเจนแล้ว ก็มีแต่เพียง ๔ อย่าง คือ สิ่งที่แข็งกระด้าง เป็นปฐวีธาตุ คือ ชาติดิน สิ่งที่เกิดจากเมื่อยและเอิบอาบซึมซาบไหลไป เป็นอาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ สิ่งที่ทำให้สุขโดยอาการเจริญเติบโตเป็นหนุ่มสาว หญิงเหี่ยวชราแก่หง่อมลง และความเย็นร้อนในกายโดยทั่วไป เป็นเตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ สิ่งที่ทำให้อริยาบถใหญ่ย่อย เกร็งตึง ตึงมัน และเคลื่อนไหวไปมาได้ เป็นวาโยธาตุ คือ ธาตุน้ำ อากาศนั้นก็ทำการพิจารณาทั้งทางกายทางวาจา และทางใจ พร้อมกันไป

ข้อ ๘๗ ถาม. การเจริญจิตตภาวนาวัตถิการณฐาน มีอานิสสอย่างใดบ้าง ?

ตอบ. การเจริญจิตตภาวนาวัตถิการณฐาน มีอานิสส ๘ ประการ คือ

๑. สุกขมุตติ อวคาคติ อนัตตลักษณะย่อมปรากฏทางใจ
๒. สัตตสัทธมมัญญ สมุคคาณัติ ย่อมละความเห็นว่าเป็นสัตว์บุคคล ชายหญิงเสียได้

๓. ภยภรวสโห โหติ "ไม่มีความหวาดกลัวต่อภัยใหญ่หน้อยที่เนื่องมาจากสัตว์ร้ายต่าง ๆ เป็นผู้ที่มีจิตใจคล้ายจะเป็นพระอรหันต์"

๔. อรติรติสโห โหติ สามารถอดทนอดกลั้นต่อความไม่ยินดีในการทำงานที่เป็นคันถธุระ วิปัสสนาธุระ ทั้งสามารถละความยินดีในกามคุณอารมณ์เสียได้

๕. อภิภูณินฺทเรสุ อุกขาภุมมิกขาภัง นะ ปาปุนาติ "ไม่มีความรื่นเริงสนุกสนานด้วยอำนาจกิเลสกาม จนลืมนั่นในอารมณ์ที่น่ายินดี และไม่มีการอึดอัดขุ่นมัวหมองใจในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา"

๖. มหาปุญฺญโหติ ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้มียุญมาก

๗. อมตปริโยसान โหติ มีพระนิพพานเป็นที่สุด

๘. สุกติปรายโน โหติ ถ้ายังไม่เข้าสู่พระนิพพานในภพนี้ ก็มีสุคติเป็นที่ไปในเรื่องหน้า

ข้อ ๘๘ ถาม. อภิญญาจิต หมายถึง จิตของใครบ้าง ? และอภิญญาจิตนี้สามารถทำให้เกิดฤทธิ์อะไรได้บ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. อภิญญาจิต หมายถึง จิตของอภิญญาลาภบุคคล คือ บุคคลผู้ได้อภิญญา มี ๒ ประเภท คือ

๑. โลกียอภิญญา ได้แก่ รูปาวจรปัญจฌมานกุศลจิต ๑ เป็นจิตของอภิญญาลาภบุคคลที่เป็นติเหตุกปัญฺชนผู้ได้ฌานและทำอภิญญาให้เกิดขึ้น และของพระเสกขบุคคล ๓ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ผู้ได้ฌานและได้อภิญญา รูปาวจรปัญจฌมานกิริยาจิต ๑ เป็นจิตของอภิญญาลาภบุคคลที่เป็นพระอรหันต์ ผู้ได้ฌานและได้อภิญญา

๒. โลกุตตรอภิญญา ได้แก่ อาสวักขยอภิญญา คือ ปัญญาเจตสิกที่ในอรหัตตมรรคจิตที่ทำอาสวะให้สิ้นไป

และอภิญญาจิตนี้สามารถทำให้เกิดฤทธิ์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. อิทธิวิธอภิญญา สามารถแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

๒. ทิพฺพโสฺตอภิญญา สามารถมีหูทิพย์ได้ยินเสียงต่างๆ ที่พิเศษกว่าหูธรรมดาได้

๓. ปรจิตตวิชชานนอภิญญา สามารถรู้วารจิตของบุคคลอื่นได้

๔. ปุพฺเพนิวาสานุสสติอภิญญา สามารถระลึกชาติก่อนได้

๕. ทิพฺพจักขุอภิญญา สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ที่พิเศษกว่าตาธรรมดาได้

๖. ยถากัมมุปกอภิญญา สามารถรู้ดีกรรมของตนเองได้

๗. อนาคตังสอภิญญา สามารถรู้เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

ข้อ ๘๙ ถาม. คำว่า ฤทธิ หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดง
พร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า ฤทธิ หมายความว่า อำนาจ หรือ ความสามารถพิเศษมี ๑๐ อย่างคือ

๑. อธิษฐานาธิธิ ฤทธิที่ทำให้การอธิษฐานจิตสำเร็จได้

๒. วิฤพพนาธิธิ ฤทธิที่ทำให้สามารถแปลงกายได้ เช่น พระโมคคัลลานะแปลง
เป็นพญานาค เป็นต้น

๓. มโนมยิทธิ ฤทธิที่เกิดจากฌานสมาธิ เช่น พระอุปัชฌาย เป็นต้น

๔. ญาณวิปหาราธิธิ ฤทธิที่เกิดขึ้นด้วยการแผ่อำนาจญาณเพื่อคุ้มครองภัย
อันตราย เช่น พระพากุลเถระ เป็นต้น

๕. สมาธิวิปหาราธิธิ ฤทธิที่เกิดขึ้นป้องกันอันตรายเนื่องด้วยอำนาจสมาธิ เช่น
พระสารีบุตร นางอุตตรา พระนางสามาวดี เป็นต้น

๖. อริยาธิธิ ฤทธิที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการเป็นพระอรหันต์ มีการรังเกียจต่อ
สิ่งที่เป็นอกุศลกรรมและวัตถุทุกามทั้งหลาย

๗. กัมมวิปากชาธิธิ ฤทธิที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งผลของกรรม

๘. ปุญญวุโตธิธิ ฤทธิที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจบุญ เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ

๙. วิชขามยาธิธิ ฤทธิที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิชาอาคมที่แสดงไว้ในอาถรรพณ
ปกรณ์

๑๐. ตตถสัมมาปโยคปัจจยาธิธิ ฤทธิที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งความพยายาม
ค้นคว้าศึกษาพิสูจน์อย่างรอบคอบถี่ถ้วนโดยถูกต้อง

ข้อ ๙๐ ถาม. เพราะไม่รู้ธรรมอะไร จึงทำให้เกิดวิปลาส และธรรมอะไรที่ปิดบังไตร
ลักษณ์ไว้ ? จงอธิบายโดยละเอียด ?

ตอบ. เพราะความไม่รู้ในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงว่า ธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นของไม่สวยไม่งาม จึงทำให้เกิดวิปลาส

และธรรมที่ปิดบังไตรลักษณ์ไว้ไม่ให้รู้สภาพความจริงของไตรลักษณ์มีดังนี้

๑. **สันตติปิดบังอนิจจัง** หมายความว่า ความสืบทอดกันอย่างไม่ขาดสาย เป็นตัวปิดบังความไม่เที่ยงไว้ไม่ให้เห็นความเกิดดับของรูปนามที่เกิดขึ้นติดต่อกันอย่างรวดเร็ว ต่อเมื่อได้ทำการศึกษาเรื่องรูปนาม ตามความเป็นจริงแล้วจึงจะเห็นว่า สันตติ คือ ความสืบทอดของรูปนามที่เชื่อมรูปนามอันหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วดับไปกับรูปนามอีกอันหนึ่งที่เกิดขึ้นมาใหม่ ให้เห็นประจักษ์ว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไปนั้น แท้จริงแล้วมิใช่อันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ภาพยนตร์ เมื่อหยิบฟิล์มมาดูแต่ละภาพ ก็จะได้เห็นภาพที่เกิดขึ้นติดต่อกันนั้น ดูเหมือนว่าเป็นภาพที่เหมือนๆ กัน แต่แท้จริงแล้ว ภาพนั้นเป็นคนละภาพ ไม่เหมือนกัน ถ้าสังเกตให้ดีแล้วก็จะเห็นว่ามียะไรบางสิ่งบางอย่างผิดแปลกกันไปบ้างเล็กน้อย แต่ถ้าไม่กำหนดสังเกตให้ดี ก็จะเห็นดังว่าเป็นภาพๆ เดียวกัน ฉันทิ อริยาบถของคนๆ หนึ่งก็เช่นเดียวกัน เมื่อคอยติดตามสังเกตดูให้ดี ก็จะเห็นว่าค่อยๆ เปลี่ยนไปอยู่ในอริยาบถเดินได้ นี่กล่าวตามสามัญธรรมดา แต่เมื่อศึกษาถึงรูปนามแต่ละรูปแต่ละดวงว่า มีอายุยืนเท่าไรแล้วก็ยังเห็นด้วยปัญญาว่า ในนาทีเดียวๆ นั้นรูปนามเกิดดับหลายร้อยหลายพันครั้ง และในระหว่างที่ดับไปนั้นรูปนามชุดใหม่ก็เกิดขึ้นสืบทอดกันไปอยู่เสมอ เช่นนี้จนกระทั่งตาย จึงจะหมดเรื่องการสืบทอดที่เป็นสันตติ ความเข้าใจผิดในเรื่องรูปนามเกิดดับอย่างรวดเร็วและสืบทอดเนื่องกันเป็นประหนึ่งว่าอันเดียวกันนี้ ลองมาทดลองดูด้วยรูปที่จุดไว้ในที่มีด ทำการทดลองแกว่งรูปให้เป็นวงกลม โดยเร็ว จะเห็นแสงไฟของรูปนั้นติดต่อกันเป็นวงกลมฟุ้งไปทีเดียว แท้จริงแล้วรูปที่แกว่งอยู่ ณ จุดใดจุดหนึ่งนั้น มิใช่ไฟรูปอยู่ในจุดเดียวกันและเวลาเดียวกัน ไฟรูปที่อยู่ในจุดแรกย่อมเกิดก่อน และเมื่อสืบทอดไปยังอีกจุดหนึ่งนั้น ย่อมดับไปก่อนที่จะมาอยู่ ณ จุดที่ติดต่อกันนั้น และจุดที่เกิดสืบทอดที่ติดต่อกันนั้น ย่อมเกิดขึ้นในเวลาหลัง ไม่ใช่เป็นเวลาเดียวกันกับไฟรูปที่อยู่ในจุดแรก พิจารณาไฟรูปที่เคลื่อนจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง จนกระทั่งรอบวงของไฟรูปที่ปรากฏเป็นวงกลมและประจักษ์ว่าเป็นสายเดียวกันไปในทำนองนี้ ก็จะเห็นสันตติเป็นเครื่องเทียบกับรูปนามที่เกิดขึ้นภายในตนเองได้ และเกิดปัญญาเห็นเข้าใจเรื่องสันตติตามความจริงแล้ว ก็สามารถประหาณความเห็นผิดที่เห็นว่า รูปนามเป็นของเที่ยงเป็นของยั่งยืนคงทนถาวรมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลงเสียได้

๒. **อริยาบถปิดบังทุกข์** หมายความว่า อริยาบถที่เคลื่อนไหวอยู่เป็นนิตย์ย่อมปิดบังไม่ให้เห็นทุกข์นั้น เพราะมิได้กำหนดเวทนาที่เกิดขึ้นจากความปวดเมื่อย ในอริยาบถเก่าให้เห็นตัวทุกข์เวทนาเสียก่อน เมื่อไม่กำหนดให้เห็นทุกข์เวทนาที่เกิดในอริยาบถเก่า พอเกิดความปวดเมื่อยเล็กๆ น้อยๆ ก็รีบเปลี่ยนอริยาบถเสีย เช่นนี้ก็จะไม่ทราบถึงเหตุผลว่าที่ต้องเปลี่ยนนั้น เกิดเพราะอำนาจทุกข์เวทนาบีบคั้น จึงทำให้ต้อง

ในบรรดาปฏิจสุมุปาบทนั้น อวิชชา สังขาร วิญญาณ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ เป็นนาม ส่วนนามรูป สพายตนะ เป็นทั้งนามและรูป (ส่วนชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาสะ เป็นอาการที่เป็นผลพวงของปฏิจสุมุปาบท ๑๑ อย่างข้างต้น)

ข้อ ๙๓ ถาม. วิปัสสนาผละหมายถึงอะไร มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง ? และแต่ละอย่างนั้นมีกำลังอย่างไรบ้าง ? จงอธิบายพอสังเขป

ตอบ. วิปัสสนาผละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในรูปนามตั้งมั่นมิได้ หวั่นไหวด้วยปัจจัยนิกรรมที่ตรงกันข้าม มี ๗ ประการ คือ

๑. อนิจจานุปัสสนาผละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในรูปนามปรากฏ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมตั้งมั่นมิได้หวั่นไหวด้วยปัจจัยนิกรรมที่ตรงกันข้าม คือ นิจสัจญญา ความกำหนดหมายว่ารูปนามเป็นของเที่ยง

๒. ทุกขานุปัสสนาผละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในรูปนามปรากฏ โดยความเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ย่อมตั้งมั่นมิได้หวั่นไหวด้วยปัจจัยนิกรรมที่ตรงกันข้าม คือ สุขสัจญญา ความกำหนดหมายว่ารูปนามเป็นสุข

๓. อนัตตานุปัสสนาผละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในรูปนามปรากฏ โดยความเป็นของที่บังคับบัญชาไม่ได้ ย่อมตั้งมั่นมิได้หวั่นไหวด้วยปัจจัยนิกรรมที่ตรงกันข้าม คือ อัตตสัจญญา ความกำหนดหมายว่ารูปนามเป็นตัวเป็นตนหรือมีตัวตน

๔. นิพพิทานุปัสสนาผละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในรูปนามปรากฏ โดยความเป็นของน่าเบื่อหน่าย ย่อมตั้งมั่นมิได้หวั่นไหวด้วยปัจจัยนิกรรมที่ตรงกันข้าม คือ ตัณหา อันประพฤติเป็นไปด้วยความยินดีเพลิดเพลินในรูปนาม

๕. วิราคานุปัสสนาผละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในรูปนามปรากฏ โดยความเป็นของไม่น่ายินดี คือ คลายความกำหนัดในรูปนาม ย่อมตั้งมั่นมิได้หวั่นไหวด้วยปัจจัยนิกรรมที่ตรงกันข้าม คือ สุกสัจญญา ความกำหนดหมายว่ารูปนามเป็นของสวยงามน่ายินดี ด้วยอำนาจระคะในรูปนามนั้น

๖. นิโรธานุปัสสนาผละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ มีสภาพสันติสุข ไม่มีอารมณ์ที่น่ายินดีด้วยตัณหา ย่อมตั้งมั่นมิได้ด้วยปัจจัยนิกรรม ที่ตรงกันข้ามคือ ตัณหาสมุทัย ซึ่งมีสภาพประพฤติเป็นไปด้วยความที่ยินดีในรูปนามมีอาจละความยินดีในรูปนามได้

๗. ปฏิณิสัตถคานุปัสสนาพละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญาที่เห็นแจ้งในการสละ คือ ปล่อยว้างจากอุปาทานชั้น ๕ ย่อมตั้งมั่นมิได้หวั่นไหว ด้วยปัจจัยนิกรรมที่ตรงกันข้าม คือ อุปาทาน ซึ่งมีสภาพยึดมั่นถือมั่นด้วยตัณหาและทิฏฐิ

ข้อ ๙๔ ถาม. การเจริญวิปัสสนามีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ? จงแสดงพอสังเขป

ตอบ. อานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนานั้นจำแนกออกเป็น ๒ อย่าง คือ อย่างย่อ ๑ อย่างพิสดาร ๑

อานิสงส์อย่างย่อ มีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. สุตตาทัน วิสุทฺธิ ความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย
๒. โสภปริเทวานํ สมติกุมา ก้าวล่วงความโสภคร่ำปริเทวนาการทั้งหลาย
๓. ทุกขโทมนสฺसानํ อตฺถกฺมา ความดับทุกข์ทางกายและดับทุกข์ทางใจ
๔. ฌายสฺส อธิคมา การได้บรรลุมรรค ๔ ผล ๔
๕. นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยา การได้ทำให้แจ้งพระนิพพาน

อานิสงส์อย่างพิสดารมีเป็นอเนกประการ

ผล คือ สิ่งที่เกิดมาจากเหตุ เมื่อเหตุดี ผลก็ต้องดี เหมือนกันกับการหว่านพืช เราหว่านพืชเช่นใด ก็ได้ผลเช่นนั้น ผลของการเจริญวิปัสสนานั้น เมื่อว่าโดยพิสดารแล้ว ย่อมมีมากมายหลายประการ ดังที่ได้บรรยายมาแล้วข้างต้นนั้น ท่านจึงกล่าวสรุปไว้ว่า “อเนกสํ อเนกสํ” แปลว่า มีอานิสงส์ทั้งหลายร้อยหลายพัน ดังนี้

ข้อ ๙๕ ถาม. นิโรธสมาบัติ หมายถึงอะไร ? บุคคลผู้จะเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติอะไรบ้าง ? จงชี้แจง

ตอบ. นิโรธสมาบัติ หมายถึง การเข้าไปดับเสียซึ่งจิตและเจตสิกด้วยอำนาจแห่งสมถพละและวิปัสสนาพละ ที่มีกำลังเท่าเทียมกัน บุคคลผู้จะเข้านิโรธสมาบัติได้นั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ

๑. ต้องเป็นพระอนาคามี หรือ พระอรหันต์ ในปัญจโวการภูมิ
๒. ต้องได้สมาบัติทั้ง ๘ หรือ ๙
๓. ต้องมีความเชี่ยวชาญในสมถพละและวิปัสสนาพละ

ข้อ ๙๖ ถาม. วิปัสสนูปกิเลส หมายถึงอะไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมาย และวิปัสสนูปกิเลสนี้จะเกิดขึ้นแก่บุคคลใดได้บ้าง ?

ตอบ. วิปัสสนูปกิเลส หมายถึง เครื่องเศร้าหมองของวิปัสสนา และเป็นสหชาติ
ธรรมของวิปัสสนา คือ ธรรมที่ต้องเกิดพร้อมด้วยวิปัสสนาญาณด้วย เพราะผู้เจริญ
วิปัสสนากัมมัฏฐาน จนเกิดญาณแก่กล้าถึงตรุณอุทยัพพญาณแล้ว ย่อมเป็นที่แน่นอน
ที่จะต้องเกิดวิปัสสนูปกิเลส อันเป็นอมัคคะ คือ เครื่องกันมิให้ดำเนินไปสู่หนทางให้ถึง
ความบริสุทธิ์หมดจด ต่อเมื่อบุคคลนั้นเกิดปัญญารู้เท่าทันและพิจารณาวิปัสสนูปกิเลส
นั้นโดยความเป็นไตรลักษณ์ได้แล้ว ก็จะสามารถผ่านพ้นวิปัสสนูปกิเลสไปได้
ต่อจากนั้น วิปัสสนาญาณทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นตามลำดับสืบไปจนถึงมรรคญาณผล
ญาณเกิด อนึ่ง วิปัสสนูปกิเลสนี้ ชื่อว่า เป็นสหชาติธรรมกับวิปัสสนา เพราะเป็นเครื่อง
บ่งบอกว่า พระโยคีบุคคลนั้นได้ดำเนินหนทางวิปัสสนามาถูกต้องแล้ว จึงจะได้พบกับ
วิปัสสนูปกิเลส ถ้าปฏิบัติผิดจะไม่สามารถพบกับวิปัสสนูปกิเลสได้เลย และเป็นเครื่อง
บ่งบอกว่า บุคคลนั้นเป็นติเหตุบุคคลที่สามารถจะบรรลุมรรคผลนิพพานได้ด้วย

วิปัสสนูปกิเลส มี ๑๐ อย่างคือ

๑. โอาส มีแสงสว่างรุ่งโรจน์แรงกล้ากว่าแต่กาลก่อน
๒. ปีติ มีความเอิบอิ่มใจเป็นอย่างยิ่งกว่าที่ได้เคยพบเห็นมา
๓. ปัสสัทธิ จิตมีเกิดอาการสงบเยือกเย็นมากยิ่งขึ้น
๔. อธิโมกข์ มีสภาพน้อมใจเชื่ออย่างมาก จนปัญญาเกิดได้ยาก
๕. ปัคคาหะ มีความพากเพียรอย่างแรงกล้าเกินไป ทำให้ใจฟุ้งซ่านได้
๖. สุข มีความสุขกายสบายใจเหลือเกิน ชวนให้ติดสุขเสีย
๗. ญาณ มีความรู้พิเศษมากไป จนทำให้หลุดจากอารมณ์รูปนามที่เป็นปัจจุบัน
๘. อุပ္ปัญฐาน มีความตั้งมั่นในอารมณ์รูปนามจนเกินไปทำให้เกิดนิมิตต่าง ๆ
๙. อุเบกขา เกิดอาการวางเฉยมากไป เป็นเหตุให้หย่อนความเพียร
๑๐. นิกันติ มีความชอบใจติดใจในกิเลส ๙ อย่างข้างต้นนั้น

วิปัสสนูปกิเลส ๙ ประการ ตั้งแต่โอาสถึงอุเบกขานั้น แม้ว่าจะเกิดปรากฏขึ้น
มาแล้วก็ตาม แต่ถ้านิกันติยังไม่เข้าร่วมด้วย คือ ยังไม่เกิดอาการชอบใจติดใจ
เพติดเพลินไปตามด้วย ก็ยังไม่เป็นอุปกิเลส คือ ธรรมชาติที่เข้าไปทำให้เศร้าหมองของ
วิปัสสนา ต่อเมื่อใดมีนิกันติเข้าไปสนับสนุนแล้ว ความเป็นวิปัสสนูปกิเลสก็สำเร็จ
บริบูรณ์ คือ

มี นิกันติ เข้าไปชอบใจติดใจ โอาส ก็มี

สอบธรรมะ ด้วยการทูลจิต ชีวิตเอาดีไม่ได้

มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	ปีติ	ก็มี
มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	ปัสสัทธิ	ก็มี
มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	อิโมกข์	ก็มี
มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	ปัสสะหะ	ก็มี
มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	สุข	ก็มี
มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	ญาณ	ก็มี
มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	อุปัฏฐาน	ก็มี
มี	นิกันติ	เข้าไปชอบใจติดใจ	อุเบกขา	ก็มี

เมื่อมีความเป็นไปเช่นนี้ จึงนับว่า องค์ประกอบทั้ง ๙ นี้เป็นวิปัสสนูปกิเลส ทำให้วิปัสสนาญาณเศร้าหมอง เพราะทำให้บุคคลผู้มีปัญญาบารมียังไม่แก่กล้า หลงยินดีพอใจอยู่เพียงแค่นี้ โดยเข้าใจว่า ตนเองได้สำเร็จมรรคผลแล้ว อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เป็นที่อาศัยแห่งกาหธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ และเป็นช่องทางให้อกุศลธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นอีกมากมาย ส่วนผู้มีปัญญาบารมีแก่กล้า ย่อมสามารถพิจารณาองค์ประกอบของวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๙ และองค์วิปัสสนูปกิเลสแท้ๆ อีก ๑ คือ นิกันติ ได้ว่าเป็นสักแต่ว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว วิปัสสนาญาณก็ไม่เศร้าหมองแต่จะเจริญขึ้นตามลำดับ

อุปกิเลส ๑๐ ประการดังบรรยายมานี้ ถือว่า เป็นอันตรายิกธรรม คือ ธรรมที่เป็นอันตรายแห่งวิปัสสนาญาณ เป็นอัมคคะ คือ มีไช้หนทางที่จะให้บรรลุมรรคผลนิพพาน หมายความว่า วิปัสสนูปกิเลสที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นอันตรายของวิปัสสนาญาณโดยแท้ แต่จะบังคับบัญชามิให้เกิดขึ้นก็ไม่ได้ เมื่อพระโยคีบุคคลเจริญถึงตรุณอุทยัพพญาณแล้ว วิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นตามธรรมชาติเคียงคู่กับวิปัสสนาญาณ จะเรียกว่า สหายิกธรรม คือ ธรรมที่เป็นสหายของวิปัสสนาญาณก็ได้

แต่ว่า วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดแก่บุคคล ๓ จำพวก คือ

๑. พระอริยบุคคล เพราะได้เคยผ่านวิปัสสนูปกิเลสมาแล้ว จนสามารถรู้หนทางที่ถูกต้องมาแล้ว

๒. ผู้ปฏิบัติผิดจากทางวิปัสสนา ย่อมไม่สามารถเข้าถึงวิปัสสนาญาณได้

๓. ผู้มีความเพียรอ่อน วิปัสสนูปกิเลสนี้จะเกิดกับบุคคลที่เจริญวิปัสสนาระดับปานกลาง ไม่แก่เกินไปไม่อ่อนเกินไปเท่านั้น

ข้อ ๙๗ ถาม. วิปัสสนาญาณ ๙ วิปัสสนาญาณ ๑๐ วิปัสสนาญาณ ๑๖ เริ่มนับตั้งแต่ไหนถึงไหน ? จง ชี้แจงตามลำดับ (ไม่ต้องแสดงความหมาย)

ตอบ. วิปัสสนาญาณ ๙ เริ่มนับตั้งแต่ อุทยัพพญาณ จนถึง อนุโลมญาณ

วิปัสสนาญาณ ๑๐ เริ่มนับตั้งแต่ สัมมสนญาณ จนถึง อนุโลมญาณ

วิปัสสนาญาณ ๑๖ เริ่มนับตั้งแต่ นามรูปปริจเฉทญาณ จนถึง ปัจจเวกขณญาณ

ข้อ ๙๘ ถาม. การปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพื่อจะให้ได้รับผล ย่อมจะต้องมีพืชที่หวาน เพาะหรือปลูกลงไปในพื้นดินที่ดี สำหรับการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อจะให้ได้รับผลดีนั้น จะต้องอาศัยอะไรเป็นหลักที่สำคัญ ? จงอธิบาย

ตอบ. การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อจะให้ได้รับผลดีนั้นจะต้องอาศัยศรัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นประดุจเมล็ดพืชที่จะทำการหว่านลงในพื้นที่ที่ดีคือรูปนาม ถ้าขาดศรัทธาความเชื่อความเลื่อมใสเสียแล้ว ก็เปรียบเหมือนเมล็ดพืชนั้นเน่าเสียไป เมื่อนำเมล็ดพืชที่เน่าเสียนั้นไปหว่านลงในพื้นดิน คือ รูปนามแล้ว เมล็ดพืชนั้นก็ไม่สามารถจะงอกขึ้นมาได้ เพราะเมล็ดพืชนั้นเน่าเสียไปแล้ว ฉะนั้น การเจริญวิปัสสนาก็เหมือนกัน ฉะนั้น ถ้าบุคคลผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานไม่มีศรัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสที่แท้จริงแล้ว ก็ไม่อาจที่จะทำให้ได้รับผลได้ เปรียบประดุจดังเมล็ดพืชที่เน่าเสียแล้ว หว่านเพาะปลูกก็ไม่งอกขึ้นมาได้เลย เมื่อได้เมล็ดพืช คือ ศรัทธา และพื้นดิน คือ รูปนาม ทั้ง ๒ อย่างนี้แล้ว ก็จะต้องใช้ความเพียรในการเจริญมหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานุปัสสนา อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างตามสมควรแก่กำลังสติปัญญาที่จะทำได้ เมื่อเจริญมหาสติปัฏฐานโดยติดต่อกันเช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในลักษณะของรูปนามตามความเป็นจริง ซึ่งเปรียบเหมือนเมล็ดพืชพันธุ์ดีที่หว่านเพาะปลูกลงไปในนั้นเจริญงอกงามขึ้น เมื่อกระทำความเพียรเจริญมหาสติปัฏฐานเต็มที่โดยติดต่อกันภายใน ๗ วัน หรือตลอดจนถึง ๗ ปี เป็นต้น เช่นนี้แล้วเมล็ดพืชที่หว่านเพาะปลูกลงไปในนั้นก็จะเกิดดอกเกิดผลขึ้นมา แต่จะกำหนดว่าเป็นวันไหน เวลาไหนนั้นกำหนดไม่ได้ เพราะบางท่านก็อาจใช้เวลาเพียง ๗ วันก็เกิดความรู้ความเข้าใจในลักษณะของรูปนาม และประหาณกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน บางท่านก็ใช้เวลาเป็นหลายเดือนหรือหลายปี จึงจะสามารถสำเร็จได้ ในขณะที่เกิดความรู้ความเข้าใจในลักษณะของรูปนามตามความเป็นจริง และสามารถประหาณกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน เช่นนี้แหละ เรียกว่า เป็นผลของการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพราะฉะนั้น จึงสรุป

ได้ว่า ในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานนี้ว่า จะต้องอาศัยมีศรัทธาและความเพียรในการเจริญมหาสติปัฏฐาน จึงจะได้ผลคือเกิดความรู้ความเข้าใจและบรรลุมรรคผลนิพพานได้

ข้อ ๙๙ ถาม. การเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ โดยความเป็นรูปนามนั้นเห็นอย่างไร?

จงอธิบาย

ตอบ. การเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ โดยความเป็นรูปนามนั้น เห็นดังนี้ อารมณ์ต่าง ๆ ที่มาปรากฏทางทวาร ๖ นั้นยกเว้นพระนิพพานและบัญญัติอารมณ์เสียแล้ว ล้วนเป็นปรมาัตถ์อารมณ์ อันได้แก่ รูปนามทั้งสิ้น แต่เพราะบุคคลทั้งหลายไม่รู้ในความเป็นไปของอารมณ์เหล่านี้ว่า เป็นแต่เพียงรูปธรรม นามธรรม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์สภาวะของธรรมชาติชนิดหนึ่งเท่านั้น แต่บุคคลโดยมากมีความเข้าใจว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งล้วนเป็นบัญญัติทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น ในเวลาเห็นรูปคนหรือสัตว์ ก็ตั้งชื่อว่า เป็น นาย ก. นาย ข. หรือ สุนัข แมว นก เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นบัญญัติทั้งสิ้น หรือในขณะที่ได้ยินเสียง รู้สึกกลิ่น ได้ลิ้มรส หรือสัมผัสกับวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็ตั้งชื่อว่า เป็น เสียงดี เสียงไม่ดี กลิ่นเหม็น กลิ่นหอม รสเผ็ด รสเปรี้ยว เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ซึ่งล้วนแต่เป็นบัญญัติทั้งสิ้น หรือในขณะที่ได้รับธรรมารมณ์ทางใจ ก็ไปตั้งชื่อว่า เป็น หึง เป็น ชาย ดี เลว ถูก ผิด ซึ่งเป็นบัญญัติเช่นเดียวกัน

ความรู้ความเห็นที่เป็นไปทางบัญญัติดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นความรู้ความเห็นแบบธรรมดาทั่วไปของสัตว์ทั้งหลาย ไม่ใช่เป็นความรู้ความเห็นที่พิเศษ แต่ถ้าบุคคลใดได้พิจารณาเห็นอารมณ์เหล่านี้โดยเป็นสภาวะของธรรมชาติชนิดหนึ่ง ๆ ไม่ล่วงเลยไปถึงบัญญัติ เช่น ในขณะที่เห็นรูปารมณ์ ก็กำหนดว่า เป็นสภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่ง

ในขณะที่ได้ยินเสียง ก็กำหนดว่า เป็นสภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่ง

ในขณะที่ได้กลิ่น ก็กำหนดว่า เป็นสภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่ง

ในขณะที่ลิ้มรส ก็กำหนดว่า เป็นสภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่ง

ในขณะที่กระทบสัมผัสทางกาย ก็กำหนดว่า เป็นสภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่ง

เหล่านี้แต่ละอย่างนั้น ล้วนแต่เป็นสภาวะธรรมชาติของรูปธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นรูปปรมาัตถ์

หรือในขณะที่คิดนึกอารมณ์ทางใจที่เกี่ยวกับปสาทรูปทั้ง ๕ สุขุมรูป ๑๖ ก็กำหนดว่า เป็นสภาวะธรรมชาติของรูปธรรมชนิดหนึ่ง ๆ เป็นรูปปรมาัตถ์ และในขณะที่คิดถึงจิตเจตสิกทั้งภายในตนเองหรือของผู้อื่นก็ตาม ก็กำหนดจิตเจตสิกเหล่านั้นว่า เป็นสภาวะธรรมชาติของนามธรรมชนิดหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นนามปรมาัตถ์

ทั้งรูปปรมาตม์และนามปรมาตม์ อันได้แก่ จิต เจตสิก รูปนั้น เป็นแต่เพียงสภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่ง ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา ไม่เป็นแก่นสารแต่ประการใด เป็นแต่เพียงสภาวะธรรมชาติแต่ละอย่างๆ ประดุจดังว่า รถ หรือ เรือ ย่อมประกอบด้วยวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ มีล้อ เฟลา ดุม กำกบ หรือชิ้นไม้เนื้อใหญ่ประกอบกันเข้า จึงเรียกว่า รถ เรือ ได้ฉันใด แม้สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมประกอบด้วยรูปธรรมนามธรรมต่าง ๆ ชนิดผสมผสานกันขึ้น ฉะนั้น การพิจารณาเห็นอารมณ์ทั้ง ๖ โดยความเป็นสภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่ง ดังกล่าวมาแล้วนี้ ชื่อว่า “เห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ โดยความเป็นรูปนาม”

ข้อ ๑๐๐ ถาม. ปัจจเวกขณญาณ หมายถึงอะไร เป็นญาณที่เท่าไรในโสฬสญาณ ? และเกิดขึ้นในตอนไหน มีอะไรเป็นอารมณ์บ้าง ?

ตอบ. ปัจจเวกขณญาณ หมายถึง ปัญญาที่ทำการพิจารณาให้รู้เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นญาณที่ ๑๖ ในโสฬสญาณ และเกิดขึ้นหลังจากมัคคชนวนวิถีดัตถ์ดับลงแล้ว เป็นญาณที่มีมรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละแล้ว และกิเลสที่เหลือเป็นอารมณ์ รวมอารมณ์ของปัจจเวกขณญาณทั้งหมด มี ๑๙ ประการ คือ พระเสกขบุคคลทั้ง ๓ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี แต่ละท่าน หลังจากมัคคชนวนวิถีดัตถ์ดับลงแล้ว ก็พิจารณามรรค ๑ ผล ๑ นิพพาน ๑ กิเลสที่ละแล้ว ๑ กิเลสที่ยังเหลืออยู่ ๑ รวมพระเสกขบุคคล ๓ จึงได้อารมณ์ ๑๙ ประการ สำหรับพระอเสกขบุคคล คือ พระอรหันต์นั้น ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ เพราะกิเลสได้ถูกประหารไปหมดสิ้นแล้ว จึงมีอารมณ์เพียง ๔ ประการ ฉะนั้น จึงรวมเป็นอารมณ์ของปัจจเวกขณญาณ ๑๙ ประการ

หมายเหตุ... สำหรับกิเลสที่ละแล้ว และกิเลสที่เหลืออยู่นั้น พระอริยะบางท่านก็พิจารณา บางท่านก็ไม่พิจารณา ที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากบางท่านมีความเชี่ยวชาญในพระปริยัติ แต่บางท่าน ก็ไม่เชี่ยวชาญ ท่านที่เชี่ยวชาญในพระปริยัติ ก็สามารถรู้ทั่วถึงกิเลสทั้งหลายได้ จึงสามารถพิจารณากิเลสที่เหลือน้อยและกิเลสที่ละไปแล้วได้ ส่วนท่านที่ไม่เชี่ยวชาญในพระปริยัติ ก็รู้ไม่ทั่วถึงกิเลสทั้งหลาย จึงไม่สามารถพิจารณาได้

จบแนวข้อสอบปริจเฉทที่ ๙